

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ДОНЕЦЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВО-ЦИВІЛЬНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДОНЕЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ДОНЕЧЧИНА:

ПРИРОДА, ЛЮДИ, КУЛЬТУРА

ДОНЕЧЧИНА: ПРИРОДА, ЛЮДИ, КУЛЬТУРА, № 1

Видання містить інформацію про археологічні пам'ятки північної частини Донецької області доби каменю, бронзи та середньовіччя (стоянки, майстерні, поселення). Воно розраховане на археологів, працівників культури, викладачів історії та краєзнавців.

Головний редактор: Циміданов В.В.

Редакційна колегія: Ю.Г. Коваль, Р.О. Литвиненко, В.К. Гриб

Автори-укладачі: Циміданов В.В., Коваль Ю.Г., Литвиненко Р.О., Гриб В.К.

Технічний редактор: Циба О.П.

Затверджено до друку Вченою радою Донецького обласного краєзнавчого музею

ВСТУП

Відправним пунктом вивчення археологічних пам'яток на території сучасної Донецької області України можна вважати спостереження, які зробив академік Санкт-Петербурзької академії наук Й. А. Гільденштедт під час своїх експедицій у Приазов'ї (1773 р.) та у басейні Сіверського Донця (1774 р.). Щоденники дослідника містять описи курганів та половецьких кам'яних скульптур, які академіку довелося побачити (Путешествие..., 1892, с. 39; Забавін, 2012, с. 74).

Через кілька десятиліть старожитності теперішньої Донеччини знов привернули увагу. У 1864 р. відомий російський археолог І. Є. Забелін, шукаючи об'єкти для своїх досліджень, оглянув деякі із курганів Приазов'я. У подальшому археологічні пам'ятки подекуди випадково виявляли під час будівельних та інших робіт. Наприклад, у 1865, 1872 та 1885 рр. геологи, що розвідували родовища міді у Бахмутській улоговині, подекуди наштовхувалися на сліди давніх копалень (Татарінов, 1977, с. 192). А на початку 1870-х рр. інженер Є. Х. Штіде, який працював на будівництві залізниці, керований цікавістю, розкопав кілька курганів, де виявив поховання доби бронзи (Усачук, Колесник, 2004, с. 11).

Перші по-справжньому наукові археологічні розкопки на теренах сучасної Донеччини здійснив у 1888 та 1889 рр. генерал-лейтенант М. Є. Бранденбург – видатний російський військовий історик, археолог та музейний працівник. Він досліджував кургани у Приазов'ї (Журнал..., 1908, с. 178 – 190). Варто згадати також розкопки курганів, проведені біля хутора Піски у 1888 р. професором Бернського університету Е. Ю. Петрі (Усачук, Колесник, 2004, с. 15).

Наприкінці XIX століття привертала увагу і давні стоянки та поселення. Одним із перших, хто почав їх обстежувати, був священник В. Ф. Спесивцев. Він збирав на археологічних пам'ятках Середнього Подонців'я крем'яні знаряддя, фрагменти глиняних посудин, залізні вироби тощо та передавав ці знахідки до музею Харківського університету (Спесивцев, 1903а; 1903б; Сніжко, 2013, с. 53).

Початок XX століття був ознаменований грандіозними за своїми масштабами дослідженнями курганів у межах теперішньої Донецької області. Поштовх цим розкопкам дала підготовка до проведення археологічних з'їздів – XII-го (Харків, 1902 р.) та XIII-го (Катеринослав, 1905 р.). Зокрема, В. О. Городцов у 1901 р. дослідив близько 100 курганів в Ізюмському повіті Харківської губернії, а у 1903 р. – більш, ніж 80 курганів у Бахмутському повіті Катеринославської губернії (Городцов, 1905; 1907). Доречно зазначити, що В. О. Городцова цікавили не тільки кургани. У 1901 та 1903 рр. він обстежив кілька неолітичних стоянок (Городцов, 1905, с. 175; 1907, с. 214–215). Також дослідник провів розкопки на поселенні бронзового віку поблизу оз. Чернецьке (Городцов, 1905, с. 47). У 1903 р. В. О. Городцов відвідав деякі із давніх копалень Бахмутської улоговини. Ймовірно, він був першим, хто припустив, що вони функціонували за доби бронзи. Пізніше ця гіпотеза була підтримана О. С. Федоровським. У 1921 р. була опублікована робота цього дослідника, у якій ставилося питання про існування на Донбасі за доби бронзи гірничо-металургійного центру (Татарінов, 1977, с. 192).

Проводилися розкопки й у Приазов'ї. У 1903 та 1904 рр. В. А. Харламов досліджував кургани біля сіл Старобешево та Роздольне (Забавін, 2012, с. 76). У 1904 р. Є. П. Трефільєв розкопав 34 кургани на території Маріупольського повіту (Трефільєв, 1907). Тоді ж на теренах цього повіту оглядав кургани О. О. Іванчін-Пісарев (1907).

У подальші роки на території сучасної Донеччини настало «затишся» в археологічних пошуках. Лише після закінчення громадянської війни польові дослідження відновилися. Щоправда, розкопки курганів проводилися у значно менших обсягах, ніж це мало місце на початку століття, але розвідки стали більш масштабними. Вони дозволили суттєво розширити базу археологічних джерел. Зокрема, на Сіверському Донці впродовж 1920-1930-тих рр. розвідки, а інколи і розкопки здійснював М. В. Сібільов¹. Під час своїх пошуків цей дослідник відкрив близько 350 археологічних пам'яток (Сибилев, 1926а; 1926б; 1928; 1930; Цвейбель, 2005; та ін.).

Співробітник Маріупольського краєзнавчого музею П. М. Пиневиц у 1924-1931 рр. займався археологічними розвідками та розкопками курганів у Приазов'ї (Пиневиц, 1929; Черненко, 1970; Братченко, 1973; Забавін, 2012, с. 78). При цьому деякі із розкопок мали рятівний характер – досліджувалися кургани, котрим загрожувало знищення внаслідок будівництва об'єктів промисловості. Рятівні дослідження здійснював також професор Київського університету М. О. Макаренко. Ним впродовж 1930-1933 рр. було розкопано кілька курганів на околицях м. Сталіне (сучасний Донецьк) та у Маріуполі (Забавін, 2012, с. 78–79; Литвиненко, 2012, с. 243), а також досліджено відомий Маріупольський могильник (Макаренко, 1933).

У розкопках, які організував на новобудовах м. Сталіне М. О. Макаренко, активно брав участь студент В. М. Євсєєв. У 1935 р. він (на той час – співробітник Сталінського краєзнавчого музею) дослідив кілька курганів на р. Кринка (Забавін, 2012, с. 78). Того ж року В. М. Євсєєв проводив розкопки Амвросіївської палеолітичної стоянки та кістковища (кладовища бізонів) (Євсєєв, 1949). У 1940 р. вивчення цих пам'яток продовжив І. Г. Підопличко (1953).

Археологічні дослідження на Донеччині перервала радянсько-німецька війна 1941-1945 рр. Та із кінця 1940-х рр. вони розпочалися знов. Зокрема, у 1948 р. С. М. Одинцова та Т. Г. Мовша обстежили деякі

¹ Слід уточнити, що археологічні дослідження М. В. Сібільов розпочав невдовзі після 1912 р., коли оселився у м. Ізюм.

археологічні пам'ятки у Середньому Подонців'ї. У 1949 р. експедиція ІА АН УРСР за участю дослідників із ПМК АН СРСР, яку очолювали І. Г. Підопличко та П. Й. Борисковський, здійснила розкопки Амвросіївського кістковища (Борисковський, 1949; 1951; 1953, с. 63; Підопличко, 1953). У 1950 р. П. Й. Борисковський розкопував Амвросіївську стоянку (Борисковський, 1950; 1953, с. 63–64). Слід додати, що цей дослідник у 1950 р. провів також археологічні розвідки на ріках Кринка та Міус (Борисковський, 1950; 1953, с. 64).

У 1950 та 1951 рр. на теренах Середнього Подонців'я здійснювала археологічні розвідки Донецька експедиція ІА АН УРСР. Під час цих робіт було відкрито значну кількість поселень доби бронзи (Телегін, 1956). У 1951 р. у Приазов'ї працювала експедиція ПМК АН СРСР, очолювана Б. М. Граковим (Кривцова-Гракова, 1955, с. 110, 111, 156).

У зв'язку із будівництвом на р. Оскіл (ліва притока р. Сіверський Донець) великого водосховища експедиція ІА АН УРСР під керівництвом Д. Я. Телегіна у 1955 та 1956 рр. обстежила територію, якій загрожувало затоплення (Телегін, 1959). При цьому загін на чолі із С. С. Березанською, який був у складі експедиції, провів розкопки поселення зрубної культури поблизу с. Рубці (Телегін, 1959). Дещо пізніше – у 1962-1965 рр. – на Донеччині працювала Приазовська експедиція ІА АН УРСР (керівник – В. М. Гладилін). Вона, зокрема, досліджувала пам'ятки доби середнього та пізнього палеоліту на р. Сухі Яли (Мар'їнський район) (Гладилин, 1966; Гладких, 1967; Колесник, 2002, с. 53-54). Окремий загін експедиції, який очолювала О. Шапошникова, проводив розвідки та розкопки пам'яток неоліту та бронзового віку на р. Кальміус, у тому числі розкопував відоме поселення Роздольне у Старобешевському районі (Шапошникова, 1964–65; 1967; 1970).

Отже, можна констатувати, що наприкінці 1940-х – на початку 1960-тих років пам'ятки Донеччини привертала увагу дослідників академічних установ Києва та Москви. У самому ж регіоні, як і у 1920–1930-ті рр., відчутно бракувало фахівців-археологів. Із тих небагатьох місцевих науковців, які займалися археологією, перш за все слід назвати В. М. Євсєєва. Працюючи у Сталінському обласному краєзнавчому музеї, він, хоч і епізодично, здійснював археологічні дослідження. Наприклад, у 1951 р. В. М. Євсєєв розкопав курган у м. Сталіне (Забавін, 2012, с. 78), а у 1954 р. у м. Чистякове обстежив ділянку, де під час будівельних робіт було зруйноване унікальне середньовічне поховання (Тахтаї, 1999, с. 160). Інший співробітник згаданого музею – Т. О. Шаповалов – наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. проводив археологічні розвідки та епізодичні рятувальні розкопки на території області (Литвиненко, 2011б, с. 202). Впродовж 1956-1959 рр. у Сталінському обласному краєзнавчому музеї працював О. К. Тахтаї. Він також здійснював археологічні розвідки, але здебільшого займався обробкою музейних колекцій (Граб, Супруненко, 1991, с. 53-54) та публікацією археологічних знахідок (Тахтаї, 1964а; 1964б; 1999).

З 1960-х рр. дослідженнями археологічних пам'яток області почали займатися працівники Донецького державного університету². Зокрема Д. С. Цвейбель вивчала пам'ятки кам'яного віку, у тому числі місця видобутку кременю (Цвейбель, 1963; 1964; 1966; 1970а; 1970б; 1971; Колесник, 2004, с. 10, 11; та ін.). Т. О. Шаповалов (перейшов на роботу до ДонДУ у 1965 р.) найбільше цікавився поселеннями зрубної культури (Шаповалов, Байдебур, 1968; Шаповалов, 1970; 1971; 1972; 1975; 1976; та ін.).

Багато зробила також А. О. Моруженко (у дівочтві – Купріянова). Ще у 1960 р. вона, працюючи вчителькою у с. Прелесне Слов'янського району, проводила із школярами археологічні розвідки на півночі області. Під час цих розвідок зокрема були виявлені поселення зрубної культури, які зараз вважаються еталонними, – Іллічівка та Усове Озеро (Купріянова, 1960). Наприкінці 1960-х й у 1970-ті рр. А. О. Моруженко, вже викладаючи у ДонДУ, продовжувала обстеження пам'яток Середнього Подонців'я (Моруженко, 1969; 1973; 1975, с. 330).

У середині 1960-х рр. молодий асистент ДонДУ В. Я. Устенко займався пошуками пам'яток кам'яного віку (Устенко, 1965; Колесник, 2004, с. 11). На жаль, загибель археолога у віці 28 років перервала його творчий пошук.

Слід додати, що у 1960-ті рр. дослідження археологічних об'єктів на Донеччині здійснювали також харківські науковці. Зокрема, Б. А. Шрамко розкопав курган біля Квашиного у Амвросіївському районі (Шрамко, 1961), а В. К. Міхеєв впродовж багатьох років вивчав середньовічні пам'ятки на Сіверському Донці (Міхеєв, 1962; 1963; 1964; та ін.).

Потужним археологічним центром у Донецькій області традиційно є Донецький обласний краєзнавчий музей³. З 1970-х рр. тут працювала О. Я. Привалова (у дівочтві – Кириєнко), яка протягом багатьох років, здебільшого разом із своїм чоловіком О. І. Приваловим, здійснювала археологічні розвідки, розкопки курганів та поселень (Кириєнко-Привалова, Привалов, 1971; Кириєнко, 1972; та ін.).

Із другої половини 1970-х рр. у розвитку археології Донеччини розпочався період, котрий тривав майже до розпаду СРСР у 1991 р. Однією із рис цього періоду було поступове зростання масштабів археологічних досліджень. На підкріплення даної тези доречно навести такі показники: у 1960-их – першій половині 1970-х рр. на теренах області щорічно працювало зазвичай не більше чотирьох експедицій (за винятком 1971 та 1972 років, коли здійснювали дослідження п'ять та шість експедицій відповідно). Натомість, у 1976-1986 рр. майже кожного сезону у поле вирушали 5-8 експедицій. Винятками були 1980 рік (4 експедиції) та 1982 р. (3

² Далі – ДонДУ.

³ Далі – ДОКМ.

експедиції). У 1987 р. археологічні пам'ятки досліджували 9 експедицій, у 1988 р. – 10, у 1989 р. – 12, у 1990 р. – 13. Лише у 1991 р. розпочався спад – у цьому польовому сезоні працювали 7 експедицій.

Археологічні експедиції, що у 1970-тих – на початку 1990-тих рр. здійснювали дослідження на Донеччині, були різноманітними за метою робіт та складом працівників. Частина експедицій належала до типу новобудовчих – проводила розкопки пам'яток, яким загрожувало знищення внаслідок будівельних робіт. Здебільшого ці експедиції досліджували кургани, які потрапляли до зон будівництва зрошувальних систем. Таких експедицій існувало кілька:

1) експедиції ІА АН УРСР. Впродовж 1974-1976 рр. розкопки здійснювала Донецька експедиція (керівники – спочатку В. М. Даниленко, а згодом О. С. Беляєв), у 1976 р. – Друга Сіверськодонецька експедиція, котру очолював С. Н. Братченко, у 1977-1978 рр. – окремі загони Донецької експедиції, керівником якої був С. Н. Братченко (Литвиненко, 2012, с. 246);

2) експедиція Київського державного університету. У 1980-1981 рр. вона вела розкопки у зоні будівництва каналу «Сіверський Донець – Донбас»;

3) експедиція ДонДУ. З 1978 до 1992 р. вона здійснювала розкопки, головним чином, у зонах меліорації. Експедицію очолювали О. І. Привалов (1978, 1987), В. О. Посредніков (1979-1981), Н. П. Зарайська (1982-1983), С. М. Санжаров (1984-1986), Д. П. Кравець (1987-1992). У складі експедиції у різні роки працювали такі знані археологи, як В. К. Гриб, О. Р. Дубовська, О. В. Євглевський, Р. О. Литвиненко, В. А. Підобід, Т. М. Потьомкіна. За час її існування було розкопано близько 300 курганів, де містилися близько 1100 поховань від пізньонеолітичних до середньовічних (Литвиненко, 2012, с. 246-247);

4) Жданівська (Маріупольська) експедиція. Її очолював В. К. Кульбака. Впродовж 1984-1993 рр. ця експедиція розкопала низку курганів (здебільшого у Приазов'ї) (Забавін, 2012, с. 81);

5) експедиція ДОКМ. Створена у 1988 р. Керівником експедиції був Ю. Б. Полідович. Ця експедиція, подекуди із довгими перервами, проводила розкопки до 2014 р. включно. Впродовж цього часу у її складі працювали О. Р. Дубовська, В. В. Циміданов, В. А. Підобід, А. М. Усачук, Е. Є. Кравченко та деякі інші дослідники. Слід зазначити, що, на відміну від названих вище, експедиція ДОКМ здійснювала розкопки не тільки курганів, але і поселень.

Чимало було й експедицій іншого типу. Їх організатори керувалися переважно власними науковими інтересами, тобто цілеспрямовано шукали чи розкопували пам'ятки, найбільш для них цікаві. Такими були, наприклад, експедиції, які працювали під керівництвом Б. Ю. Міхліна (1971; 1972; та ін.), О. О. Кротової (1972; 1978; та ін.), С. С. Березанської (Березанская, Рудаков, 1977; Березанская, 1990; та ін.), С. М. Санжарова (Санжаров, Братченко, 1981; та ін.), О. В. Колесника та С. М. Дегерменджи (Колесник, 1981; Дегерменджи и др., 1985; та ін.), В. К. Гриба (1987).

До цього ж типу належало і кілька експедицій, які очолювали керівники археологічних гуртків. Одну з перших таких експедицій створив у 1969 р. вчитель із м. Єнакієве В. Ф. Клименко. Вона отримала назву «Євріка» (Клименко, 1969; та ін.). Ця експедиція впродовж багатьох років проводила розкопки на теренах Донеччини та у деяких інших областях України. Залучали школярів для проведення археологічних розвідок і розкопок також С. Й. Татаринів (1969; 1973; та ін.), В. Ф. Волик (1973; 1975), М. Л. Швецов (1981; 1983; 1984; та ін.), В. М. Горбов та А. М. Усачук (Горбов, 1988; та ін.), В. В. Циміданов (1988; 1989; 1990), С. М. Постников (1990; 1991; 1996), М. Н. Ключнев та деякі інші дослідники. Значення археологічних гуртків, котрих у 1980-ті рр. було чимало, важко переоцінити. По-перше, завдяки ним було досліджено (а подекуди і врятовано від руйнування) багато археологічних пам'яток, що значно розширило базу археологічних джерел. По-друге, гуртки сприяли підготовці археологічних кадрів. Саме у гуртках почали свій шлях до археології такі дослідники-уродженці Донеччини, як А. М. Усачук, А. В. Івченко, С. Р. Хозін, Р. О. Мімоход та В. Б. Панковський.

Варто зазначити, що у ті ж роки невтомно працювали краєзнавці. Наприклад, багато було зроблено дослідниками із м. Слов'янськ О. Й. Духінін (1976; та ін.), А. В. Шамраєм (Нахапетян, Шамрай, 1990), В. В. Давиденком, які обстежували пам'ятки на півночі Донеччини.

Після розпаду СРСР у 1991 році масштаб археологічних досліджень суттєво скоротився. Це було обумовлено, перш за все, економічними труднощами. Зокрема, через згорання меліоративних робіт припинила існування новобудовча експедиція ДонДУ. Через брак фінансування поступово зникли й експедиції археологічних гуртків. Останній із гуртків Донецька, котрий, можливо, продовжує працювати і зараз, очолював М. Л. Швецов. Не зайве згадати і вчителя із м. Добропілля О. М. Петренка, який у перші роки нинішнього століття разом із учнями школи № 7 цього міста обстежив значну частину Добропільського району та виявив пам'ятки кам'яного віку, поселення зрубної культури та середньовічні кочовища (Терехина, 2006, с. 66, 68). Свої пошуки О. М. Петренко продовжує і досі.

Зменшення обсягу польових робіт на теренах Донеччини було певною мірою викликано і тим, що місцеві археологи, які у 1970-1980-ті рр. були молодими, поступово старіли. Відтак більшість їх воліла займатися вже не польовими дослідженнями, а публікуванням та осмисленням матеріалів, які було накопичено за попередні десятиліття. Звісно, час від часу з'являлися молоді люди, які хотіли б присвятити себе служінню археології. Але, по-перше, їх були одиниці, а, по-друге, знайти роботу, котра дозволяла б займатися наукою, у Донецькій області було важко, тож вони переїздили в інші регіони. Тим не менш, у пострадянські часи археологічні дослідження на теренах Донецької області продовжувалися. Щорічно працювало кілька експедицій. Найчастіше

їх було чотири, інколи – менше, в окремі роки (1992, 2000, 2004 та 2007) – 6, а у 1997 р. – навіть 7. Не припиняли свої пошуки і краєзнавці (див., наприклад: Шамрай, Духін, 1997; Давыденко і др., 2006; Заворотна, Давыденко, Колесник і др., 2007; 2008; Шамрай, 2007; Колесник, Давыденко, 2008; 2010; Шамрай і др., 2009; 2010; 2012; Гриб, Давыденко, 2010; Давыденко, Гаврилова, 2011; Давыденко, Гриб, 2011; Филиппов, Шамрай, 2011; Соловкін, Полтавець, 2013; Соловкін та ін., 2016).

Та важливішим, ніж кількість експедицій, явищем було те, що з 1990-их років значно більше уваги стали приділяти охороні археологічних пам'яток. Велику роботу у цьому напрямку здійснював Відділ охорони пам'яток археології (далі – «Відділ»), який функціонував у ДОКМ під керівництвом С. М. Дегерменджі. За часи незалежності України у складі Відділу працювали такі професіонали, як О. В. Колесник, О. Р. Дубовська, Ю. Б. Полідович, Ю. Г. Коваль, В. В. Циміданов, В. А. Підобід, Е. Є. Кравченко, А. М. Усачук та деякі інші співробітники. Вони проводили археологічну експертизу земельних відводів і періодично здійснювали моніторинг стану археологічних об'єктів. Якщо окремі пам'ятки опинялися під загрозою руйнування, працівники Відділу проводили їх розкопки.

Велике значення має те, що, за ініціативою С. М. Дегерменджі, співробітники Відділу у першій половині 1990-х рр. нанесли відомі на той час археологічні об'єкти на карти землекористувань, які знаходилися в «Укрземпроекті». Внаслідок цього пам'ятки отримали юридичний статус. Завдяки цій роботі, яка, слід зазначити, була виконана вельми вчасно, землі, зайняті археологічними об'єктами, здебільшого лишилися у державній власності. І якщо не завжди *de facto*, то, в усякому разі, *de jure*, господарська діяльність, що загрожувала пам'яткам руйнацією, на цих землях припинилася.

Слід додати, що археологи із Відділу організовували наукові конференції, а з 1993 р. розпочали публікування збірки «Археологический альманах» (усього у Донецьку було видано 23 випуски: №№ 1-21, 25, 30).

У ДОКМ археологією займалися і співробітники Відділу історії дорядянського періоду – О. Я. Привалова, В. М. Горбов (він у 2011 р. перейшов працювати у даний відділ, коли стало зрозумілим, що археологічні гуртки вичерпали себе) та В. В. Кушнір (у дівоцтві – Мірошніченко), яка активно вивчала археологічні пам'ятки XVII-XVIII ст. (див, наприклад: Мірошніченко, 2008; 2010).

Впродовж пострадянського періоду археологічні дослідження здійснювали також викладачі ДонДУ (з 2000 р. – Донецький національний університет). Здебільшого ці роботи були обумовлені необхідністю проведення археологічної практики студентів-істориків (див., наприклад: Посредников, 1994; Колесник та ін., 2004). Варто згадати також розкопки курганів, які здійснювала експедиція Маріупольського гуманітарного інституту (з 2011 р. – Маріупольський державний університет) (Забавін, 2012, с. 82).

Результатом археологічних досліджень, які проводилися на території Донеччини, є відкриття великої кількості археологічних пам'яток, котрі належать до різних періодів – від палеоліту до доби козацтва. Перша спроба систематизувати ці пам'ятки була здійснена О. Я. Приваловою та О. І. Приваловим. На початку 1980-х рр. ці науковці підготували довідник «Список памятников археологии Украины. Донецкая область» (Список..., 1988). Дане видання містить відомості про пам'ятки, які знаходяться у межах територій районів та міськрад Донецької області. Довідник має певні недоліки (зокрема, переплутано багато посилань на літературу), до того ж інформація про пам'ятки є вкрай стислою.

Впродовж двох останніх десятиліть у Відділі було створено електронну базу даних щодо пам'яток археології. Наразі у ній враховано близько 10 тисяч об'єктів (Колесник, 2013, с. 17). Більш детальну інформацію про частину пам'яток наведено у коротких статтях, які на початку нинішнього століття були написані за завданням Обласного управління культури співробітниками Відділу та археологами з інших організацій. У кожній із статей містяться відомості про один об'єкт – курганну групу, поселення тощо, а також посилання на літературу чи наукові звіти, де ця пам'ятка фігурує. Тексти зазначених статей так і лишилися неопублікованими. Зараз вони зберігаються у Донецькому краєзнавчому музеї (м. Донецьк).

Навесні 2004 р. у автора цього нарису виникла ідея зробити колективну монографію «Свод поселений бронзового века Донецкой области». Так розпочалася робота, яка тривала близько 10 років. У ній взяла участь більша частина археологів Донецької області. На початку 2014 р. «Свод» був майже готовий. Планувалося опублікувати його у черговому випуску видання «Археологический альманах».

Та навесні 2014 року у Донецькій області відбувся спалах сепаратизму, а далі розпочалося російське вторгнення на Донбас. Відтак публікація «Свода» виявилася неможливою.

Внаслідок війни Донецьку область було розірвано на дві частини. Одна із них лишилася під владою України, а друга перетворилася на таку собі резервацію, підконтрольну Російській Федерації. Усе це згубно вплинуло на розвиток археології у нашому краї. Обсяг польових досліджень, котрий і до того не був значним (у збірці «Археологічні дослідження в Україні» за 2013 р. міститься лише дві статті про роботи на Донеччині (АДУ..., 2014, с. 114-117)), ще більше скоротився. Крім того, у середовищі археологів Донецька (а воно напередодні війни нараховувало близько двох десятків осіб) через розходження у політичних поглядах стався розкол. Варто зазначити, що половина дослідників зберегла відданість Україні. Натомість свідомо та більш-менш активно підтримала так звану «ДНР» лише чверть донецьких археологів. Нарешті, ще чверть фахівців намагається лишатися «посередині» (чи, в усякому разі, приховує свою позицію). Слід додати, що сім археологів (серед них – 1 доктор та 3 кандидати історичних наук) змушені були покинути Донецьк.

Унаслідок бойових дій було завдано шкоди багатьом археологічним пам'яткам. Наприклад, під час будівництва військових укріплень тільки на території Нікольського району були тією чи іншою мірою

пошкоджені близько 30 курганних насипів. Руйнування курганів відбувалося також на теренах Лиманського, Покровського, Волноваського та деяких інших районів.

Тим не менш, було б неправильно казати, що за роки війни археологія Донеччини зійшла нанівець. Дослідники, котрі залишилися на території області, не тільки продовжують писати наукові статті. Не припинилися і польові дослідження, в усякому разі, – на теренах, підконтрольних Україні. Зокрема, влітку 2014 р., у самий розпал боїв на півночі Донеччини, Е. Є. Кравченко та О. М. Петренко розкопали у Добропільському районі курган, якому загрожувало знищення внаслідок розростання кар'єру. В. М. Горбов у 2014 та 2015 рр. продовжував розкопки у м. Маріуполь, розпочаті ним ще у 2010 р. (Горбов та ін., 2015). В. О. Забавін у 2016 р. дослідив курган у Мангушському районі. А у 2017 р. археологічна експедиція під керівництвом Ю. М. Бровендера здійснила розкопки шести курганів на території Добропільського району та Краматорської міськради.

У серпні 2016 р. Донецький обласний краєзнавчий музей було перереєстровано у м. Краматорськ, завдяки Світлані Глушко, новому генеральному директору ДОКМ. Значення цієї події для розвитку археології на підконтрольній українській владі частині Донеччини важко переоцінити. Зокрема, археологи ДОКМ вже встигли провести рятувальні розкопки на кількох пам'ятках, котрим було завдано шкоди внаслідок воєнних дій, господарської діяльності та природних процесів. Влітку 2017 р. співробітники ДОКМ брали активну участь у роботі згаданої вище експедиції, очолюваної Ю. М. Бровендером (не зайве зазначити, що більшу частину польових та камеральних робіт виконали саме вони разом із О. М. Петренком). Також Сектор охорони пам'яток історії, культури та археології ДОКМ здійснює археологічну експертизу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що відводяться у власність чи оренду, проводить інвентаризацію та паспортизацію археологічних об'єктів.

На півночі Донецької області активно працюють науковий співробітник КП «Слов'янський краєзнавчий музей» А. В. Шамрай та краєзнавці О. Й. Духін, О. П. Філіпов та О. О. Соловкін. Вони обстежують уже давно відомі археологічні пам'ятки і відкривають нові, повідомляють у ДОКМ про факти руйнування археологічних об'єктів. Проводить археологічні розвідки також В. В. Давиденко.

У лютому 2016 р. автор цих рядків, покинувши окуповану територію Донеччини, опинився у м. Слов'янськ. Під час спілкування із місцевими краєзнавцями у нього виникла ідея повернутися до роботи над зводом археологічних пам'яток, але зробити його в іншому форматі, а саме – узагальнити інформацію щодо археологічних об'єктів Середнього Подонців'я й при цьому не обмежуватися лише пам'ятками доби бронзи. Оскільки неможливо досягнути неосяжне, було вирішено поки що абстрагуватися від поховань, а зосередити увагу на стоянках та майстернях кам'яного віку, поселеннях доби бронзи, городищах, поселеннях та кочовищах середньовіччя. Надалі до проекту приєдналися ще кілька авторів. Результати проведеної роботи викладено у наступних розділах.

Безперечно, наш звід не є вичерпним. Це зумовлено двома факторами:

1. Значна частина архівних матеріалів щодо Середнього Подонців'я знаходиться на окупованій території Донеччини (як і більшість знахідок із пам'яток, котрі ми розглядаємо), а відтак не може бути опрацьованою;
2. Деякі дослідники, яким було запропоновано взяти участь у створенні зводу, із різних причин не підтримала наш заклик.

Тим не менш, можна стверджувати, що робота, яку ми пропонуємо, дає уявлення про багатство та різноманітність старожитностей півночі Донецької області.

Наостанок звернемо увагу на один прикрий нюанс. У багатьох замітках пишеться, що артефакти, які виявлено на даній пам'ятці, зберігаються у Донецькому краєзнавчому музеї (ДКМ). Між тим, як відомо, у серпні 2014 р. ДКМ сильно постраждав від обстрілів. При цьому переважна більшість археологічних матеріалів, які зберігалися у фондах, опинилася під завалами, де пролежала до осені 2015 р. Коли завали було розібрано, з'ясувалося, що певна кількість знахідок загинула, а багато артефактів виявилися депаспортизованими. Тож, читаючи, що знахідки зберігаються у ДКМ, не слід виключати, що дані археологічні джерела насправді втрачено.

В. В. Циміданов, кандидат історичних наук

РОЗДІЛ І. ПАЛЕОЛІТ ТА МЕЗОЛІТ

(див. карту на рис. 1)

ЛИМАНСЬКИЙ РАЙОН

Кремнеобробна майстерня **Середнє** доби фінального палеоліту.

Знаходиться за 0,9 км на північний захід від с. Середнє Лиманського р-ну, на схилі мисоподібного виступу (балочна система правого берегу р. Нітриус – лівої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена С. М. Дегерменджі та Ю. Б. Полідовичем у 1990 р.

На пам'ятці знайдено два типових для фінального палеоліту призматичних нуклеуси (рис. 2) та декілька крем'яних відщепів. Вироби патиновані.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Г. Коваль

Пам'ятка **Кругле Озеро-І** доби мезоліту.

Знаходиться за 0,075 км на південь від с. Озерне Лиманського р-ну (по дорозі на с. Крива Лука), на першій надзаплавній терасі лівого берегу р. Сіверський Донець, за 0,3 км північ-північний схід від старичного оз. Кругле.

Можливо, пам'ятку першим виявив В. О. Городцов, а пізніше обстежував М. В. Сібільов. У 1950 р. її знайшов Д. Я. Телегін (фігурує у його звіті як Б. Хайлівка-6 в урочищі Кут), а у 1976 р. – О. В. Колесник. Пам'ятку обстежували С. Й. Татаринів у 1976-1978 рр., В. Ф. Клименко у 1977 р., О. В. Колесник у 1981 р., С. М. Дегерменджі у 1981 та 1990 р., В. В. Циміданов та О. П. Циба у 2017 р.

Загальні розміри пам'ятки 200 x 100 м. Під час розвідок та розкопок на ній були виявлені численні крем'яні вироби (нуклеуси, пластини, відщепи тощо). На пам'ятці також наявні матеріали доби неоліту, дніпродонської бабинської, зрубної, бондарихінської культур та середньовіччя.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Телегін, 1950; Татаринів и др., 1978; Дегерменджи, 1983; Кротова, Дегерменджи, 1984; Список., 1988, с. 71; Дегерменджи и др., 1990.⁴

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Місцезнаходження **Василівська Пустош 4** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 0,9 км на північний захід від краю с. Василівська Пустош Краматорської міськради (на землях Слов'янського р-ну), на високому правому березі р. Біленька (права притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець) із чисельними крейдяними відслоненнями, які містять конкреції якісного кременю.

Виявлене В. В. Давиденком у 2016 р. У цьому ж році було повторно обстежене ним же разом із Ю. Г. Ковалем.

На орному полі зібрано колекцію виробів пізньопалеолітичного часу, котра представлена призматичним нуклеусом, уламками пластин та відщепами. Артефакти патиновані.

Ю. Г. Коваль

Комплекс кремнеобробних майстерень **Видилиха** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 1,9 км на північний захід-північ від с. Богородичне Слов'янського р-ну, на правому корінному березі р. Сіверський Донець, на мисоподібному майданчику розмірами близько 200 x 15 м, обмеженому із півночі та сходу заболоченими старицями та схилами берегу. Майданчик підноситься над заплавою на 10-12 м.

Пам'ятка була відкрита М. В. Сібільовим у 1941 р. і названа «Другою Шаруканьською стоянкою». Повторно її виявив О. Й. Духін на початку 1970-х років. Надалі вона неодноразово обстежувалася краєзнавцями м. Слов'янськ та деякими іншими дослідниками. У 2004-2011 рр. на пам'ятці проводив розкопки О. В. Колесник.

Під час розкопок 2004-2005 рр. у північній частині майданчика (у розкопі II) було досліджено скупчення розщеплених пізньопалеолітичних кременів, яке залягало на глибині 1,55 м й охоплювало площу близько 8 кв. м. До складу скупчення входили заготовки нуклеусів, нуклеуси, реберчасті сколи, великі та дрібні відщепи тощо. Вироби доби пізнього палеоліту були знайдені й у інших розкопках. Зокрема, у 2005 р. на краю урочища – біля стариці – виявлено «міні-майстерню», або «ефемерну майстерню» (за термінологією, котру використовує О. В. Колесник). На пам'ятці наявні також матеріали доби неоліту, енеоліту, середньодонської катакомбної, зрубної, городецької культур та середньовіччя.

Джерела та література: Колесник и др., 2004; 2008, с. 27-34; Гриб, Колесник, 2015, с. 171-172; Колесник, 2015.

⁴ Тут і далі замітки без підпису підготовлені В.В. Цимідановим.

Кремнеобробна майстерня **Висла Балка 1** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 3,8 км на захід від с. Сидорове Слов'янського р-ну, на правому березі р. Сіверський Донець (близько, 6,4 км від річища), на мисоподібному виступі в однойменній балці.

Відкрита Е. Є Кравченком у 1992 р. Пам'ятка вивчалася стаціонарно О. В. Колесником. Загальна розкопана площа становить 188,5 кв.м.

Численні знахідки розщепленого кременю здебільшого концентрувалися у межах різних за розмірами скупчень. Матеріали представлені виробами, пов'язаними із виготовленням та розщепленням призматичних нуклеусів: конкреціями кременю у початковій стадії обробки, заготовками нуклеусів, нуклеусами, пластинами та їх фрагментами, різними категоріями технологічних сколів нуклеусного виробництва (крайові реберчасті, сколи формування відбивних площин тощо), відщепами. Серед знарядь наявні скребки, різці, мікроліти – платівки із затупленим краєм, пластини та відщепи із ретушшю (рис. 4-10).

Джерела та література: Висла Балка ..., 2002, с. 148.

Ю. Г. Коваль

Місцезнаходження **Висла Балка 2** доби пізнього палеоліту.

Локалізується за 3,2 км на захід-південний захід від західної окраїни с. Сидорове Слов'янського р-ну (за 300 м на північний захід від основної пам'ятки Висла Балка 1), на схилі правого берегу балки Висла (права притока р. Сіверський Донець). Пам'ятка підноситься на 3-4 м над дном балки.

Виявлене О. В. Колесником у 1996 р.

На присхиловій ділянці отвершку балки, у шурфі, зафіксовано малопотужний культурний шар із нечисленними відщепами та уламками кременю. На пам'ятці також наявні матеріали доби неоліту та зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Висла Балка..., 2002, с. 148.

Ю. Г. Коваль

Місцезнаходження **Висла Балка 3** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 3,6 км на захід-південний захід від західної окраїни с. Сидорове Слов'янського р-ну, у верхів'ях балки Висла, котра є правою притокою р. Сіверський Донець (за 400 м на захід від основної пам'ятки Висла Балка 1).

Виявлене О. В. Колесником у 1996 р. У 2010 р. обстежувалося Е. Є. Кравченком.

На поверхні крейдяного виступу знайдені поодинокі патиновані заготовки призматичних нуклеусів та відщепів кременю. Також наявні матеріали доби неоліту.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Висла Балка ..., 2002, с. 148; Кравченко та ін., 2010.

Ю. Г. Коваль

Місцезнаходження **Донецьке** доби пізнього палеоліту.

Знаходилося біля смт Донецьке Слов'янського р-ну, на розмитій поверхні схилу правого берегу р. Сіверський Донець.

Було відкрите Н.Г. Костенко у 1982 р. Цього ж року було обстежене А. Р. Федоніним. У 2007 р. місцезнаходження відвідав О. В. Колесник за участю обох першовідкривачів.

Знахідки утворювали компактне скупчення виробів із кременю, які представлені продуктами розколювання призматичного нуклеусу та трьома траншеподібними сокирами (рис. 11-14). Поверхня знахідок частково патинована.

Джерела та література: Колесник, Коваль, 2011, с. 397-417.

Коваль Ю.Г.

Кремнеобробна майстерня **Минівський Яр-І** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 1,15 км на схід-північний схід від північно-східної окраїни с. Богородичне Слов'янського р-ну, на мисі, утвореному правим берегом р. Сіверський Донець та лівим берегом Минівського Яру.

Комплекс пам'яток у Минівському яру було виявлено у 1924 р. П. П. Єфименком. У 1936, 1938 та 1940 рр. його обстежував М. В. Сібільов. Зокрема, у 1940 р. біля берега р. Сіверський Донець у лесоподібному суглинку він знайшов крем'яні вироби та кістки благородного оленя. Надалі пам'ятку досліджували С. М. Одинцова (1948 р.), І. Ф. Левицький та Д. Я. Телегін (1950 р.), О. Ф. Горелик та О. О. Кротова (1976 р.). Крім артефактів доби пізнього палеоліту, на ній наявні також матеріали доби мезоліту, енеоліту, середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської культур та середньовіччя.

Джерела та література: Одинцова, 1948; Левицький, Телегін, 1956; Горелик, Кротова, 1976; 1977, с. 282; Кротова, 1986, с. 54-57; Колесник, 2013, с. 9.

Пам'ятка **Минівський Яр-І** доби мезоліту.

На цій же пам'ятці під час розвідок та розкопок знайдено крем'яні вироби мезолітичної доби (нуклеуси, пластини тощо).

Джерела та література: Одинцова, 1948; Левицький, Телегін, 1956; Горелик, Кротова, 1976; 1977, с. 282; Колесник, 2013, с. 9.

Пам'ятка **Олександрівка** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 0,55 км на захід від школи с. Олександрівка Слов'янського р-ну, на мисі правого корінного берегу р. Сухий Торець (ліва притока р. Казений Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена Е. Є. Кравченком, О. М. Петренком та В. В. Давиденком у 2007 р.

Знахідки представлено крем'яними відщепами. На пам'ятці наявні також матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Кравченко, Петренко, 2007.

Місцезнаходження **Перекаат** доби середнього палеоліту.

Знаходиться за 0,2 км на північний захід від с. Стародубівка Слов'янського р-ну, на піщано-гравійній міліні, яка тягнеться до правого берегу Сіверського Донця.

Пам'ятка відома краєзнавцям м. Слов'янськ із 1970-х рр. Обстежувалася С. М. Дегерменджі у 1983, 1984 та 1985 рр.

Розміри 100 x 20 м. Серед перемитих річкою залишків різних археологічних епох, переважно неонеолітичного часу, О. В. Колесником виділена група архаїчних виробів, яка складається із декількох сильно обкатаних відщепів із валунного кременю та типового кутового скребла із якісного крейдяного кременю.

На пам'ятці також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Колесник, 2002, с. 247-248.

Ю. Г. Коваль

Кремнеобробна майстерня **Рай-Олександрівка (пункт 3)** доби фінального палеоліту.

Розташована у східній частині с. Рай-Олександрівка Слов'янського р-ну, у верхів'ях яру. Входить до складу комплексу майстерень, котрі знаходяться у східній і, меншою мірою, північно-східній частині села. Майстерні утворюють смугу із 6 умовних пунктів, яка має довжину близько 1,5 км й тягнеться вздовж лівого високого борту балки Суха – лівої притоки р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець).

Зазначений комплекс пам'яток був виявлений С. М. Дегерменджі, Ю. Г. Ковалем та В. А. Підобідом у 1993 р.

Серед знахідок присутні різні категорії відщепів, цілі та фрагментовані пластини, призматичні нуклеуси та їхні заготовки. Артефакти вкриває інтенсивна біло-блакитна патина.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Коваль и др., 2006.

Ю. Г. Коваль

Кремнеобробна майстерня **Святі Гори 1** доби фінального палеоліту.

Знаходиться за 0,25-0,30 км на схід від пам'ятника Артему, на землях Святогірського лісництва (Слов'янський р-н), на правому березі р. Сіверський Донець, на краю пологої частини мисоподібного утворення.

Відкрита Е. Є. Кравченком у 2000 р. Досліджувалася Ю. Г. Ковалем у 2001 р. (розкопано площу 8 кв. м).

Під час розкопок було виявлено два окремих скупчення розщепленого кременю, пов'язаних із виготовленням призматичних нуклеусів та частковим їх розщепленням. Матеріал знаходився на невеликій глибині. Оброблені кремені залягали у верхній частині лесоподібного суглинку. Знахідки представлено різними категоріями відходів виробництва призматичних нуклеусів: сколами формування та підживлення відбивних площадок нуклеусів, реберчастими сколами, цілими та фрагментованими пластинами, різними категоріями відщепів, пластинами та відщепами із регушкою (рис. 15-17).

Знахідки зберігаються у фондах Святогірського державного історико-археологічного заповідника (СДІАЗ).

Джерела та література: Коваль, Вотякова, 2005.

Ю. Г. Коваль

Пам'ятка **Середній Яр** доби раннього мезоліту.

Знаходиться приблизно за 100 м на південь від с. Сидорове Слов'янського р-ну, на виступі правого борту Середнього Яру у місці його впадіння у заплаву р. Сіверський Донець.

Відкрита Е. Є. Кравченком під час досліджень Сидорівського середньовічного городища у 2000 р. Матеріали представлені виключно виробами із кременю, серед яких різні типи нуклеусів та їх заготовки, скребки, різці, геометричні мікроліти, пластини, відщепи (рис. 20, 21).

За техніко-типологічними ознаками крем'яного інвентарю та геологічними умовами залягання культурного шару, пам'ятка датується ранньомезолітичним часом та відноситься до Сабовського локального варіанту Зимовниківської культури.

Джерела та література: Коваль и др., 2011.

Ю. Г. Коваль

Пам'ятка **Слов'яногірськ-заказник** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 5,0 км на захід від м. Святогірськ Слов'янського р-ну (у кварталі 136 лісництва), на терасі лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена О. Й. Духіним та Е. Є. Кравченком у 1977 р.

Знахідки представлено крем'яними відщепами. На пам'ятці наявні також матеріали доби неоліту, енеоліту, середньодонської катакомбної та зрубної культури.

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 144.

О. Й. Духін

Пам'ятка **Слов'янськ-І** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться у східній частині м. Слов'янськ, за 0,8 км на схід-північний схід від зупинки «Олівцева фабрика», на мису правого берегу р. Казений Торець (права притока р. Сіверський Донець) – нижче від гирла р. Бакай (Сорищи). Майданчик має максимальну висоту 6-8 м над літнім рівнем води й полого знижується до ріки.

Пам'ятка виявлена А. В. Шамраєм у 1971 р. й обслідувалась ним у подальшому, зокрема, у 2002 р. – разом із Е. Є. Кравченком. У 2003 р. тут провели розкопки В. В. Циміданов, В. І. Кузін та А. В. Шамрай (досліджено площу 34 кв. м).

Знахідки із підйомного матеріалу та шурфів репрезентовані крем'яними виробами, здебільшого відщепами. На пам'ятці виявлено також артефакти доби неоліту, зрубної культури, середньовіччя та нового часу.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Список., 1988, с. 85; Цимиданов и др., 2003.

Кремнеобробна майстерня **Теплинський Ліс** доби пізнього палеоліту.

Знаходиться за 1,7 км на північний захід-північ від с. Богородичне Слов'янського р-ну, на височині правого корінного берегу р. Сіверський Донець (на майданчику Теплинського городища доби середньовіччя).

Імовірно, майстерню виявив М. В. Сібільов, і вона фігурує у його документації як «Перша Шаруканська стоянка». Надалі її знайшов В. В. Давиденко. У 2006, 2007 та 2010 рр. тут проводив розкопки О. В. Колесник.

Матеріали із розкопів репрезентовані продуктами підготовки призматичних нуклеусів (рис. 3).

Джерела та література: Колесник и др., 2007; 2008.

Кремнеобробна майстерня **Тетянівка-І** доби фінального палеоліту.

Знаходиться за 0,5 км на північний захід від с. Тетянівка Слов'янського р-ну на правому березі р. Сіверський Донець, біля краю правої стінки одного із численних ярів, які у повздовжньому напрямку прорізують поверхню великого безлісного плато. У верхній частині плато оголяються кремнемісткі крейдяні породи. У перевідкладеному стані крем'яні конкреції трапляються також і в покривних відкладеннях. Більша частина пам'ятки знищена ерозією.

Майстерня виявлена О. В. Колесником та В. А. Підобідом у 1989 р. Досліджувалась Ю. Г. Ковалем у 1999 р. (розкопано площу 10 кв. м).

У розкопі було локалізовано ділянку культурного шару, яка уникла руйнації та не постраждала внаслідок розростання яру. Знахідки залягали на глибині до 0,22 м від поверхні – у нижній частині темно-бурого ґрунту на межі із лесоподібним суглинком та у верхній частині останнього. Із зборів на поверхні та розкопу походять 267 розщеплених кременів. Серед них – різноманітні вироби, пов'язані із виготовленням та початковим розщепленням призматичних нуклеусів: фрагменти нуклеусу, реберчасті сколи, пластини та їх фрагменти, різні категорії відщепів, нечисленні відщепи та пластини із ретушню (рис. 18, 19).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Коваль, 1995а; 1995б.

Ю. Г. Коваль

Місцезнаходження на північній окраїні смт **Черкаське** Слов'янського р-ну доби пізнього палеоліту.

У ярах – на схилах та на мисоподібних майданчиках виявлено 4 місцезнаходження розщепленого кременю та кварциту.

Джерела та література: Колесник, 2013, с. 18.

Стоянка **Черкаське-Капличка** доби середнього палеоліту.

Знаходиться на північно-західній околиці смт Черкаське Слов'янського р-ну, на пагорбі в урочищі Капличка, розташованому на правому березі р. Черкаська (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець). Висота пагорбу над заплавою ріки – 30 м, висота його над сусідніми ділянками місцевості – 8-10 м.

Пам'ятка виявлена О. В. Сидоренком у 1994 р. У цьому ж та наступному році обстежувалася ним разом із А. П. Весельським, у 1997 р. – О. В. Колесником та А. П. Весельським. У 1997 та 1998 рр. на пам'ятці проводив розкопки О. В. Колесник (досліджено площу близько 375 кв. м).

Знахідки із підйомного матеріалу та розкопів репрезентовані численними виробами із кременю та кварциту, зокрема відбійниками, нуклеусами, відщепами, пластинами, знаряддями (скреблами, гостроконечниками, ножами тощо).

Крім виробів доби середнього палеоліту виявлено артефакти подальших періодів кам'яного віку.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Колесник, Весельский, 2005, с. 5-92; Колесник, 2013, с. 18.

Кремнеобробна майстерня **Черкаське-Капличка** доби фінального палеоліту.

На згаданому вище пагорбі під час розкопок було досліджено майстерню, котра збереглася *in situ*. Серед знахідок – призматичні нуклеуси та їх заготовки, відбійники, пластини та їх фрагменти, кінцевий скребок, відщепи тощо.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Колесник, Весельский, 2005, с. 93-129; Колесник, 2013, с. 18.

Пам'ятка **Черкаське-Д** доби мезоліту.

Знаходиться у смт Черкаське Слов'янського р-ну (неподалік від пам'ятника радянським воїнам), на лівому березі р. Черкаська (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлена О. Й. Духіним у 1977 р.

На пам'ятці знайдено близько 500 крем'яних виробів (нуклеусів, заготовок знарядь, пластин тощо).

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України.

О. Й. Духін

РОЗДІЛ II. НЕОЛІТ ТА ЕНЕОЛІТ

(див карту на рис. 22)

ЛИМАНСЬКИЙ РАЙОН

Пам'ятка **Брусівка-II** доби неоліту (?).

Знаходиться у південно-західній частині с. Брусівка Лиманського р-ну, за 0,32 км на південний захід від клубу, на мисоподібному виступі схилу надзаплавної тераси (на північ від оз. Брусове – лівобережної стариці р. Сіверський Донець).

Виявлена М.В. Сібільовим і фігурує у його щоденниках за 1924 та 1938 рр. як «стоянка I біля хутору Брусівка». У 1950 р. пам'ятку обслідував Д.Я. Телегін, у 1990 р. – В. В. Циміданов, у 1994 р. – співробітники ДОКМ. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов, О. Й. Духін та О. П. Циба.

Загальні розміри – 150 x 150 м. На пам'ятці виявлено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної та бондарихинської культур.

Джерела та література: Фонд Н.В. Сибилева, ф-5, № 30/163, к. 36-37.

Пам'ятка **Волокове-I** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 2,5 км на захід-південний захід від північно-західного краю смт Щурове Лиманського р-ну, на терасі північного берегу оз. Волокове (лівобережна стариця р. Сіверський Донець), яка підноситься над заплавою на 5 м.

Пам'ятка виявлена О. Й. Духіним та Е. Є. Кравченком у 1975 р., обстежувалася Т. О. Шаповаловим у 1976 р., розкопувалася С.Й. Татариним у 1980-81 рр. У 1983 р. її обстежили С. М. Дегерменджи та Е. Є. Кравченко, а у 1994 р. – співробітники ДОКМ.

Загальні розміри пам'ятки 600 x 100 м. На ній було знайдено численні крем'яні вироби (нуклеуси, пластини, скребки тощо). Також наявні матеріали середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської, зрубної культур та середньовіччя.

Артефакти, виявлені С. М. Дегерменджи, зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983.

Пам'ятка **Глибоке Озеро-I** доби неоліту(?).

Розташована за 1,0 км на південний захід-захід від смт Ямпіль Лиманського р-ну, на дюні, яка знаходиться на краю першої надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена С. М. Дегерменджи та Ю. Б. Полідовичем у 1990 р. У 1990 р. на пам'ятці проводили розкопки Ю. Б. Полідович та В. В. Циміданов (досліджено площу 128 м²).

Загальні розміри – 100 x 50 м. Під час розкопок знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської, бондарихинської культур та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полідович, 1991.

Ю. Б. Полідович

Пам'ятка **Діброва-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,5 км на південь від с. Діброва Лиманського р-ну, на краю високої надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Була відома красзнавцям м. Слов'янськ ще у 1970-ті рр. Обстежувалася співробітниками ДОКМ у 1990 р.

Загальні розміри – 100 x 100 м. На пам'ятці виявлено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

Пам'ятка **Дробишеве-В** доби неоліту(?).

Розташована за 0,95 км на південний захід-південь від південної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на підвищеній ділянці заплави лівого берегу р. Сіверський Донець. Поверхня ділянки знаходиться на рівні надзаплавної тераси.

Виявлена співробітниками ДОКМ у 1998 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали бондарихинської культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Дробишеве-К** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 0,5 км на захід-північний захід від західної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на оточеній заболоченими низинами дюні, котра розташована у заплаві лівого берега р. Сіверський Донець. Поверхня дюни знаходиться на рівні першої надзаплавної тераси.

Виявлена у 1988 р. В. В. Цимідановим. У 1990 р. цей дослідник здійснив на пам'ятці розкопки, а у 2016 р. обстежив її. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов та О. П. Циба.

Загальні розміри пам'ятки – 200 x 150 м. Під час розкопок шарів доби неоліту чи енеоліту не виявлено, проте серед підйомного матеріалу та знахідок із розкопів були різноманітні крем'яні вироби – пластини, нуклеуси, скребки, сокира тощо. Також наявні матеріали середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської, зрубною культур, середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Цимиданов, 1991.

Виробки, де добувався кремій, **Закітне** доби неоліту та енеоліту(?).

Знаходяться поблизу с. Закітне Лиманського р-ну, на крутому схилі правого берегу р. Сіверський Донець.

Обстежувались у 1989 р. С.М. Дегерменджі.

Врізані у скельний ґрунт виробки мають ступінчасту форму та невеликі розміри. Якихось артефактів під час їх дослідження не виявлено.

Джерела та література: Дегерменджи, 2000; Колесник, 2013, с. 18.

Стоянка та кремнеобробна майстерня **Зливки**⁵ доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 1,6 км на захід-південний захід від с. Озерне Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець. До виступу прилягають старичні озера: Чернецьке – на півдні та Щурове – на сході.

Пам'ятку виявив наприкінці XIX ст. В. Ф. Спесивцев. У 1901 р. тут проводив розкопки В. О. Городцов, у 1956 р. – С. О. Плетньова. У 1960 р. пам'ятку обстежувала А. О. Купріянова, у 1971, 1972 та, можливо, 1977 р. – Т. О. Шаповалов. У 1982-86 рр. її розкопки здійснював М. Л. Швецов.

Загальні розміри – 400 x 200 м. Перші дослідники пам'ятки – В. Ф. Спесивцев та В. О. Городцов – зібрали на ній численні крем'яні вироби – нуклеуси, сокири, пластини, скребки тощо. Під час розкопок експедиції М. Л. Швецова були виявлені скупчення відходів кременеобробного виробництва (відщепи, уламки) та технологічно завершені знаряддя – сокири, виготовлені у засоби оббивки та відтискування (рис. 23), пластини, скребки тощо й поодинокі фрагменти посудин. На пам'ятці також наявні матеріали середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської, зрубною, бондарихинської культур, середньовіччя та XVIII-XX ст.

Джерела та література: Городцов, 1905, с. 175; Швецов, 1982, с. 241; Кравець, 1989, с. 79; Дегерменджи и др., 1992; Сніжко, 2013, с. 53, 57-58.

Стоянка та кремнеобробна майстерня **Іллічівка** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 0,5 км на схід-північний схід від с. Озерне Лиманського р-ну, на мисоподібному терасовому підвищенні у заплаві лівого берега р. Сіверський Донець, за 0,75 км від сучасного річища.

Пам'ятка є багатощаровою. Її виявив у 1950 р. Д. Я. Телегін (пам'ятка фігурує у звіті дослідника за 1950 р. як Б. Хайловка-3 в урочищі Шаповалівка). У 1960 р. пам'ятку знов виявила А. О. Купріянова, а у 1966 р. обстежив Т. О. Шаповалов. У 1968-72, 1974, 1977 та 1989 р. тут проводила розкопки експедиція ДонНУ на чолі із Т. О. Шаповаловим, у 2000 та 2001 рр. – експедиція ДонНУ під керівництвом Р. О. Литвиненко. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Цимиданов та О. П. Циба.

У нижньому шарі пам'ятки знайдено рештки стоянки та майстерні, зокрема кострища й, можливо, котлован будівлі доби неоліту. Артефакти неолітичного та енеолітичного часів репрезентовано відходами кременеобробного виробництва, крем'яними виробами – нуклеусами, сокирами (рис. 24; 25, 1-5), пластинами, скребками, відщепами тощо, кварцитовими розтиральниками, поодинокими фрагментами кераміки. Останні, на думку Д.П. Кравця, належать до II етапу дніпро-донецької культури. Наявні також матеріали дніпро-донської бабинської, зрубною, бондарихинської культур та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, 1970; Список..., 1988, с. 72; Кравець, 1989, с. 78-79.

Пам'ятка **Копилове Озеро** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 0,6 км на схід-південний схід від південно-східної окраїни с. Озерне Лиманського р-ну, на дюні, що прилягає із заходу до оз. Копилове (лівобережна стариця р. Сіверський Донець).

Виявлена С. М. Дегерменджі у 1983 р. Ним же обстежувалася у 1984 р. й розкопувалася у 1986 р.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби – нуклеуси, пластини тощо. Також виявлено артефакти зрубною культур.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984; Дегерменджи, Дубовская, 1988, с. 274.

Пам'ятка **Коржуп** доби неоліту.

Знаходиться на південно-східній окраїні с. Озерне Лиманського р-ну, на кільцевій дюні, розташованій на пологому схилі надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься над заплавою на висоту до 7 м.

⁵ Пам'ятка довгий час була відома як Хайловщина за назвою хутору, який розташовувався у цій місцині.

Обстежувалася С.М. Дегерменджи у 1983 р.

У підйомному матеріалі – крем'яні вироби. Також наявні артефакти зрубної та бондарихинської культур. Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983.

Пам'ятка **Кругле Озеро-I** доби неоліту.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розвідок та розкопок були виявлені численні крем'яні вироби (нуклеуси, пластини, скребки, відщепи тощо).

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Телегин, 1950; Татаринів и др., 1978; Дегерменджи, 1983; Кротова, Дегерменджи, 1984; Список..., 1988, с. 71; Дегерменджи и др., 1990.

Пам'ятка **Кругле Озеро-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,3 км на південь від с. Озерне Лиманського р-ну (за 0,15 км на захід від дороги на с. Крива Лука), на першій надзаплавній терасі лівого берегу р. Сіверський Донець, за 0,15 км на північ від старичного оз. Кругле.

Виявлена О.В. Колесником у 1976 р., розкопувалася С.М. Дегерменджи у 1984 р. (досліджено площу 12 м²).

Розміри – 100 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби (пластини, відщепи тощо). Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Пам'ятка **Кругле Озеро-III** доби неоліту.

Знаходиться за 0,3 км на південь від с. Озерне Лиманського р-ну (за 0,1 км на захід від дороги на с. Крива Лука), на краю надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець, на північ від пересохлого старичного оз. Шийка.

Обстежувалася С. М. Дегерменджи у 1984 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби (пластини, відщепи тощо). Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Пам'ятка **Кругленьке-I** доби неоліту(?).

Знаходиться за 3,7 км на захід від смт Щурове Лиманського р-ну, на схилі високої заплави, яка прилягає до східного берега оз. Кругленьке (лівобережна стариця р. Сіверський Донець).

Обстежувалася О. Й. Духінін, А. В. Шамраєв та Е. Є. Кравченком у 1975 й 1976 рр., С. М. Дегерменджи та Е. Є. Кравченком у 1983 р., Е. Є. Кравченком у 2000 та 2002 рр.

Розміри – 350x100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки із розкопок С.М. Дегерменджи зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 145; Телегин, Дегерменджи, 1984.

О. Й. Духін

Пам'ятка **Крупяне-Iб** доби неоліту.

Знаходиться за 1,05 км на південь-південний схід від південно-східної окраїни с. Діброва Лиманського р-ну, на дюні, яка знаходиться на терасі лівого берегу р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься над заплавою на висоту до 9 м.

Відома краєзнавцям м. Слов'янськ із 1970-х рр. Обстежувалася С. М. Дегерменджи у 1983 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983.

Пам'ятка **Лиманське Озеро-I (Дронівка З)** доби неоліту.

Знаходиться за 1,0 км на захід-північний захід від західної окраїни с. Дронівка Бахмутського р-ну (на території Лиманського р-ну), біля стариці на краю тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена С. Й. Татаринівим у 1974 р. Розкопувалася ним же у 1975-78 та 1984-88 рр. (у 1976 р. розкопки на пам'ятці здійснювала також Л.Г. Ковальова). Досліджено площу до 3500 м².

Загальні розміри пам'ятки – 250 x 100 м. Під час розкопок знайдено різноманітні крем'яні вироби (нуклеуси, пластини, сокири (рис. 25, 6-11), скребки, ножі тощо). Частина цих виробів, можливо, належить до доби мезоліту. Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської, зрубної, бондарихинської та салтово-маяцької культур.

Джерела та література: Татаринів, 1976; Дегерменджи и др., 1978, с. 320; Кравець, 1989, с. 78.

Пам'ятка **Лиманське Озеро-II** доби неоліту.

Знаходиться за 1,15 км на північний захід-захід від західної окраїни с. Дронівка Бахмутського р-ну (на території Лиманського р-ну), біля старичного озера, котре знаходиться на краю тераси лівого берегу р. Сіверський Донець (за 0,4 км на північ від пам'ятки Лиманське Озеро-I).

Виявлена С. Й. Татариним у 1974 р. У 1976, 1984 та 1988 рр. ним же на пам'ятці проводилися розкопки (досліджено площу близько 80 м²).

Розміри – 200 x 150 м. Під час розкопок знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної, бондарихинської та салтово-маяцької культур.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1978, с. 321; Татарин, 1986, с. 315; Список., 1988, с. 48.

Пам'ятка **Москвине** доби неоліту.

Знаходиться за 0,3 км на південний схід від південно-східної окраїни с. Озерне Лиманського р-ну, на першій надзаплавній терасі лівого берега р. Сіверський Донець, на північ від старичного озера Москвине.

Виявлена С. М. Дегерменджи у 1983 р. Обстежувалася ним же у 1984 р.

Розміри – 200 x 100 м. Під час обстеження було знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Нітріус-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,4 км на північний захід-захід від західної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на дюні та прилеглої до неї території заплави лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1998 р.

Розміри – 100x100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Новоселівка-I** доби неоліту.

Знаходиться за 1,65 км на південний захід-південь від смт Новоселівка Лиманського р-ну, на терасі правого берега р. Нітріус (ліва притока р. Сіверський Донець), за 500 м від сучасного річища.

Пам'ятка виявлена В.В. Цимідановим у 1981 р., розкопувалася ним у 1988-90 рр. (досліджено площу близько 550 кв.м), обстежувалася ним у 2016 р. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов та О. П. Циба.

Загальні розміри – 165 x 110 м. Під час розкопок у материковому піску, а також у культурному шарі зрубної культури було знайдено поодинокі крем'яні вироби неолітичної доби (нуклеус, фрагменти пластин тощо). На пам'ятці наявні також матеріали дніпро-донської бабинської, зрубної культур та доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ (частина їх загинула).

Джерела та література: Циміданов, 1988; 1989; 1990.

Пам'ятка **Підпісочне-I** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,2 км на південний захід від с. Діброва Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі другої надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець, за 0,05 км на північ від старичного озера Підпісочне.

У 1990 р. пам'ятку обстежували співробітники ДОКМ.

Розміри – 100 x 100 м. У підйомному матеріалі та шурфах виявлено крем'яні вироби (нуклеус, фрагменти пластин тощо). Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської та зрубної культур.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

Пам'ятка **Полупанове-III** доби неоліту.

Знаходиться за 3,2 км на захід-північний захід від північної окраїни смт Щурове Лиманського р-ну, на першій надзаплавній терасі лівого берега р. Сіверський Донець, на схід від оз. Полупанове.

Виявлена С. Й. Татариним у 1984 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби (нуклеус, фрагменти пластин). Також наявні матеріали зрубної та бондарихинської культур.

Джерела та література: Татарин, 1986, с. 315.

Пам'ятка **Правдешине** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 4,5 км на захід-північний захід від смт Щурове Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі тераси біля лівобережної стариці р. Сіверський Донець.

Пам'ятку виявлено М. В. Сібільовим у 1924 р. Її обстежували Д. Я. Телегін та С. М. Одинцова у 1950 р., С. М. Дегерменджи та Е. С. Кравченко у 1983 р., Е. С. Кравченко у 1986, 2000 та 2002 рр., С. М. Дегерменджи та Ю. Б. Полідович у 1990 р.

Загальні розміри пам'ятки – близько 150 x 150 м. На ній знайдено крем'яні знаряддя та відщепи. Також наявні матеріали середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської, зрубної культур, доби середньовіччя та XVIII ст.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Сибилев, 1924; Телегин, Дегерменджи, 1984.

Пам'ятка **Прилипське Лісництво-I** доби неоліту.

Знаходиться на північний схід від с. Дронівка Бахмутського р-ну (на території Лиманського р-ну), на лівому березі р. Сіверський Донець. Точно не локалізована.

Розкопувалася С. Й. Татариним у 1979 р. (досліджено площу 80 м²).

На пам'ятці виявлено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної та бондарихинської культур.

Джерела та література: Татаринів, 1980а, с. 344; Список..., 1988, с. 74.

Пам'ятка **Прогін** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 1,35 км на південь від південно-східної частини с. Діброва Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берега р. Сіверський Донець, що підноситься над заплавою на 5-6 м, за 0,2 км на північний схід від старичного оз. Чернецьке.

Відома краєзнавцям м. Слов'янськ із 1970-х рр. Обстежувалася С. М. Дегерменджи у 1983 р., розкопувалася С. Й. Татариним у 1984 р.

Розміри – 200 x 150 м. Під час розвідок та розкопок виявлено крем'яні пластини, відщепи тощо. Також наявні матеріали середньодонської катакомбної, зрубної, бондарихинської культур та середньовіччя.

Частина знахідок (матеріали досліджень С. М. Дегерменджи) зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Татаринів, 1986, с. 315.

Пам'ятка **Рубці-острів Піщаний (Брижувате)** доби неоліту та енеоліту.

Розташована за 1,6 км на захід від с. Лозове Лиманського р-ну, на південно-західному березі о-ва Піщаний, що виник після будівництва Червонооскольського водосховища на р. Оскіл (ліва притока р. Сіверський Донець). Раніше пам'ятка знаходилася на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Оскіл за, приблизно, 300-400 м від річища. Наразі більша її частина розмита, за винятком ділянки вздовж урвища завдовжки близько 400 м та завширшки 5 м.

Імовірно, пам'ятка була відома ще М. В. Сібільову. У 1957 р. її виявив О. Й. Духін. У різні роки минулого століття вона оглядалась Д. Т. Березовцем, С. О. Плетньовою, Д. Я. Телегіним та О. Й. Духіним.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби (пластини, відщепи тощо). Також наявні матеріали середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської, зрубної культур та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України, Ізюмському, Донецькому, Лиманському краєзнавчому музеях, Історичному музеї СДІАЗ та у автора.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 143-144.

О. Й. Духін

Пам'ятка **Рубці-тирло** доби неоліту.

Знаходиться за 1,5 км на північний захід-захід від с. Рубці Лиманського р-ну, на дюні, до якої із північного заходу прилягає заболочена низина (імовірно, рештки давнього озера).

Виявлена у 2006 р. О. Й. Духіним.

Розміри – 30 x 20 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби (пластини, відщепи тощо). Також наявні артефакти бондарихинської культури.

О. Й. Духін

Пам'ятка **Слов'яногірськ-II (Ярова-I)** доби неоліту.

Знаходиться за 0,1 км на південь від південної окраїни західної частини смт Ярова Лиманського р-ну, на пологому схилі піщаного підвищення, яке утворилося внаслідок розмивання борової тераси лівого берегу р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься над заплавою на 6-7 м.

Відкрита С. М. Санжаровим у 1981 р. У 1984 р. знову виявлена С. М. Дегерменджи.

Розміри – 200 x 40 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної та пенківської культур.

Знахідки, які виявив С. М. Дегерменджи, зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1981; Кротова, Дегерменджи, 1984.

Пам'ятка **Усове Озеро** доби енеоліту.

Знаходиться за 2,2 км на південь-південний схід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на дюнному підвищенні, розташованому у заплаві біля лівобережної стариці р. Сіверський Донець (за 1,5 км від сучасного річища).

Виявлена А. О. Купріяною у 1960 р. У 1973 р. тут проводили розкопки Т. О. Шаповалов та О. П. Рудаков, а у 1975, 1977-80 та 1983 рр. – С. С. Березанська.

Знахідки енеолітичного часу залягали на глибині 0,8-0,9 м від поверхні у шарі сіро-попелястого суглинку. Здебільшого їх виявлено на південно-західному схилі дюни. Енеолітичні артефакти репрезентовано поодинокими фрагментами посуду і численними крем'яними виробами (нуклеусами, пластинами, сокирами, ножами, скребками тощо). На пам'ятці також наявні матеріали дніпро-донської бабинської, зрубної, бондарихинської культур та середньовіччя.

Знахідки здебільшого зберігаються у фондах ІА НАН України.
Джерела та література: Березанская, 1990, с. 9.

Р. О. Литвиненко

Пам'ятка **Форпостна-I** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,2 км на північ від західної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на терасі лівого берегу р. Нітріус (ліва притока р. Сіверський Донець).

Виявлена В.В. Цимідановим у 1987 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Форпостна-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,4 км на північ-північний схід від західної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на терасі лівого берегу р. Нітріус (ліва притока р. Сіверський Донець), на дюні.

Виявлена В.В. Цимідановим у 1987 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури. Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Шемігонове** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,8 км на захід від с. Озерне Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берега р. Сіверський Донець, поблизу старичного оз. Шемігонове.

Виявлена Е.Є. Кравченком у 2008 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кравченко та ін., 2010.

Пам'ятка **Щурове-II** доби неоліту(?).

Знаходиться у західній частині смт Щурове Лиманського р-ну, на схилах 5-метрової дюни, розташованої на першій надзаплавній терасі лівого берегу р. Сіверський Донець.

Обстежувалася С. М. Дегерменджи у 1983 р.

На пам'ятці виявлено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної та бондарихинської культур.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Дегерменджи и др., 1994.

Пам'ятка **Щурове (стоянка 3-5 біля хут. Гарунівка)** доби неоліту(?).

Знаходиться поблизу смт Щурове Лиманського р-ну (або на його території). Точно не локалізована.

Виявлена М. В. Сібільовим.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 34/167, к. 56.

Пам'ятка **Ямпіль-II** доби неоліту(?).

За 0,4 км на південь-південний захід від південно-західної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на краю надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена С. М. Дегерменджи у 1984 р.

Розміри – 100 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Пам'ятка **Ямпіль-V (Ямпільське лісництво)** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,05 км на північ-північний захід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на дюні правого берегу р. Жеребець (ліва притока р. Сіверський Донець).

Пам'ятку виявив та розкопував С. Й. Татаринів у 1976 р. У 2003 р. її обстежував В. В. Циміданов, а у наступні роки неодноразово оглядали А. В. Шамрай, О. П. Філіпов та О. О. Соловкін.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби, здебільшого відщепи. Також наявні матеріали зрубної, бондарихинської культур та середньовіччя.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Татаринів, 1980а, с. 344; Список., 1988, с. 74; Полідович та ін., 2011.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Пам'ятка **Ямпіль-VI** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,75 км на схід від південно-західної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на лівому березі лінії лівобережних стариць р. Сіверський Донець.

Виявлена А. В. Шамраєм, О. П. Філіповим та О. О. Соловкіним у 2011 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної та бондарихинської культур.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Полідович та ін., 2011.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Пам'ятка **Ямпіль-VII** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,9 км на південний схід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на надзаплавній терасі лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлена А. В. Шамраєм, О. П. Філіповим та О. О. Соловкіним у 2012 р.

Розміри – 150 x 50. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури та XVIII-XIX ст.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Пам'ятка **Ямпіль-VIII** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,65 км на південний схід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на надзаплавній терасі лівого берега р. Сіверський Донець, на дюнах.

Виявлена А. В. Шамраєм, О. П. Філіповим та О. О. Соловкіним у 2013 р.

Розміри – 200 x 150. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Пам'ятка **Ямпіль-Західне** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,3 км на південь-південний захід від південно-західної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на дюні, котра знаходиться на краю надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець, на північ від оз. Західне.

Виявлена С. М. Дегерменджи у 1984 р. Обстежувалася ним же у 1990 р.

На пам'ятці під час розвідок та шурфування знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури та XVIII-XIX ст. Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984; Дегерменджи и др., 1990.

Пам'ятка **Ямпіль-Т** доби неоліту.

Знаходиться за 1,5 км на південний схід від смт Ямпіль Лиманського р-ну, на дюні біля «мертвого Донця».

Виявлена С. Й. Татариним у 1976 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської культури.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1977, с. 289.

Пам'ятка **Ямпіль-Ц-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,1 км на схід-південний схід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на довгому піщаному підвищенні, котре вклинюється у заплаву лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлена В.В. Цимідановим у 1989 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Ямпіль-Ц-III** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,4 км на південний схід-схід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на довгому піщаному підвищенні, котре вклинюється у заплаву лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлена В.В. Цимідановим у 1989 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Ярова-I (С)** доби неоліту(?).

Знаходиться на східній окраїні смт Ярова Лиманського р-ну, на боровій терасі лівого берега р. Сіверський Донець. Поселення підноситься над заплавою на 5-6 м. Приблизно посередині його перетинає струмок. Східно-південно-східна окраїна пам'ятки знаходиться за 20 м на південь від буд. № 152 по вул. Донецька.

Виявлена С.М. Санжаровим у 1981 р.

Розміри – 300 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби (фрагменти нуклеусів, відщепи тощо). Також наявні матеріали середньодонської катакомбної культури.

Джерела та література: Санжаров, Милица, 1992, с. 87-90; Санжаров, 2010, с. 150-152.

Пам'ятка **Ярова-II (С)** доби енеоліту.

Знаходиться за 0,5 км на південь від південно-західної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на піщаному підвищенні лівого берега р. Сіверський Донець, котре підноситься над заплавою на 0,6-1,0 м. На південь від підвищення знаходиться заболочена низина. Пам'ятка точно не локалізується.

Виявлена и розкопувалася С.М. Санжаровим у 1998 р. (досліджено площу 80 кв. м).

Довжина – до 125 м. Під час розкопок знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали середньодонської катакомбної культури.

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1998; Санжаров, 2010, с. 152-153.

Пам'ятка **Ярова-IX** доби неоліту.

Знаходиться за 1,05 км на південь-південний захід від школи смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищеній ділянці заплави лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена співробітниками ДОКМ у 1998 р.

Розміри пам'ятки – 50 x 50 м. На ній знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної та бондарихинської культур.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Ярова-IX-А** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,45 км на південний схід-південь від школи смт Ярова Лиманського р-ну, на заболочених луках у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена співробітниками ДОКМ у 1998 р.

Розміри – 200 x 75 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи, уламки, нуклеус. Також наявні матеріали середньодонської катакомбної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Ярова-XV** доби неоліту(?).

Знаходиться на південно-східній окраїні смт Ярова Лиманського р-ну, на дюні, яка розташована у високій заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена В. В. Цимідановим у 1984 р. Обслідувалася співробітниками ДОКМ у 1998 р.

Розміри – 200 x 150. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної, бондарихинської культур та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Пам'ятка **Андріївка** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,3 км на північний захід від териконів, розташованих на північ від смт Андріївка Слов'янського р-ну, на правому березі р. Сухий Торець (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена О. Й. Духінім у 1970-ті рр.

Загальні розміри пам'ятки – 200 x 100 м. Знайдено крем'яні вироби. Також наявні артефакти дніпро-донської бабинської та зрубної культур.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 146.

О. Й. Духін

Пам'ятка **Бакай-I** доби енеоліту.

Знаходиться за 0,37 км на схід від східного кінця вул. Смольна м. Слов'янськ, на місі лівого берега р. Бакай (Сориші) (права притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена А. В. Шамраєм, В. В. Давиденком та Е. Є. Кравченком у 1970-ті рр. Обстежувалася С. М. Дегерменджі у 1985 р., Е. Є. Кравченком у 2002 р.

Розміри – 400 x 300 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури, часів античності та середньовіччя.

Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Пам'ятка **Бакай-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,61 км на схід-південний схід від східного кінця вул. Смольна м. Слов'янськ, на місі лівого берега р. Бакай (Сориші) (права притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена А. В. Шамраєм, В. В. Давиденком та Е. Є. Кравченком у 1970-ті рр. Обстежувалася С. М. Дегерменджі у 1985 р., Е. Є. Кравченком у 2002 р.
Розміри – 350 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.
Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Пам'ятка **Бакай-III** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,2 км на схід-південний схід від східного кінця вул. Смольна м. Слов'янськ, на мисі лівого берега р. Бакай (Сорищі) (права притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).
Виявлена А. В. Шамраєм, В. В. Давиденком та Е. Є. Кравченком у 1970-ті рр. Обстежувалася С. М. Дегерменджі у 1985 р., Е. Є. Кравченком у 2002 р.
Розміри – 400 x 150 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.
Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Пам'ятка **Бакай-IV** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,9 км на схід-південний схід від східного кінця вул. Смольна м. Слов'янськ, на мисі лівого берега р. Бакай (Сорищі) (права притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).
Виявлена А. В. Шамраєм, В. В. Давиденком та Е. Є. Кравченком у 1970-ті рр. Обстежувалася С. М. Дегерменджі у 1985 р., Е. Є. Кравченком у 2002 р.
Розміри – 200 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.
Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Пам'ятка **Банне-Сахалін-III** доби неоліту(?).

Знаходиться у межах північно-східної частини м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на мисоподібному виступі першої надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець. Точно не локалізується.
Виявлена Н. В. Сибільовим. Обстежувалася С. М. Одинцовою у 1948 р.
На пам'ятці знайдено крем'яні вироби (нуклеуси, пластини, скребки, різці, сокири тощо). Також наявні матеріали зрубної культури.
Частина знахідок зберігається у фондах ІА НАН України.
Джерела та література: Фонд Н.В. Сибилева, ф-5, № 30/163, к. 19; Одинцова, 1948; 1952, с. 161.

Пам'ятка **Богородичне-I** доби неоліту(?).

Знаходиться на території с. Богородичне Слов'янського р-ну (за 0,23 км на захід від мосту через р. Сіверський Донець), на останці високої тераси правого корінного берега р. Сіверський Донець.
Виявлена Е. Є. Кравченком у 1980 р. Обстежувалася ним же у 1986 та 1990-93 рр.
Розміри – 200 x 150 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури, середньовіччя та XVIII ст.
Знахідки зберігаються у Історичному музеї СДІАЗ.

Пам'ятка **Богородичне-II** доби неоліту або енеоліту.

Знаходиться у північній частині с. Богородичне Слов'янського р-ну (буд. 33 по вул. Курортна та прилегли до нього садиби), за 0,22 км на південний захід від водокачки, на мисі правого берега р. Сіверський Донець.
Виявлена В. А. Підобідом у 2011 р.
Розміри – 70 x 70 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури, середньовіччя та XVIII-XX ст.
Знахідки зберігаються у ДКМ.
Джерела та література: Полідович та ін., 2011.

Місцезнаходження **Василівська Пустош 4** доби неоліту.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») була зібрана колекція крем'яних виробів, до складу якої входять заготовки призматичних нуклеусів, уламки пластин та відщепи. Вироби не патиновані.

Ю. Г. Коваль

Комплекс кремнеобробних майстерень **Видилиха** доби неоліту та енеоліту.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час обстежень, які проводили краєзнавці, було знайдено чимало крем'яних виробів, зокрема нуклеусів, пластин, відщепів тощо. У 2004 р. експедицією О. В. Колесника на північній окраїні пам'ятки (розкоп II) на глибині 0,90-0,95 м було виявлено шар неолітичної майстерні, яка збереглася in situ. У 2008 р. ця ж експедиція у розкопі VII дослідила кілька скупчень продуктів початкового циклу розщеплення кременю. Загалом, неолітичний шар локалізується на першій надзаплавній

терасі правого берега р. Сіверський Донець, котра підноситься над рівнем води на 5-6 м. Глибина розміщення шару – 0,7-0,9 м (подекуди – нижче). Потужність його – 5-6 см. Артефакти із шару репрезентовано відщепами, сколами, різцями тощо.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 144; Колесник и др., 2004; 2008, с. 27-28; Колесник, Давыденко, 2010, с. 214; Гриб, Колесник, 2015, с. 172; Колесник, 2015, с. 181; 2016.

Пам'ятка **Висла Балка-II** доби неоліту(?).

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розвідок та шурфування знайдено крем'яні знаряддя та відщепи.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Висла Балка-III** доби неоліту(?).

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розвідок знайдено крем'яні вироби.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кравченко та ін., 2010.

Пам'ятка **Висла Балка-IV** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,25 км на захід від західної окраїни с. Сидорове Слов'янського р-ну, на мисоподібному майданчику у заплаві лівого берегу балки Висла (права притока р. Сіверський Донець).

Виявлена А.П. Весельським у 1996 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської та зрубної культур і доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Висла Балка-V** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,6 км на північний захід-захід від західної окраїни с. Сидорове Слов'янського р-ну, на мисі лівого берега балки Висла (права притока р. Сіверський Донець).

Виявлена Е. Є. Кравченком.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Іванівка-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,75 км на північ-північний схід від с. Іванівка Слов'янського р-ну, на мисі лівого берега р. Черкаська (ліва притока р. Сухий Торець, басейн Сіверського Донця).

Виявлена Е. Є. Кравченком у 2009 р.

Розміри – 100 x 80 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури, середньовіччя та нового часу.

Кар'єр та кремнеобробна майстерня **Карачун** доби неоліту(?).

Розташовані на південь від центральної частини смт Андріївка Слов'янського р-ну, на правому березі р. Сухий Торець (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець), на крутому північно-західному схилі т.зв. «гори Карачун», котра є закінченням скельного крейдяного масиву.

Виявлені О. В. Колесником, С. М. Дегерменджі та Д. П. Кравцем у 1990 р.

На пам'ятці знаходиться кар'єр овальної форми, заглиблений у крейду й оточений напівкільцевим викидом. Майстерня, у свою чергу, оточує кар'єр. Знахідки представлено уламками кременю та заготовками нуклеусів.

Джерела та література: Колесник, 2013, с. 20.

Пам'ятка **Карпівка-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 2,6 км на південь-південний захід від південно-західної частини с. Маяки Слов'янського р-ну, на лівому березі р. Бесарабиха (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець), на краю низької надзаплавної тераси.

Виявлена А. В. Шамраєм та Е. Є. Кравченком у 2001 р.

Розміри – 150 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та доби середньовіччя.

А. В. Шамрай

Пам'ятка **Карпівка-III** доби неоліту(?).

Знаходиться за 2,75 км на південь від західної частини с. Маяки Слов'янського р-ну, на низькому майданчику надзаплавної тераси лівого берега р. Бесарабиха (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена А. В. Шамраєм та Е. Є. Кравченком у 2001 р.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи та фрагмент вістря стріли. Також наявні матеріали зрубної культури.

А. В. Шамрай

Пам'ятка **Козача Пристань** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 0,9 км на схід від східної окраїни смт Райгородок Слов'янського р-ну, на терасоподібному підвищенні лівого берегу р. Казенний Торець, яка є правою притокою р. Сіверський Донець, за 0,5 км від гирла.

Пам'ятка Козача Пристань є сукупністю різночасових стоянок та поселень. У 1890-ті рр. її відкрив В. Ф. Спесивцев, у 1902 р. обстежував Н. О. Федоровський, у середині 1950-тих рр. – Б. М. Шрамко, у 1960 р. – А. О. Купріянова, у 1970-90-ті роки – О. Й. Духін, А. В. Шамрай, Е. С. Кравченко, у 1980 р. – С. М. Санжаров, у 1987 р. – В. В. Циміданов. У 1998, 1999 та 2002 рр. на пам'ятці проводила розкопки експедиція на чолі із Е. С. Кравченком. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов, О. Й. Духін та О. П. Циба.

Під час розвідок, а також у розкопах та шурфах (останні у 1998 р. копав А. І. Коровко), було виявлено крем'яні вироби (нуклеуси, пластини, скребки, відщепи тощо) й поодинокі фрагменти неолітичної кераміки. На пам'ятці Козача Пристань також наявні матеріали середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської культур, доби середньовіччя та XVII-XVIII ст.

Знахідки із розкопок Е. С. Кравченка зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кравченко и др., 1998; Сніжко, 2013, с. 53-57.

Пам'ятка **Краснопілля-I** доби неоліту(?).

Знаходиться на західній окраїні с. Краснопілля, на схилі тераси правого берега балки, яка є правою притокою р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлена Е. С. Кравченком у 1993 р. Обстежувалася ним же у 1997, 2000, 2002 та 2005 рр. У 2016 р. обстежена О. О. Соловкіним, О. П. Філіповим та В. В. Цимідановим.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи, зокрема пластинчасті, відбійники, аморфні нуклеуси. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, В. В. Циміданов

Пам'ятка **Краснопілля-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,45 км на південь-південний захід від східної окраїні с. Краснопілля Слов'янського р-ну, на невисокій терасі правого берегу р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлена Е. С. Кравченком у 1993 р. У 1995 р. обстежувалася ним же, а у 2016 р. – О. О. Соловкіним, О. П. Філіповим та В. В. Цимідановим.

Розміри – 200 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, В. В. Циміданов

Пам'ятка **Краснопілля-III** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,2 км на схід-південний схід від східної окраїні с. Краснопілля Слов'янського р-ну, на терасі правого берега р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець) (зараз – поблизу берега водосховища).

Виявлена О. О. Соловкіним, О. П. Філіповим та В. В. Цимідановим у 2016 р.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, В. В. Циміданов

Кремнеобробна майстерня **Краснопілля-Д** доби неоліту.

Виявлена В. В. Давиденком. У 2007 р. обстежувалася О. В. Колесником та Ю. Г. Ковалем.

Культурний шар приурочений до голоценового ґрунту.

Джерела та література: Колесник, 2013, с. 19.

Пам'ятка **Мазанів Яр** доби неоліту(?).

Знаходиться за 6,0 км на південний схід-схід від південної окраїні м. Слов'янськ, у верхів'ях балки Мазанів Яр (права притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена Я. П. Гершковичем у 2011 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Гершкович и др., 2012.

Скупчення кремнеобробних майстерень поблизу с. **Малинівка** Слов'янського р-ну.

У різні роки там збирали підйомний матеріал Д. П. Кравець, С. М. Дегерменджі та О. В. Колесник.

Джерела та література: Колесник, 2013, с. 19.

Пам'ятка **Маяки, розкоп I (II)** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,55 км на схід-північний схід від с. Маяки Слов'янського р-ну, на майданчику першої надзаплавної тераси правого корінного берега р. Сіверський Донець, нижче від гирла Ложникового яру.

Пам'ятка відома краєзнавцям м. Слов'янськ щонайменше із 1970-х рр. У 1990 р. М. Л. Швецов та Е. Є. Кравченко проводили на ній розкопки (досліджено площу 224 кв. м). Надалі пам'ятка неодноразово обстежувалася А. В. Шамрасем, О. П. Філіповим і О. О. Соловкіним.

Розміри – близько 200 x 75 м. На пам'ятці під час розвідок та розкопок знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Джерела та література: Швецов, Кравченко, 1990.

Пам'ятка **Маяцьке-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,0 км на північний схід-схід від східного кута смт Донецьке Слов'янського р-ну, на схилі тераси правого берега р. Сіверський Донець.

Виявлена Е. Є. Кравченком у 1985 р. Обстежувалася ним же у 1989 р.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Минівський Яр-I** доби енеоліту.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розвідок та розкопок знайдено крем'яні знаряддя та відщепи.

Джерела та література: Одинцова, 1948; Левицький, Телегін, 1956; Горелик, Кротова, 1976; 1977, с. 282; Колесник, 2013, с. 9.

Пам'ятка **Мирне-I** доби неоліту.

Знаходиться за 1,5 км на захід від південно-західної окраїни с-ща Мирне Слов'янського р-ну, у південно-східній частині мисоподібного виступу тераси правого берега р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець). Зараз тераса підноситься над водосховищами.

Виявлена В. В. Цимідановим у 2016 р.

На пам'ятці знайдено поодинокі крем'яні вироби (фрагменти пластин, відщепи). Також наявні артефакти зрубної культури.

Пам'ятка **Мирне-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,75 км на захід-північний захід від південно-західної окраїни с-ща Мирне Слов'янського р-ну, у північно-західній частині мисоподібного виступу тераси правого берега р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець). Зараз тераса підноситься над водосховищами.

Виявлена В. В. Цимідановим у 2016 р.

На пам'ятці знайдено поодинокі крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Пам'ятка **Мирне-IV** доби неоліту(?).

Знаходиться за 3,25 км на захід-північний захід від південно-західної окраїни с-ща Мирне Слов'янського р-ну, на мисі між двома балками, що є правими притоками р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець). Зараз тераса підноситься над водосховищами.

Виявлена В. В. Цимідановим у 2016 р.

На пам'ятці виявлено поодинокі крем'яні відщепи.

Пам'ятка **МТФ** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,3 км на південь-південний схід від південної окраїни смт Райгородок Слов'янського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берега р. Казенний Торець (права притока р. Сіверський Донець).

Виявлена О. Й. Духіним у 1975 р. Обстежувалася ним та Е.Є. Кравченком у 1975, 1978, 1981 рр., С. М. Дегерменджі – у 1983 р. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов, О. Й. Духін та О. П. Циба.

Розміри – 200 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Джерела та література: Телегін та ін., 1997, с. 146.

О. Й. Духін

Місцезнаходження **Перекат** доби неоліту.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») виявлено крем'яні вироби (пластини, нуклеуси, скребки тощо).

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджі, 1985; Дегерменджі и др., 1985; Дегерменджі, 1987, с. 326.

Пам'ятка **Прелесне** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,1 км на схід від с. Прелесне Слов'янського р-ну, на мисі високого правого берега р. Сухий Торець (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Виявлена А.О. Купріяною у 1960 р.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Купріянова, 1960.

Пам'ятка **Пришиб-V** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,6 км на південний захід-південь від західної окраїни с. Пришиб Слов'янського р-ну, на схилі плато правого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена А.В. Шамраєм у 1980-ті рр. Обстежувалася Е. Є. Кравченком у 2001 р.

Розміри – 100 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

А. В. Шамрай

Комплекс кремнеобробних майстерень **Рай-Олександрівка** доби неоліту – енеоліту.

До складу комплексу (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») входять 5 умовних пунктів доби неоліту та енеоліту.

Пункт 1 є найбільшим за площею серед зазначених (розміри – приблизно 500 x 80 м). На його території помітні ділянки підвищеної концентрації обробленого кременю. Серед знахідок домінують відходи, пов'язані із виробництвом заготовок призматичних нуклеусів: численні відщепи, реберчасті пластини. Знайдено й самі заготовки нуклеусів. Окрему категорію складають заготовки двобічнооброблених знарядь. Скоріш за все, пам'ятка утворилася внаслідок декількох різночасних та різнокультурних епізодів відвідування території майстерні, внаслідок чого відбулося змішування матеріалу. Типологія виробів дозволяє датувати місцезнаходження добою неоліту – енеоліту.

Пункт 2 знаходиться на відстані 80 м на північний схід від п. 1. На цій ділянці було зафіксовано та досліджено два скупчення розщепленого кременю. Крем'яні у скупченнях залягали на глибині 40-50 см від сучасної поверхні у шарі темно-брунатного ґрунту та, подекуди, у верхній частині лесоподібного суглинку, котрий підстилає цей ґрунт. Склад крем'яних знахідок – численні відщепи, реберчасті сколи, первинні пластини, заготовки призматичних нуклеусів – свідчить, що ця частина майстерні спеціалізувалася на виготовленні заготовок призматичних ядрищ. За техніко-типологічними показниками місцезнаходження можна датувати пізньонеолітичним або енеолітичним часом.

Пункт 4 розміщується на мисоподібній ділянці приблизно за 100 м на схід-північний схід від п. 3 (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт»). Тут виявлено нечисленні знахідки розщепленого кременю, серед яких переважають відщепи. Загальний вигляд та стан збереженості знахідок дозволяє попередньо датувати їх добою неоліту – енеоліту.

Пункт 5 локалізується за, приблизно, 80 м на схід-північний схід від п. 4. На даній ділянці мисоподібна поверхня досить сильно зрізана промоїнами, у яких, разом із необробленим, зустрічається у невеликій кількості штучно розколотий крем'яний. Знахідки репрезентовано здебільшого відщепами та уламками із негативами нечисленних знять. Попередньо місцезнаходження можна датувати добою неоліту – енеоліту.

Пункт 6 знаходиться за, приблизно, 70 м на схід-північний схід від п. 5. На схилі тераси зафіксовано поодинокі знахідки обробленого кременю – переважно відщепи. За станом збереженості цей пункт попередньо можна віднести до доби неоліту – енеоліту.

Ю. Г. Коваль

Кремнеобробна майстерня **Рай-Олександрівка-кар'єр** доби неоліту.

Знаходиться у північній частині кар'єру, розташованого на північ від східного кінця с. Рай-Олександрівка Слов'янського р-ну, на лівому високому борті б. Суха – лівої притоки р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець).

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи та фрагменти пластин.

Ю. Г. Коваль

Пам'ятка **Рай-Стародубівка (Стародубівка)** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 0,25 км на північний схід від північної частини с. Стародубівка (колишня Рай-Стародубівка) Слов'янського р-ну, на другій надзаплавній терасі правого берегу р. Сіверський Донець, за 50 м від річища.

Пам'ятка відкрита О. Й. Духіним у 1974 р. У 1978 р. розкопувалася В. Ф. Клименком (досліджено площу 260 кв.м), у 1983 р. обстежувалася С. М. Дегерменджі та Е.Є. Кравченком, у 1989 р. – співробітниками ДОКМ.

Розміри – 100 x 50 м. У підйомному матеріалі та розкопах виявлено крем'яні вироби (пластини, нуклеуси, скребки, відщепи тощо). Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської, зрубної, бондарихинської культур та середньовіччя.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Клименко, 1978; 1979.

Пам'ятка **Райгородок** доби неоліту.

Знаходиться на південно-східній окраїні смт Райгородок Слов'янського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берега р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець (на кладовищі та прилеглий до нього території).

Пам'ятку виявив у 1890-ті рр. В. Ф. Спесивцев (за легендою, це відбулося, коли він прийшов відпівати небіжчика на це кладовище). У 1970-ті рр. її почали відвідувати краєзнавці м. Слов'янськ. У 1981 р. пам'ятку обстежив С. М. Санжаров, у 1983 р. – С. М. Дегерменджі, у 1987 р. – В. В. Циміданов. У 2017 р. її стан перевірили В. В. Циміданов, О. Й. Духін та О. П. Циба.

Загальні розміри пам'ятки – 400 x 200 м. На ній виявлено крем'яні вироби (пластини, відщепи тощо). Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської, зрубної культури та середньовіччя.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1981; Дегерменджи, 1983; Список..., 1988, с. 84; Телегін та ін., 1997, с. 146.

Пам'ятка **Райгородок-Ш** доби неоліту.

Знаходиться за 1,75 км північний схід-північ від східної окраїни смт Райгородок Слов'янського р-ну, на правому березі штучного річища р. Казенний Торець (права притока р. Сіверський Донець).

Виявлена Т. О. Шаповаловим у 1958 р.

Довжина – 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури.

Кремнеобробна майстерня **Садиба Гончара (Пискунівка)** доби неоліту.

Знаходиться у с. Пискунівка Слов'янського р-ну (вул. Центральна, 10), на правому березі р. Сіверський Донець.

На пам'ятці, розмір якої становить близько 40 x 40 м, виявлено крем'яні вироби (відщепи та заготовка призматичного нуклеусу).

Ю. Г. Коваль

Пам'ятка **Святогірське лісництво-I** доби неоліту.

Знаходиться за 3,3 км на захід від м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на великій довгій дюні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена співробітниками ДОКМ у 2001 р.

Розміри – 250 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної культури та XVIII-XIX ст.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Б. Полідович

Пам'ятка **Святогірське лісництво-II** доби неоліту.

Знаходиться за 3,2 км на захід від м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлена співробітниками ДОКМ у 2001 р.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали зрубної та пеньківської культур.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Б. Полідович

Пам'ятка **Середній Яр (Ш)** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,1 км на південь-південний захід від школи смт Маяки Слов'янського р-ну, на лівому березі балки Середній Яр (права притока р. Сіверський Донець).

Виявлена А.В. Шамраєм у 2000 р. Обстежувалася ним та Е. Є. Кравченком у 2001 р.

Розміри – 300 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

А.В. Шамрай

Пам'ятка **Середній Яр (Сидорівське городище)** доби неоліту.

Знаходиться за, приблизно, 100 м на південь від південного краю с. Сидорове Слов'янського р-ну, на виступі правого борту Середнього Яру у місці його впадіння у заплаву р. Сіверський Донець.

Відкрита Е.Є. Краченком під час досліджень Сидорівського середньовічного городища у 2000 р.

Матеріали представлені виробами із кременю, серед яких – призматичні нуклеуси, пластини, геометричні мікроліти, крем'яні сокири (рис. 27), відщепи.

Ю. Г. Коваль

Пам'ятка **Слов'яногірськ-Х** доби неоліту(?).

Знаходиться на східній-південно-східній окраїні м. Святогірськ Слов'янського р-ну (у 50 м на південний схід від вул. Леваневського), на невисокій терасі, яка тягнеться вздовж лівобережної заплави р. Сіверський Донець за 200-250 м від сучасного річища.

Виявлена співробітниками ДОКМ у 2001 р. У 2004 р. експедиція ДОКМ проводила на пам'ятці розкопки (досліджено площу близько 300 кв. м).

Під час розкопок знайдено крем'яні вироби, здебільшого відщепи. Також наявні матеріали групи Студенок-5, бондарихинської культури, сарматського часу та доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Циміданов, Полідович, 2004.

Пам'ятка **Слов'яногірськ-ХV** доби неоліту(?).

Знаходиться у східній частині м. Святогірськ Слов'янського р-ну (за 0,15 км на північний схід від східного-південно-східного кінця вул. Степова), на краю тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлена Е.С. Кравченком у 1990-ті рр. Обстежена В. В. Цимідановим у 2001 р.

Розміри – 100 х 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Слов'яногірськ-27** доби неоліту(?).

Знаходиться за 3,15 км на захід від м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на південно-західному краї мисоподібного виступу тераси лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлена співробітниками ДОКМ у 2001 р.

Розміри – 100 х 70 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали бондарихинської культури та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Б. Полидович

Пам'ятка **Слов'яногірськ-заказник** доби неоліту та енеоліту.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено крем'яні вироби.

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 144.

О. Й. Духін

Пам'ятка **Слов'янськ-І** доби неоліту(?).

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено крем'яні вироби, здебільшого відщепи.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Список., 1988, с. 85; Циміданов и др., 2003.

Пам'ятка **Соболівка-І** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,3 км на південь-південний захід від смт Соболівка (північна частина м. Слов'янськ), на мисі правого берегу балки, котра впадає у р. Колонтаївка (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

У 2000 р. обстежувалася А.В. Шамраєм та Е.С. Кравченком, у 2001 р. – Е.С. Кравченком та С.М. Разумовим.

На пам'ятці знайдено крем'яні вироби. Також наявні матеріали середньодонської катакомбної, зрубної культур та середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

А.В. Шамрай

Пам'ятка **Стариця** доби неоліту.

Знаходиться за 0,2 км на північ від с. Богородичне Слов'янського р-ну, на мисоподібній ділянці тераси лівого берега р. Сіверський Донець, обмеженої із північного заходу та південного заходу низинами та старицями.

Виявлена О.Й. Духіним у 1973 р. Обстежувалася ним та Е.С. Кравченком у 1975 та 1980 рр. Із 1988 по 1999 рр. (із перервами) на пам'ятці проводив розкопки М. Л. Швецов, у 1999 р. – С. М. Дегерменджі, у 2000, 2001 та 2005 рр. – С. М. Дегерменджі та О. Ф. Горелік.

Загальні розміри – близько 630 х 530 м (власно кажучи, пам'ятка є сукупністю різночасних стоянок, майстерень та поселень). У 1970-80-х рр. на пам'ятці було виявлено чимало крем'яних виробів. Та найцікавіші знахідки доби неоліту було зроблено під час розкопок, котрі здійснювали С. М. Дегерменджі та О. Ф. Горелік у 1999-2001 рр. Зокрема, у південній частині пам'ятки у розкопі площею 220 кв. м було досліджено пізньонеолітичну стоянку-майстерню Стариця-ХVІІІ. Її культурний шар залягав на глибині 0,5 м під стерильним піском. У розкопі виявлено близько 10 тисяч крем'яних виробів, більша частина яких розміщалася

на ділянці овальної форми із розмірами 14 x 6 м. Серед артефактів – скребла, скребки, різці, вістря стріл, мікропластинки, свердла, проколки, сокири, нуклеуси, відбійники тощо. На пам'ятці також наявні матеріали середньодонської катакомбної, дніпро-донської бабинської, зрубної, бондарихинської культур та середньовіччя.

Частина знахідок зберігається у ДКМ (матеріали розкопок С. М. Дегерменджи та О. Ф. Гореліка).

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; Швецов, 1999; Швецов та ін., 1999, с. 55-56; Горелік и др., 2005; 2006; Горелік, Дегерменджи, 2012; 2015; Колесник, 2013, с. 20.

Пам'ятка **Теплинський Ліс-I** доби неоліту(?).

Знаходиться за 3,0 км на північний захід-північ від с. Богородичне Слов'янського р-ну, на виступі тераси, котра полого знижується до заплави правого берегу р. Сіверський Донець.

Обстежувалася Е. Є. Кравченком у 2000 р. та пізніше.

Розміри – близько 150 x 150 м. На пам'ятці виявлено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Пам'ятка **Тернова-I** доби неоліту(?).

Знаходиться за 3,4 км на північний захід-північ від західної окраїни смт Билбасівка (південно-західна частина м. Слов'янськ), на мисі лівого берега балки Тернова (права притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець), на південь від глибокого яру.

Виявлена Е.Є. Кравченком у 2003 р.

Розміри – 70 x 40 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Пам'ятка **Тернова-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 3,6 км на північний захід-північ від західної окраїни смт Билбасівка (південно-західна частина м. Слов'янськ), на лівому березі балки Тернова (права притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлена Е.Є. Кравченком у 2003 р.

Розміри – 100 x 30 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Місцезнаходження **Тетянівка Лугова** доби енеоліту.

Виявлене у с. Тетянівка Слов'янського р-ну (на території садиби С. Пудраня по вулиці Луговій, 7), на поверхні високої пойми правого берегу р. Сіверський Донець.

Відкрите С. Пудранем у 2005 р.

На городі (на ділянці приблизно 5 x 5 м) були знайдені 7 трикутних біфасіальних крем'яних наконечників (рис. 26).

Джерела та література: Колесник, 2006.

Ю. Г. Коваль

Пам'ятка **Тишина** доби неоліту(?).

Знаходиться за 2,55 км на північ-північний схід від північно-західної окраїни с. Богородичне Слов'янського р-ну, на боровій терасі лівого берега р. Сіверський Донець (на північно-західній окраїні турбази «Тишина»).

Виявлена Е. Є. Кравченком у 2008 р.

Розміри – 50 x 50 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Пам'ятка **Торець-У** доби неоліту(?).

Розташована за 2,9 км на північ від м. Миколаївка Слов'янського р-ну, на терасі правого берегу р. Казенний Торець (права притока р. Сіверський Донець), поблизу гирла. Зі сходу знаходиться заболочена низина.

Виявлена В.В. Цимідановим у 1987 р.

Розміри 200 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пам'ятка **Троїцьке** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,5 км на захід від с. Троїцьке Слов'янського р-ну, на мису високого правого берегу р. Сухий Торець (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Виявлена А.О. Купріяною у 1960 р.

У підйомному матеріалі – крем'яні відщепи. Також наявні артефакти зрубної культури.

Джерела та література: Купріянова, 1960.

Пам'ятка **Хрестище-I** доби неоліту(?).

Знаходиться у північній частині с. Хрестище Слов'янського р-ну (за 0,55 км на захід від братської могили), на мисах у верхів'ях балки, котра є лівою притокою р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлена Д. П. Кравцем у 1985 р.

Розміри пам'ятки – 200 x 100 м. На ній знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської та зрубною культур.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985.

Пам'ятка **Хрестище-IV** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,25 км південь-південний схід від південної окраїни с. Хрестище Слов'янського р-ну, на виступі тераси р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець) (зараз – на березі водосховища).

Виявлена Д. П. Кравцем у 1985 р.

Розміри – 150 x 100 м. На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубною культури.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985.

Кремнеобробна майстерня **Черкаське-Капличка** доби неоліту.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») у щілині між плитами пісковика знайдено рештки майстерні, де відбувалося розщеплення кварциту. Зафіксовано сліди вогнища.

Джерела та література: Колесник, Весельский, 2005, с. 124-129; табл. 1; Колесник, 2013, с. 19.

Місцезнаходження **Черкаське-К** доби неоліту.

Розташоване за 0,25 км на захід від північної частини смт Черкаське Слов'янського р-ну (за 0,35 км на північ від виїзду із смт у бік с. Новомиколаївка), на присхиловій ділянці правого високого корінного берегу р. Черкаська (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлене Ю. Г. Ковалем у 2017 р. (можливо, пам'ятку ще раніше відкрили О. В. Колесник чи А. П. Весельський під час їх досліджень поблизу смт Черкаське у 1997-1998 рр.).

Знахідки штучно розщепленого кременю та кварциту розповсюджені на ділянці орного поля, яка утворює смугу розміром приблизно 60 x 30 м.

Підйомні збори представлені крем'яними та кварцитовими виробами, серед яких заготівка призматичного нуклеусу, кінцевий скребок, відщепи та уламки. Частина предметів вкрита блакитною контрастною патиною.

Знахідки зберігаються у ДОКМ.

Джерела та література: Коваль Ю. Г. Архів ДОКМ.

Ю. Г. Коваль

Кремнеобробна майстерня **Шидловка** доби неоліту.

Знаходиться у східній частині с. Черкаське Слов'янського р-ну, імовірно, неподалік від залізничної станції Шидловська, на лівому березі р. Сухий Торець (басейн р. Сіверський Донець).

Джерела та література: Колесник, 2013, с. 20.

ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ РАЙОН

Пам'ятка **Львівка-II** доби неоліту(?).

Знаходиться за 1,1 км на північний захід-захід від південно-західної окраїни с. Львівка Олександрівського р-ну, на першій надзаплавній терасі лівого берегу р. Маячка (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена та розкопувалася Т. О. Шаповаловим та Д. П. Кравцем у 1985 р. (досліджено площу 20 кв. м).

На пам'ятці знайдено крем'яні відщепи. Також наявні матеріали зрубною культури.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985.

БАХМУТСЬКИЙ РАЙОН

Пам'ятка **Веселе** доби неоліту(?).

Знаходиться за 0,4 км на захід від с. Веселе Бахмутського р-ну, на надзаплавній терасі р. Суха Плотва (права притока р. Бахмут – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена С. Й. Татариним у 1977 р.

У підйомному матеріалі – крем'яний нуклеус. Також наявні матеріали зрубною культури.

Джерела та література: Волошко др., 1978, с. 308; Список..., 1988, с. 48.

Пам'ятка **Володимирівка-I** доби неоліту та енеоліту.

Знаходиться за 0,2 км на північ від початку вул. Кірова, розташованої у західній частині с. Володимирівка Бахмутського р-ну, на терасі лівого берегу р. Мокра Плотва, котра є правою притокою р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець).

Виявлена у 1979 р. О. В. Пляшечкінім⁶.

Знахідки репрезентовано крем'яними виробами. Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської та зрубної культур.

Джерела та література: Копыл, 1981, с. 264.

Пам'ятка **Дронівка 2 (Платонівка-I)** доби енеоліту.

Знаходиться за 0,3 км на північ-північний схід від північно-східної окраїни с. Платонівка Бахмутського р-ну, на пологій терасі правого берегу р. Сіверський Донець, біля південного кінця стариці.

Імовірно, була відомою М.В. Сібільову. У 1973 р. виявлена С. І. Татариним.

Знахідки репрезентовано крем'яними виробами. Також наявні матеріали зрубної культури та поховання салтово-маяцької культури.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 168/21, к. 32; Татаринів, Копыл, 1974, с. 348-349; Список..., 1988, с. 53; Татаринів, 1988, с. 339-340.

Пам'ятка **Дронівка («Гирло Бахмутки»)** доби неоліту(?).

Знаходиться поблизу с. Дронівка Бахмутського р-ну, поблизу гирла р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Виявлена М. В. Сібільовим.

Знахідки репрезентовано крем'яними виробами. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5 № 31/164, к. 26; Список..., 1988, с. 49.

Кремнеобробна майстерня **Крейдяне** доби неоліту.

Знаходиться біля західної окраїни м. Сіверськ Бахмутського р-ну, на плато лівого берегу р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Відкрита С. Й. Татариним у 1976 р.

Під час шурфування у голоценовому горизонті було виявлено скупчення розщепленого кременю.

Джерела та література: Колесник, 2013, с. 16.

Пам'ятка **Оріхово-Василівка** доби неоліту(?).

Знаходиться на південний захід від центральної частини с. Оріхово-Василівка Бахмутського р-ну, на мису першої надзаплавної тераси правого берегу балки Кудлина (ліва притока р. Бахмут²правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена експедицією ДонДУ 27.08.1988 р.

Знахідки репрезентовано крем'яними виробами. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Джерела та література: Кравець, Посредников, 1996, с. 103-104.

Р. О. Литвиненко

Пам'ятка **Трипілля** доби енеоліту.

Знаходиться за 0,4 км на південний схід від с. Трипілля Бахмутського р-ну, на терасі лівого берегу р. Мокра Плотва (права притока р. Бахмут – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлена Д. П. Кравцем.

Знахідки репрезентовано крем'яними виробами. Також наявні матеріали зрубної культури.

Пам'ятка **Яковлівка** доби неоліту(?).

Знаходиться у північній частині с. Яковлівка Бахмутського р-ну, на пологій надзаплавній терасі правого берега струмка, котрий є притокою р. Мокра Плотва (права притока р. Бахмут – правої притоки р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Виявлена С. Й. Татариним у 1974 р.

Знахідки репрезентовано крем'яними виробами. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Татаринів, 1974; Список..., 1988, с. 54.

⁶ За іншими даними, пам'ятку відкрили Д. П. Кравець та В. О. Федотов (Список..., 1988, с. 48).

РОЗДІЛ III. ЯМНА КУЛЬТУРА

(див карту на рис. 28)

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Місцезнаходження **Минівський Яр-I** ямної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») М. В. Сібільов знайшов посудину ямної культури раннього періоду (подальші дослідження не призвели до виявлення у Минівському яру ямного культурного шару чи окремих артефактів даної культури).

Джерела та література: Одинцова, 1947, с. 190; Телегин, 1960, с. 19.

РОЗДІЛ IV. СЕРЕДНЬОДОНСЬКА КАТАКОМБНА КУЛЬТУРА

(див. карту на рис. 28)

ЛИМАНСКИЙ РАЙОН

Пункт⁷ **Волокове-I** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури.

Знахідки із розвідки, котру проводив С. М. Дегерменджи, зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Татаринов, 1986, с. 314.

Пункт **Гай-III** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за 3,0 км на північний схід від с. Діброва Лиманського р-ну, на дні поблизу давніх пересохлих озер (за 2,7 км від краю лівобережної заплави р. Сіверський Донець).

Виявлений Ю. Б. Полідовичем у 1989 р. На той момент більша частина пам'ятки вже була знищена кар'єром. У 1990 та 1991 рр. Ю. Б. Полідович розкопав її рештки.

Катакомбний культурний шар при розкопках не виявлено, проте знайдено поодинокі фрагменти кераміки середньодонської катакомбної культури (рис. 30, 1-4).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полідович, 2001.

Ю. Б. Полідович

Пункт **Діброва-I** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») катакомбний шар досі не виявлено, проте під час розвідок на поселенні були знайдені поодинокі фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури. На пам'ятці також наявні матеріали дніпро-донської бабинської, зрубної, бондарихинської культур та середньовіччя.

Пункт **Дробишеве-K** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок шар катакомбного часу не виявлено, проте знайдено фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Цимиданов, 1991; 2005, с. 252-253.

Пункт **Зливки** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») катакомбний шар не зафіксовано, проте у підйомному матеріалі та розкопках було виявлено фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури. До катакомбного часу, імовірно, належить діоритова сокира-молот, яку знайшов під час розкопок В. О. Городцов.

Джерела та література: Городцов, 1905, с. 248, 255; Швецов, 1982, с. 241; Санжаров, 2010, с. 225-228.

Поселення **Ластівка** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за 0,3 км на північний захід від с. Старий Караван Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 2003 р.

Розміри 100 x 60 м. Потужність культурного шару – до 0,7 м. У шурфі виявлено фрагменти кераміки та кістки тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Цимиданов и др., 2003.

Пункт **Оступ** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться, приблизно, за 1,2 км на південний схід від центральної частини смт Ямпіль Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець. Точно не локалізується.

Виявлений Д.П. Кравцем.

У підйомному матеріалі – фрагменти кераміки

Джерела та література: Татаринов и др., 1996, с. 24.

Пункт **Правдьюшине** середньодонської катакомбної культури.

⁷ Стосовно місць знахідок кераміки доби бронзи термін «пункт» використовується у тих випадках, коли не з'ясовано, чи є там культурний шар, а чи ми маємо справу із місцезнаходженням.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») катакомбний шар не виявлено, проте знайдено фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Сибилев, 1924; Фонд Н.В. Сибилева, ф-5, № 31/164, к. 22; Телегин, Дегерменджи, 1984; Дегерменджи и др., 1990.

Пункт **Прилипське Лісництво-III** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться на північний схід від с. Дронівка Бахмутського р-ну (на території Лиманського р-ну), на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець. Точно не локалізується.

Виявлений С.Й. Татариним у 1984 р.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Татаринів, 1986, с. 315; Татаринів и др., 1996, с. 24.

Поселення **Прогін** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено катакомбний шар потужністю до 0,2 м. Його перекривають стерильний пісок та шар доби пізньої бронзи загальною потужністю до 0,8 м. Знахідки із шурфів та траншей репрезентовано фрагментами керамічних посудин.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Татаринів, 1986, с. 315.

Пункт **Рубці-Зацерковка**⁸ середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться, приблизно, за 3 км на північний захід-захід від сучасного с. Рубці Лиманського р-ну⁹. До спорудження Червонооскольського водосховища пам'ятка знаходилася на краю борової тераси лівого берегу р. Оскіл (ліва притока р. Сіверський Донець), котра підносилася над заплавою на 3-4 м. Точно не локалізується. Зараз є затопленим.

Пам'ятка виявлена у 1955 р. Д.Я. Телегиним.

Знахідки репрезентовано фрагментами посудин. Також наявні матеріали бондарихинської культури.

Джерела та література: Телегин, 1955; Список..., 1988, с. 73.

Пункт **Рубці-острів Піщаний (Брижувате)** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури (рис. 29, 1-3; 30, 5).

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України, Ізюмському, Донецькому, Лиманському краєзнавчому музеях, Історичному музеї СДІАЗ та у автора.

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 143-144; Циміданов, Духін. 2016, рис. 1; 2, 4, 5.

О. Й. Духін

Пункт **Старий Караван-III-A** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за 0,43 км на південний схід-схід від західної окраїни с. Старий Караван Лиманського р-ну, на краю першої надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець, за 1,0 км від сучасного річища, на ділянці, обмеженій із заходу ярмом (на південно-східному березі ставка).

Виявлений О. Й. Духіним у 1977 р.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин (рис. 29, 4, 5).

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 146.

О. Й. Духін

Пункт **Усове Озеро-К** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за, приблизно, 2,2 км на південь-південний схід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець. Точно не локалізується.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Татаринів и др., 1996, с. 24.

Пункт **Щурове-VI** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться на території санаторію «Щуровський» (розташований за 0,5 км на південний схід від смт Щурове Лиманського р-ну), за 0,14 км на південний схід від братської могили радянських воїнів, на мисоподібному виступі надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься на 2-3 м над заболоченою заплавою.

Виявлений співробітниками ДОКМ у 1994 р.

На пам'ятці знайдено один фрагмент посудини.

Знахідка зберігається у ДКМ.

⁸ Назва урочища, де виявлено пам'ятку.

⁹ На момент виявлення пам'ятка локалізувалася за 200-300 м на південний захід від с. Рубці. У зв'язку із спорудженням Червонооскольського водосховища село було перенесено на південний схід.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Пункт **Ямпіль-V (Ямпільське лісництво)** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») О. О. Соловкіним було знайдено фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури.

Знахідки зберігаються у фондах ДОКМ.

О. О. Соловкін

Пункт **Ямпіль-I-K** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за 0,8 км на південь від центральної частини смт Ямпіль Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений Ю. Г. Ковалем та В. І. Кузіним у 1998 р.

Розміри – 100 x 60 м. На пам'ятці знайдено фрагменти керамічних посудин. Також наявні матеріали нового часу.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Г. Коваль

Поселення **Ярова-I (С)** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин, уламки абразиву із пісковика та крем'яні вироби.

Джерела та література: Санжаров, Милица, 1992, с. 87-90; Санжаров, 2010, с. 150-152.

Поселення **Ярова-II (С)** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок зафіксовано шар катакомбного часу потужністю 0,35 м. Знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1998; Санжаров, 2010, с. 152-153.

Поселення **Ярова-IX-A** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин, знаряддя із пісковика, шматочки шлаку, крем'яні вироби.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ярова-XIV-B** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за 0,5 км на південь-південний захід від східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений співробітниками ДОКМ у 1998 р.

На пам'ятці знайдено один фрагмент посудини. Також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ярова-XVII** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за 0,8 км на південний захід-захід від східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений В. В. Цимідановим у 1984 р. Обстежувався ним же у 2016 р.

На пам'ятці знайдено поодинокі фрагменти посудини.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Пункт **Видилиха** середньодонської катакомбної культури.

На багатощаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розкопок шар катакомбного часу не було виявлено, проте у 1970-1980-ті рр. автор та інші краєзнавці знаходили тут фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури (рис. 29, б).

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 144.

О. Й. Духін

Поселення **Козача Пристань** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт»), у її північно-східній частині (за 1,3 км на схід від східної окраїни смт Райгородок), було виявлено ділянку із катакомбним шаром (у звіті Е.С. Кравченка за 1998 р. – розкоп III). У 1998 та 1999 рр. керівництво розкопками на цій ділянці здійснював В.І. Кузін.

Розміри катакомбного поселення – 200 x 100 м. Потужність культурного шару – до 0,95 м. Досліджено площу 88 кв. м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, крем'яними виробами, зокрема ножем, фрагментом кам'яної сокири із просвердленим отвором, абразивом, кістяними виробами тощо.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Куприянова, 1960; Телегін та ін., 1983; 1997, с. 146; Кравченко, 1998; Кравченко и др., 1998; Кузин-Лосев, Усачук, 2005; Разумов, 2005, с. 106.

Поселення **Минівський Яр-I** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розкопок, які проводили О. Ф. Горелік та О.О. Кротова, на глибині близько 1,0 м у нижній частині чорноземного шару були виявлені фрагменти керамічних посудин середньодонської катакомбної культури.

Джерела та література: Горелік, Кротова, 1976; 1977, с. 282; Братченко, Шапошникова, 1985, с. 407.

Пункт **Слов'яногірськ-заказник** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено фрагменти посудин (рис. 29, 8-12).

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 144.

О. Й. Духін

Поселення **Святогірське Лісництво-К** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться за 2,75 км на захід від м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на терасі лівого берегу р. Сіверський Донець, на північ від стариці.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 2001 р.

Розміри – 100 x 50 м. Потужність культурного шару – до 0,5 м. На пам'ятці виявлено фрагменти посудин. Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Слов'яногірськ-II** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться у східній частині м. Святогірськ Слов'янського р-ну (вул. Комсомольська, буд. № 68, 70, 72, 74, 76), на мисоподібному краю борової тераси лівого берегу р. Сіверський Донець, яка підноситься на 7-8 м над заплавою.

Скоріш за все, у 1939 р. було виявлене М.В. Сібільовим (у записах дослідника фігурує «стоянка 2» у с. Банне, де знайдено «много черепков бронзового века, из них довольно много времени катакомбных погребений»), на початку 1950-х рр. обстежувалось Д. Я. Телегіним та С. М. Одинцовою. У 1980 р. поселення знайшов С. М. Санжаров. У 1981 р. він же провів тут розкопки (досліджено площу 310 м²).

Розміри – 100 x 25 м. Потужність культурного шару – 1,0 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, кістками тварин, виробами із кременю (уламки нуклеусів, відбійники, фрагменти наконечників дротиків, скребки тощо), каменю (зокрема, уламки 3 сланцевих «сокир-молотків» та абразиви), кістки (2 фаланги великих рогатих тварин із наскрізними отворами). Культурні рештки утворювали скупчення, котре, можливо, розташовувалося навкруги наземної будівлі розмірами близько 10 x 6 м.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 30/163, к. 18; Санжаров, Братченко, 1981; Санжаров, 1983, с. 318-319; 2010, с. 35-47; Список..., 1988, с. 85; Телегін та ін., 1997, с. 147; Журавлев, Санжаров, 2004, с. 158-182.

Пункт **Соболівка-I** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагмент посудини.

А. В. Шамрай

Пункт **Стариця** середньодонської катакомбної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок катакомбний культурний шар не зафіксовано, проте знайдено фрагменти посудин середньодонської катакомбної культури.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983.

Пункт **Старий Замок** середньодонської катакомбної культури.

Знаходиться у північно-східній частині м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на північ від бази відпочинку «Старий замок», на схід від озера, котре є лівобережною старицею р. Сіверський Донець.

Виявлений Е. С. Кравченком у 2011 р.

У підйомному матеріалі – фрагмент посудини та уламок кам'яної сокири.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полідович та ін., 2012.

БАХМУТСЬКИЙ РАЙОН

Поселення **Дронівка-I** середньодонської (?) катакомбної культури.

Знаходиться за 1,0 км на південний захід від західної окраїни с. Дронівка Бахмутського р-ну, на мисоподібному виступі першої надзаплавної тераси правого берега р. Сіверський Донець, поблизу старичного озера Мертвий Донець.

Пам'ятка, імовірно, була відкрита М. В. Сібільовим і розкопувалося ним у 1939 р. (у фотоархіві ІА НАН України зберігаються негативи (№№ 4765-4782а) фотографій процесу розкопок). У 1969 р. її знов виявив С. Й. Татаринів. У 1971-1972 р. він провів на поселенні розкопки (досліджено площу 20 кв. м).

Розміри – 200 x 100 м. Під час розкопок, котрі здійснював С. Й. Татаринів, було виявлено катакомбний шар потужністю до 0,2 м (залягає на глибині понад 1,2 м). Знахідки репрезентовано фрагментами посудин та кістками тварин. Також наявні матеріали дніпро-донської бабинської, зрубної культур та доби середньовіччя.

Джерела та література: Татаринів, 1969; 1979а, с. 83; Санжаров, 2010, с. 229.

ДОБРОПІЛЬСЬКИЙ РАЙОН

Пункт **Грузьке-III** катакомбної культури.

Знаходиться за 1,4 км на схід від східної окраїни с. Грузьке Добропільського р-ну, на мисоподібному виступі надзаплавної тераси лівого берегу р. Грузька (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлене Е.Є. Кравченком.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Кравченко и др., 2006.

РОЗДІЛ V. ДНІПРО-ДОНСЬКА БАБИНСЬКА КУЛЬТУРА

(див. карту на рис. 31)

ЛИМАНСЬКИЙ РАЙОН

Пункт **Волокове-I** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») бабинського шару не зафіксовано, проте виявлено фрагменти керамічного посуду даної культури (рис. 32).

Матеріали, здобуті Т. О. Шаповаловим, зберігаються у фондах Донецького університету.

Джерела та література: Шаповалов, Духин, 1977, с. 388-389.

Р.О. Литвиненко

Пункт **Волокове-II** дніпро-донської бабинської культури.

Розташований за, приблизно, 2,5 км на захід-південний захід від північно-західної окраїни смт Щурове Лиманського р-ну, на дюні, котра знаходиться на терасі північного берегу оз. Волокове (лівобережна стариця р. Сіверський Донець).

Виявлений Ю. Б. Полідовичем та С. М. Дегерменджи у 1990 р.

Культурний шар, імовірно, є розвіяним. У підйомному матеріалі – фрагменти посудин із багатоваликвою орнаментациєю.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

Ю. Б. Полідович

Місцезнаходження **Глибоке Озеро-I** дніпро-донської бабинської культури. На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок бабинський культурний шар не було виявлено, але знайдено фрагмент посудини із багатоваликвою орнаментациєю (рис. 33, 1).

Джерела та література: Полідович, 1991.

Ю. Б. Полідович

Пункт **Діброва-I** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») під час розкопок, котрі здійснював у 1989 р. Я. П. Гершкович, було виявлено фрагменти кераміки із багатоваликвою орнаментациєю (рис. 34).

Я. П. Гершкович

Пункт **Дробишеве-K** дніпро-донської бабинської культури.

На багатшаровому поселенні (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») при розкопках бабинський культурний не виявлено, але знайдено поодинокі фрагменти кераміки даної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Цимиданов, 1991; 2005, с. 252.

Пункт **Зливки** дніпро-донської бабинської культури.

На багатшаровому поселенні (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») при розкопках бабинський шар не виявлено, але знайдено фрагменти кераміки із багатоваликвою орнаментациєю (рис. 35, 3).

Р. О. Литвиненко

Пам'ятка **Іллічівка** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт»), серед матеріалів доби бронзи Т. О. Шаповаловим виділено передзрубний горизонт, названий «багатоваликвою-абашевським». Підставою для цього слугували спостереження дослідника, згідно з якими абашевська (доно-волзька – Р.Л.) і багатоваликвою (бабинська дніпро-донська) кераміка траплялися разом у нижньому стратиграфічному горизонті бронзової доби. Натомість здійснена Р. О. Литвиненком перевірка залягання обох груп кераміки за глибинами й квадратами розкопів довела, що бабинські та абашевські артефакти не демонструють стійкої тенденції взаємозумовленої локалізації. Ця обставина дозволяє виділяти на поселенні дві окремішні культурні групи – бабинську (ДДБК) і абашевську (ДВАК).

Бабинські матеріали представлено переважно керамічним посудом, одиничними кістяними та кам'яними виробами (рис. 33, 8-10).

Знахідки зберігаються в Дон НУ.

Джерела та література: Куприянова, 1960; Шаповалов, 1970; 1972; 1976; 1979; 1983а; 1983б; Привалова, 1986, с. 25-26; Березанская, 1987, с. 26-27; Цимиданов, 1992, с. 6; Пряхин, 1997, с. 18; Панковский, 1999; Журавлев, 2001, с. 8 и др.; табл. 17, 30, 35, 40, 50, 58; Литвиненко, 2005; Усачук, 2005; Санжаров, 2010, с. 43.

Р.О. Литвиненко

Пункт **Кругле Озеро-I** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено поодинокі фрагменти посудин із багатоваликовою орнаментациєю.

Джерела та література: Татаринов и др., 1978; Дегерменджи, 1983; Кротова, Дегерменджи, 1984; Список., 1988, с. 71; Дегерменджи и др., 1990.

Знахідки, зроблені С. М. Дегерменджи, зберігаються у ДКМ.

Поселення **Лиманське Озеро-І (Дронівка З)** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок на окремих ділянках виявлено бабинський шар. Знахідки репрезентовано здебільшого фрагментами посудин.

Джерела та література: Татаринов и др., 1996, с. 27.

Пункт **Новоселівка-І** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») бабинський культурний шар не виявлено, але знайдено поодинокі фрагменти посудин із багатоваликовою орнаментациєю.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Циміданов, 1988; 1989; 1990.

Пункт **Підпісочне-І** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

Пункт **Правдьюшине** дніпро-донської бабинської культури.

На багатошаровій пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Телегин, Дегерменджи, 1984; Дегерменджи и др., 1990.

Пункт **Рубці-Березняги** дніпро-донської бабинської культури.

Знаходиться за 2,5 км на захід від с. Лозове Лиманського р-ну (раніше розташовувався на північно-східній окраїні с. Рубці). Затоплений Червонооскольським водосховищем. До його спорудження знаходився на краю тераси лівого берегу р. Оскіл (ліва притока р. Сіверський Донець), на дюні, за 1,5 км від річища.

Пам'ятку, вірогідно, виявив М. В. Сібільов у 1937 р. (у фотоархіві ІА НАН України зберігаються негативи фотографій кераміки (№№ 4797-4806), котра, імовірно, знайдена на поселенні). У 1955 р. пам'ятку обстежував Д. Я. Телегін. У 1956 р. на ній проводила розкопки С. С. Березанська (досліджено площу 420 кв. м).

Загальні розміри поселення 90 x 65 м. Чи був на ньому бабинський шар, не відомо, але під час розкопок знайдено кераміку із багатоваликовою орнаментациєю. На пам'ятці також виявлено матеріали зрубної культури та доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України.

Джерела та література: Телегин, 1955; Березанская, 1956; 1959; Санжаров, 2010, с. 246.

Пункт **Рубці-острів Піщаний (Брижувате)** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин (рис. 30, б).

Джерела та література: Циміданов, Духін, 2016, рис. 3, 1, 2.

О. Й. Духін

Поселення **Старий Караван-ІІІ** дніпро-донської бабинської культури.

Знаходиться за 0,35 км на південний схід-схід від західної окраїні с. Старий Караван Лиманського р-ну, на краю першої надзаплавній тераси лівого берегу р. Сіверський Донець, за 1 км від сучасного річища, на ділянці, обмеженій зі сходу давнім яром. Поселення підноситься над заплавою на 7 м.

Пам'ятка виявлена О. Й. Духіним у 1974 р. У 1977 р. на ній проводили розкопки Т. О. Шаповалов та В. Ф. Клименко. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов, О. Й. Духін та О. П. Циба.

Площа 50×50 м. Загальна потужність культурного шару – до 0,9 м. Бабинські артефакти залягають у його нижньому горизонті. Вони репрезентовані фрагментами керамічного посуду (рис. 36; 37) і кістками тварин. Також присутні матеріали зрубної та бондарихинської культур.

Знахідки зберігаються у ДКМ, Донецькому університеті, Єнакіївському історичному музеї.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 145-146; Шаповалов и др., 1978, с. 399; Список., 1988, с. 73; Клименко, Цымбал, 1991, с. 23, рис. 5, 4; 2005б, с. 27, рис. 20, 3; 2006, с. 184; 2007, с. 44-45, рис. 20, 3; Санжаров, 2010, с. 243.

Р. О. Литвиненко

Пункт **Усове Озеро** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») зафіксовано матеріали бабинської культури (рис. 35, 4-8). Відповідного культурного шару на пам'ятці не виявлено, натомість досліджено серію скупчень кухонного сміття (за: Березанская, 1990, с. 8), перекритих шаром зрубної культури. Зокрема, на східному та

південному схилах узвишшя було досліджено 2 ями «зі змішаною абашевсько-багатоваликовою керамікою» (за: (Березанская, 1987, с. 28)). Нечисленні фрагменти бабинської кераміки походять і з інших ділянок.

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України та Донецькому університеті.

Джерела та література: Березанская, 1987, с. 28; 1990, с. 8-11.

Р. О. Литвиненко

Пункт **Щурове-IV** дніпро-донської бабинської культури.

Локалізується за 0,65 км на північний захід-північ від братської могили радянських воїнів, котра знаходиться на території санаторію «Щуровський» (розташований за 0,5 км на південний схід від смт Щурове Лиманського р-ну), у межах високої заплави лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлений співробітниками ДОКМ у 1994 р.

У підйомному матеріалі – фрагменти кераміки. Також наявні артефакти зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ярова-Гути-I** дніпро-донської бабинської культури.

Знаходиться у західній частині смт Ярова Лиманського р-ну, на боровій терасі лівого берегу р. Сіверський Донець, поблизу оз. Безіменного.

Виявлений С. М. Дегерменджи у 1984 р.

Розміри 200 x 200 м. На пам'ятці знайдено фрагменти кераміки. Також наявні матеріали зрубної культури та середньовіччя.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Пункт **Ямпіль-Г** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1977, с. 289.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Пункт **Андріївка** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин. У кургані, котрий знаходиться на території пам'ятки, виявлено рештки зруйнованого бабинського поховання.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 146.

О. Й. Духін

Пункт **Банне-Сахалін («стоянка I»)** дніпро-донської бабинської культури.

Знаходиться у північно-східній частині м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на терасі лівого берега р. Сіверський Донець. Точно не локалізується.

Виявлений М. В. Сібільовим у 1940 р.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин із багатоваликовою орнаментациєю. Також наявні матеріали зрубної культури.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 30/163, к. 17; Археологія., 1971, карта 8, IV.

Пункт **Видилиха** дніпро-донської бабинської культури.

На багатошаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розкопок бабинський шар не зафіксовано, проте серед знахідок, зроблених автором та іншими краєзнавцями, є фрагменти посудин із багатоваликовою орнаментациєю.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 144; рис. 4, 2.

О. Й. Духін

Пункт **Висла Балка-IV** дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагмент бабинської посудини.

Джерела та література: Колесник, 1996.

Пам'ятка **Козача Пристань** дніпро-донської бабинської культури.

В західній частині багатошарової пам'ятки (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт»), що локалізується за 0,9 км на схід від східної околиці смт Райгородок, на терасоподібному підвищенні лівого берегу р. Казенний Торець (права притока р. Сіверський Донець), виявлено ділянку з бабинським шаром. Її площа – близько 125×75 м. Культурний шар потужністю до 0,65 м, перекрито стерильним заплавленим наливом (до 0,4 м), а в одному місці й козацьким шаром. Розкопками досліджено площу близько 260 м². У шарі виявлено серію вогнищ. Артефакти представлені колекцією керамічного посуду, кам'яних і крем'яних виробів, керамічним пряслом, заготовками й напівфабрикатами кістяних пряжок типу 3о (рис. 38).

Знахідки зберігаються в ДКМ.

Джерела та література: Кравченко та ін., 1998; Разумов, 1999; Усачук, Литвиненко, 2001; Легенди..., 2004, с. 41, рис. 6, в; с. 97; Санжаров, 2010, с. 246; Литвиненко, 2011а, с. 5-6, рис. 4.

Р. О. Литвиненко

Пункт Минівський Яр-I дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розкопок, котрі здійснювали О. Ф. Горелік та О. О. Кротова у 1976 р., у нижній частині чорноземного шару, на глибині більш, ніж 1,0 м, було знайдено фрагменти бабинських посудин.

Джерела та література: Горелік, Кротова, 1976; 1977, с. 282.

Пункт Рай-Стародубівка (Стародубівка) дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок були виявлені фрагменти бабинських посудин (рис. 35, 2), проте шар даної культури не зафіксовано.

Джерела та література: Клименко, 1978; 1981, с. 255-256; 1999, с. 86-88; Санжаров, Братченко, 1981; Дегерменджи, 1983; Список..., 1988, с. 84; Телегін та ін., 1997, с. 146; Клименко, Цымбал, 2006; Санжаров, 2010, с. 245-246.

Р. О. Литвиненко

Пункт Райгородок дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятки (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин (рис. 35, 1).

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1981; Дегерменджи, 1983; Список..., 1988, с. 84; Телегін та ін., 1997, с. 146.

Р. О. Литвиненко

Пункт Стариця дніпро-донської бабинської культури.

На багатошаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок бабинський шар не було виявлено, проте у 1970-1980-х рр. автор та інші краєзнавці знаходили тут фрагменти посудин із багатоваликовою орнаментациєю.

Джерела та література: Телегін та ін., 1997, с. 145.

О. Й. Духін

Пункт Хрестище-I дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985.

Пункт Ярова-II-Західна дніпро-донської бабинської культури.

Знаходиться за 0,5 км на північний схід-північ від північно-східної окраїни м. Святогірськ Слов'янського р-ну (біля південної окраїни західної частини смт Ярова Лиманського р-ну), на терасі лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений Ю. Б. Полідовичем у 1999 р. У 2003 р. на пам'ятці проводили розкопки співробітники ДОКМ (досліджено площу 52 кв. м).

Розміри пам'ятки 100 x 100 м. Під час розкопок бабинський шар не було виявлено, проте у підйомному матеріалі були фрагменти посудин із багатоваликовою орнаментациєю (рис. 35, 9, 10). На пам'ятці також наявні матеріали зрубної культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Р. О. Литвиненко

БАХМУТСЬКИЙ РАЙОН

Пункт Володимірівка-I дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти бабинської кераміки.

Джерела та література: Копыл, 1981, с. 264; Татаринів и др., 1996, с. 27.

Поселення Дронівка-I дніпро-донської бабинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Середньодонська катакомбна культура») на окремих ділянках завдяки двом шурфам виявлено матеріал бабинської культури. Він залягав у середньому шарі потужністю до 0,35 м, що містив кераміку зрубної та бабинської культур, з переважанням останньої, який стратиграфічно перекривав нижній шар донецької катакомбної культури і, в свою чергу, перекривався чистим шаром зрубної культури. Діагностичні знахідки репрезентовано керамічним посудом (рис. 33, 2-7).

Матеріали зберігаються в Бахмутському краєзнавчому музеї.

Джерела та література: Татаринів, 1969; 1979а, с. 83; Татаринів и др., 1996, с. 27.

Р. О. Литвиненко

РОЗДІЛ VI. ЗРУБНА КУЛЬТУРА

(див. карту на рис. 39)

ЛИМАНСЬКИЙ РАЙОН

Пункт **Березняги 3** зрубної культури.

Знаходиться за 2–3 км на північ від с. Рубці Лиманського р-ну (раніше – біля північно-західної окраїни хут. Березняги), неподалік від зрубного поселення Рубці-Березняги. Точно не локалізується. Затоплений водами Червонооскольського водосховища. До спорудження останнього розташовувався на надзаплавній терасі лівого берегу р. Оскіл (ліва притока р. Сіверський Донець), за 1,5 км від річища.

Виявлений Д. Я. Телегіним у 1955 р.

За даними дослідника, культурний шар на пам'ятці не зафіксовано, але у підйомному матеріалі були наявними фрагменти посудин, зокрема із наліпними валиками.

Джерела та література: Телегин, 1955.

Поселення **Брусівка-I** зрубної культури.

Знаходиться у центральній частині с. Брусівка Лиманського р-ну, за 0,17 км на захід-південний захід від клубу, на мисоподібному виступі надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець, котра підноситься над заплавою на 3 м.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри 80 x 50 м. У підйомному матеріалі – фрагменти кераміки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Брусівка-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявний зрубний шар потужністю близько 0,7 м. Він має чорний колір і насичений кістками тварин. Інші знахідки репрезентовано фрагменти посудин (рис. 53, 2).

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 30/163, к. 36–37; Телегин, 1950; Дегерменджи и др., 1994; Ромашко, 2013, с. 262.

Поселення **Брусівка-III** зрубної культури.

Знаходиться у південній частині с. Брусівка Лиманського р-ну, за 0,37 км на південь від клубу, на мисоподібному виступі надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець, котра підноситься над заплавою на 3 м.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри 60 x 40 м. На пам'ятці виявлено фрагменти посудин. Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Волокове-I** зрубної культури.

На багатощаровому поселенні (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено зрубний шар потужністю до 0,7 м. Під час розкопок, здійснених С. Й. Татариним, досліджено землянку зрубної культури. Знайдено фрагменти посудин та кістки тварин.

Джерела та література: Татарин, 1986а, с. 314; Список., 1988, с. 82.

Поселення **Гай-I** зрубної культури.

Знаходиться за 3,0 км на північний схід від с. Діброва Лиманського р-ну. Культурний шар пам'ятки було знищено кар'єром, а відтак її первинна топографія не є відомою.

Виявлене Ю. Б. Полідовичем у 1989 р. Було досліджене ним у 1990–91 рр.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин та крем'яні відщепи.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полідович, 2001.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Гай-II** зрубної культури.

Знаходиться за 3,0 км на північний схід від с. Діброва Лиманського р-ну, на дюні поблизу стародавніх пересохлих озер. Більша частина пам'ятки була знищена кар'єром.

Виявлене Ю. Б. Полідовичем у 1989 р. Було розкопане ним у 1990–91 рр.

Ділянка, котра збереглася на момент розкопок, мала площу близько 40 м². Потужність культурного шару сягала 0,3 м. Під час розкопок досліджено рештки котловану будівлі. Виявлено фрагменти посудин, кістки тварин та крем'яні відщепи.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полідович, 2001.

Ю. Б. Полідович

Поселення Глибоке Озеро-II.

Знаходиться за 0,8 км на південь від південно-західної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, за 0,2 км на північний схід від автодороги Сіверськ – Лиман. Розташоване в улоговині борової тераси лівого берегу р. Сіверський Донець, на поверхні дюни з нерівним, хвилеподібним, рельєфом. В улоговині чітко виражені південні схили висотою до 10 м, які закривали прохід до заплави. Поруч розташовані поселення Глибоке Озеро-3, Глибоке Озеро-1, далі – Іллічівське поселення епохи пізньої бронзи та Усове Озеро.

Виявлене в 1990 р. Ю. Б. Полідовичем і С. М. Дегерменджи під час проведення узгодження щодо відведення земель для будівництва бази відпочинку інституту «ПівденНДДіпрогаз» (м. Донецьк).

Розкопки проведені в 1991 р. Донецькою експедицією НВК «Археолог» при ІА НАН України (Гершкович Я. П.) і експедицією ДОКМ (Ю. Б. Полідович, В. В. Циміданов, О. Р. Дубовська, С. М. Дегерменджи). Площа поселення становить не менше 3000 кв.м. У 1991 р досліджено 1685,5 м².

У межах невеликої потужності культурного шару встановлена велика насиченість нашарувань, що мають різні відмінності за кольором та структурою. Внизу залягає шар супіску з попелястим відтінком (шар I, розвиненої бережнівсько-маївської зрубною культури – БМЗК), вище – темно-сіра супесь з попелястим відтінком (шар II, пізньої БМЗК), темно-сірий гумус і чорний гумус (шари III і IV, постзрубні¹⁰) (рис. 40). Виявлено також матеріали скіфського часу і епохи середньовіччя.

У шарах пізнього бронзового віку досліджені дев'ять осель напівземлянкового типу, у тому числі одне пов'язане з шаром I, три – шаром II, чотири – шаром III, одне – шаром IV. Це вказує на те, що заселення ділянки поселення від зрубного (15–13 ст. до н.е.) до початку постзрубного часу (12/11 ст. до н.е.) носило не лінійний, послідовний і в цілому безперервний, а пульсуючий характер. Нижні шари можуть бути синхронізовані з II-IV, а верхній із V горизонтом багатощарових поселень Північно-Східного Приазов'я, досліджених В. М. Горбовим.

В усіх прошарках виявлено велику кількість кісток тварин, уламків глиняного посуду, вироби з каменю, кістки і рогу. В шарі I знайдено кілька фрагментів глиняних ливарних форм, а в шарі III – численні сліди (робочі місця) обробки місцевого галькового кременю. Особливою галуззю кременеобробки на постзрубному етапі існування поселення було виготовлення серпів із місцевого кременевого плитняка, а також наконечників. Про їх місцеве виробництво свідчать як недороблені вироби, так і ряд дрібних первинних уламків плитчастого кременю з шару. Набір знарядь, крім серпів і наконечників, містить різноманітні скреблоподібні знаряддя і специфічні масивні вістря.

У нижніх шарах представлені типові зрубні зразки посуду з характерною орнаментациєю. З верхніх шарів походить кераміка синкретичного виду: посудини бондарихінської і (меншою мірою) білогрудівсько-чорноліського виду, а також специфічна кераміка іванівського і саргаринсько-олексіївського типу (із комірцевим оформленням вінець, з орнаментом у вигляді прокреслених трикутників, косими хрестами на валиках і т.п.).

Котлован однієї будівлі із шару III (житло № 1) мав підпрямокутну форму, розміри 9 x 10,2 x 9,5 x 11 м. Донизу стінки звужувалися; розміри по дну – 7,6 x 9 x 7,5 x 10 м. Кути були помітно закруглені. Дно котловану – рівне, поглиблене в материк на 0,3-0,5 м. Уздовж стін – залишки дерева, можливо, дошок шириною від 0,3 до 0,75 м – облицювання житлової частини котловану. У підлозі знайдено велику кількість різних ям, скупчення глиняних вальків та їх фрагментів упереміш із деревним вугіллям і частинами посуду зі слідами впливу вогню. У заповненні котловану і на дні виявлені частини не менше 16 глиняних посудин.

В одній із ям житла знайдено розчленований скелет жінки (?) у віці 40–45 років, покритий великою кількістю панцирів степових черепах (700 кісткових фрагментів від 42 тварин різного віку, статі та розмірів).

За результатами флотації ґрунту з'ясовано, що залишки зерен культурних злаків, одна зерновка проса звичайного, *Panicum miliaceum*, приурочені лише до постзрубного культурного шару.

Серед кістяних знарядь праці з поселення виділені групи чинбарських і гончарських інструментів, знаряддя для прядіння, ткацтва, сукання вовни, перфораційні знаряддя. Невиробничі групи представлені (поодинокі) деталями одягу, прикрасами, предметами озброєння і кінського спорядження.

Колекція зберігається в наукових фондах Інституту археології НАН України.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990; Гершкович, 1995; 1998; Герасименко, Гершкович, 1996; Колесник, Гершкович, 2001, с. 108-110; Гершкович и др., 2005; Циміданов, 2012; Ромашко, 2013, с. 43, 264 и др.

Я. П. Гершкович

Поселення Діброва-I зрубною культури.

Знаходиться за 0,45 км на схід-південний схід від західної частини с. Діброва Лиманського р-ну, на терасі біля лівобережної стариці р. Сіверський Донець.

Пам'ятка багатощарова, виявлена С. А. Плетньовою у 1956 р. Обстежувалася А. І. Духінін та Е. С. Кравченком у 1977-78 рр., С. Й. Татариним у 1984 р., Е. С. Кравченком у 1984 р. Розкопки проведені у 1989 р. Донецькою експедицією НВК «Археолог» при Інституті археології НАН України (Гершкович Я. П.), загальна досліджена розкопками площа – 605 м².

У 2017 р. пам'ятка була обстежена співробітниками ДОКМ В. В. Цимідановим та О.П. Цибою.

Загальна площа поселення сягає 2 га.

¹⁰ Згідно концепції В. В. Циміданова, зазначені шари належать до фіналу зрубною культури (В. Ц.).

У розкопі зафіксовано наступну стратиграфію. Нижній шар – супісок із попелястим відтінком, перехідного періоду від культури Бабіне до зрубної. Із ним пов'язані три котловани жител. Основні типи посуду представлені відкритими і закритими банками, горщиками, гострореберними чашами із підтрикутними відбитками гусеничного і мотузкового штамп, є посудини із тричастним профілем із раструбоподібною шийкою, прикрашені характерною багатоваликвою орнаментациєю (рис. 41, А).

Верхній шар – темно-сірий гумусований, постзрубного часу. До нього відноситься поглиблене житло підквадратної форми, розмірами 8,6 x 7,6 м. Серед кераміки житла, як і всього верхнього шару (рис. 41, Б), переважають посудини малобудковських і бондарихинських типів, але також присутні посудини зі звуженою верхньою частиною, із валиками та комірцевоподібними вінцями, які можуть бути співставлені зі зразками східної зони культур валикової кераміки (КВК), зокрема, саргаринсько-олексіївськими. Ще одна виразна група посуду представлена лискованими горщиками, кубками, чашами, для яких є очевидні західні, білогрудівсько-чорноліські, аналогії, а через них – карпато-дунайські, часу «кристалізації» раннього фракійського гальштату.

Знахідки зберігаються в фондах ДКМ.

Джерела та література: Телегін, 1956, с. 81; Плетнева, 1956; Татаринов, 1986а, с. 315; Список..., 1988, с. 70; Гершкович, 1990; 1995, с. 37; Полідович, Циміданов, 1995, с. 54, рис. 2, 6; Колесник, Гершкович, 1996; 2001, с. 105, 107; Ромашко, 1997, с. 19; Телегін та ін., 1997, с. 146; Журавлев, 2001, с. 5 и др.; табл. 24, 32, 37, 42, 47, 52, 66; Гершкович и др., 2005; Ромашко, 2013, с. 43, 47, 264 и др.

Я. П. Гершкович

Поселення **Діброва-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 1,6 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин та кістками тварин.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

Пункт **Дробишеве-II-A** зрубної культури.

Знаходиться за 0,55 км на захід від західної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений співробітниками ДОКМ у 1998 р.

На пам'ятці знайдено 1 фрагмент посудини.

Знахідка зберігається у ДКМ.

Поселення **Дробишеве-V** зрубної культури.

Знаходиться за, приблизно, 0,9 км на південь-південний захід від південної окраїни смт Дробишево Лиманського р-ну, на краю заплави лівого берегу р. Сіверський Донець, на південний захід від оз. Горіле. Точно не локалізується.

Виявлене Д. Я. Телегіним у 1950 р.

Потужність культурного шару – до 0,6 м. Підйомний матеріал репрезентовано фрагментами посудин, серед яких 2 «ручки від черпаків».

Джерела та література: Телегін, 1950.

Пункт **Дробишеве-Б** зрубної культури.

Знаходиться за 0,65 км на південний захід від південної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений співробітниками ДОКМ у 1998 р.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Дробишеве-К** зрубної культури.

На багатощаровому поселенні (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,3 м за межами котлованів. Під час розкопок виявлено 2 котловани будівель та 4 ями. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин (рис. 42), керамічних пряселіць, абразивів, куранту, кістками тварин.

Джерела та література: Циміданов, 1991; 2005, с. 252–271; Подобед и др., 2013, с. 36.

Поселення **Дробишевське Лісництво** зрубної культури.

Знаходиться у західній частині скупчення будівель лісництва (за 1,55 км на південний захід-південь від південного кута смт Дробишево Лиманського р-ну), на березі стариці р. Сіверський Донець.

Виявлене В. В. Цимідановим у 1990 р.

Розміри 75 x 50 м. Потужність культурного шару – до 0,5 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Жеребець-I** зрубної культури.

Знаходиться за 0,25 км на північ-північний схід від скупчення будівель Ямпільського лісництва (територія Лиманського р-ну), на терасі правого берегу р. Жеребець (ліва притока р. Сіверський Донець).

Виявлене В. В. Цимідановим у 1987 р.

Розміри 200 x 100 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.
Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Жеребець-II** зрубної культури.

Знаходиться за 1,0 км на південний захід-південь від с. Торське Лиманського р-ну, на терасі правого берегу р. Жеребець (ліва притока р. Сіверський Донець).

Виявлений В. В. Цимідановим у 1987 р.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин. Найвні також матеріали бондарихинської культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Закітне** зрубної культури.

Знаходиться на східній окраїні с. Закітне Лиманського р-ну, на правому березі р. Сіверський Донець. Точно не локалізується.

Виявлене С.О. Плетнєвою у 1956 р.

Розміри 100 x 20 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Плетнева, 1956; Список., 1988, с. 71.

Поселення **Зливки** зрубної культури.

На багатощаровому поселенні (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») В. О. Городцов у 1901 р. під час розкопок (загальна площа серії траншей склала близько 880 м²) виділив шари «народности срубных погребений» і зазначив, що вони містили велику кількість золи¹¹, кісток свійських тварин, фрагментів посудин¹², шматків мідних шлаків та деякі індивідуальні знахідки, як-от: бронзове шило, підвіска із ребра коня, на якій було виконано візерунок у вигляді ламаної лінії, кам'яні товкачі, діоритова сокира-молот¹³, глиняні прясельця. Артефакти зрубної культури знаходили на поселенні і наступні дослідники, зокрема М. Л. Швецов, котрий у 1982–86 рр. розкопав на пам'ятці площу близько 1000 м².

Розміри поселення – близько 400 x 200 м. Потужність зрубного шару за межами котлованів – до 1,0 м. На деяких ділянках його перекривали більш пізні шари. Під час розкопок, котрі здійснив М. Л. Швецов, було виявлено кілька котлованів будівель, зольників (два із них містили поховання), ями (в одній зафіксовано сліди металургійного виробництва). Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, глиняними «хлібцями», «яйцями», бронзовим ножом, кам'яними знаряддями (молотами, «прасками», зернотерками, товкачами), виробами із кістки (здебільшого тупиками із щелеп тварин), культовими виробами із вохри тощо.

Джерела та література: Городцов, 1905, с. 248-259; Кривцова-Гракова, 1955, с. 120; Плетнева, 1956; Нариси., 1957, с. 97; Куприянова, 1960; Шаповалов, Духин, 1977, с. 389; Швецов, 1982; 1984, с. 241-242; 1985, с. 373-374; 1986, с. 327; 1987, с. 433-434; Швецов и др., 1984; Кожевникова, 1985, с. 28-29; 1986, с. 32-33; 1987, с. 67-69; Список., 1988, с. 72; Полидович, 1989, с. 115-117; Горбов, Мимоход, 1999, с. 30; Санжаров, 2010, с. 225; Ромашко, 2013, с. 44, 262; Подобед и др., 2015а, с. 71; 2015б, с. 257.

Поселення **Іллічівка** зрубної культури.

Пам'ятку (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») у 1966 р. обстежив Т. О. Шаповалов. Вона досліджувалася розкопками експедиції Дон ДУ у 1968-1972, 1974, 1977, 1989 рр. під керівництвом Т. О. Шаповалова; у 2000–2001 рр. під керівництвом Р. О. Литвиненка; обстежувалася експедицією Інституту археології РАН під керівництвом Є. М. Черниха у 1990 р. (палінологічні аналізи); експедицією Інституту археології НАНУ під керівництвом Я. П. Гершковича у 2004 р. (палінологічні аналізи).

Розкопана площа 2140 м². Культурний шар за межами котлованів має потужність 0,2–0,8 м, у площі котлованів – до 1,5–2,0 м. На окремих ділянках простежується нашарування двох-трьох стратиграфічних горизонтів. Решта площі пам'ятки залишається задернованою і частково перекритою відвалами попередніх розкопок.

Основу культурного шару складають матеріали бронзового віку, розподілені Т. О. Шаповаловим на 5 культурно-хронологічних горизонтів: багатоваликово-абашевський, 3 зрубних (ранній, I і II сабатинівські, фінальний), бондарихинський. Згодом дослідниками (О. Дубинець, Р. Литвиненко, В. Ромашко) пропонувалися інші схеми періодизації, згідно з якими «багатоваликові» (бабинські) та «абашевські» (доно-волзькі) матеріали розглядалися окремо і послідовно в рамках передзрубного періоду існування поселення (рис. 43; див. статтю в розділі дніпро-донська бабинська культура), матеріали зрубної культури (ранній та обидва «сабатинівські») ділились на ранній (рис. 44) та пізній (рис. 45) етапи, а «фінальнозрубний» і «бондарихинський» горизонти об'єднувалися в рамках єдиного постзрубного періоду існування селища (рис. 46). Виявлено котловани 14 житлових та 3 господарських напівземляних споруд, значну кількість господарських ям, культові (жертвні) комплекси. Знахідки складаються з близько 20 тис. фрагментів і серії цілих керамічних посудин, керамічних і

¹¹ Таким чином, В. О. Городцов є першовідкривачем зольників зрубної культури.

¹² Більша частина керамічних та кістяних артефактів, як з'ясувалося під час розкопок М. Л. Швецова, була після огляду закопана у тих же траншеях.

¹³ Можливо, датується катакомбним часом.

галькових ливарних форм, майже 200 виробів із кістки та рогу (струги, тупики, штампи, лошила, «ковзани», проколки, спиці, вістря та втоки стріл, прясла, гудзики, бляхи, псалії, рурки, втулки тощо), серії виробів із бронзи (серп, ніж, шильця, дріт), кількох десятків виробів із каменю (зернотерки, абразиви, куранти, «праски», товкачки, сокири, молоти, булава), виробів та залишків кремневіробництва (нуклеуси, вкладені серпи, скребачки, ножі), багатотисячної серії остеологічних матеріалів.

Знахідки зберігаються в Донецькому університеті.

Джерела та література: Телегин, 1950; Куприянова, 1960; Шаповалов, 1970а; 1970б; 1971; 1972а; 1972б; 1976; 1978; 1979; 1983а; 1983б; 1985; 1989; 1997; депонент; Шарафутдінова, 1971, с. 26; Черных, 1976, с. 94; Телегин и др., 1978, с. 59; Косиков, 1979, с. 75; Татаринов, 1979б, рис. 3, 7; 4, 5; 1993а, с. 17, 50-51, 55 и др.; Hüttel, 1981, s. 27, taf. 1, 4 А; Березанская, 1982, с. 35, рис. 5, 1-13; с. 105, рис. 27; с. 163, рис. 60; с. 183, рис. 71, 1; 1989, с. 119; Березанська, Косарева, 1982, с. 7-8; Березанская, Гершкович, 1983, с. 101-103; Черняков, 1983, рис. 2, 32; Чередниченко, 1986, с. 65; рис. 19; 22; Кузьмина, 1987, с. 63; рис. 6, 17; Гобов, 1996, с. 19-20; Дубинец, 1996а; 1996б; 2003; Penner, 1998, s. 84-85, taf. 18, 2; Горбов, Усачук, 1999, с. 78-85; с. 80, рис. 1, 7; Панковский, 1999; Бровендер, 2000, с. 174; рис. 2, 3, 4; Мимоход, 2000, с. 88; Журавлев, 2001, с. 7 и др.; табл. 18, 19, 30, 35, 40, 45, 50, 59-61, 63, 65; Колесник, Гершкович, 2001, с. 103; Дергачев, Бочкарев, 2002; Литвиненко, 2005; Усачук, 2005; Усачук, Полидович, 2006; Подобед и др., 2010, с. 20; 2013, с. 36; Литвиненко та ін., 2013, с. 185; рис. 6, 4; Ромашко, 2013, с. 42, 46, 262-263 и др.

Р. О. Литвиненко

Поселення **Іллічівка-кар'єр-2** зрубної культури.

Знаходиться за 0,7 км на південь від західної окраїни с. Озерне Лиманського р-ну, на краю надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене С. М. Дегерменджи у 1991 р.

Розміри 160 x 80 м. У підйомному матеріалі – фрагменти посудин та керамічне прясельце (рис. 47; 48).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Кіровськ-І** зрубної культури.

Знаходиться за 0,75 км на південь-південний схід від смт Зарічне Лиманського р-ну, на терасі правого берегу р. Жеребець (ліва притока р. Сіверський Донець), на розораній дюні.

Виявлене та неодноразово обстежувалося А. В. Шамраєм, О. П. Філіповим та О. О. Соловкіним у 2010-х рр.

Розміри 100 x 100 м. На поселенні знайдено фрагменти посудин та бронзові вироби, зокрема серп типу Герменешть, варіант Ілішень (за: (Дергачев, Бочкарев, 2002)) (рис. 54, 1), гак із втулкою (рис. 54, 4), цілий та фрагментований ніж (рис. 54, 2, 3). На пам'ятці також наявні матеріали XVIII-XX ст.

Металеві вироби зберігаються у СКМ.

Джерела та література: Полідович та ін., 2013, рис. 1, 12, 13; 2014, рис. 1, 3; Соловкін та ін., 2016, с. 164-167.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Поселення **Копилове Озеро** зрубної культури.

На пам'ятці (див замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984; Дегерменджи, Дубовская, 1988, с. 274.

Пункт **Коржуп** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983.

Поселення **Красноярське-ІІ** зрубної культури.

Знаходиться за 2,5 км на південний захід-захід від південної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну (за 1,45 км на захід від будівель Дробишевського лісництва), на західному березі оз. Красноярське (лівобережна стариця р. Сіверський Донець), на галявині, оточений листяним лісом.

Виявлене В. В. Цимідановим у 1987 р.

Розміри 150 x 150 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Кругле Озеро-І** зрубної культури.

На багатощаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») виявлено зрубний шар потужністю до 0,35 м (його перекрито шаром доби середньовіччя). Під час розкопок, котрі здійснив С. Й. Татаринов, було досліджено рештки будівлі. Знахідки репрезентовано фрагментами керамічних посудин, мідним злитком (вага – близько 150 г), уламком бронзової шпильки, кам'яними розтиральниками, товкачами, кістками тварин.

Знахідки, зроблені С. М. Дегерменджи, зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Телегин, 1950; Татаринів и др., 1978; Дегерменджи, 1983; Кротова, Дегерменджи, 1984; Список..., 1988, с. 71; Дегерменджи и др., 1990.

Поселення **Кругле Озеро-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,5 м. Під час розкопок знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Пункт **Кругле Озеро-III** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено 2 фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Поселення **Кругленьке-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,5 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин та кістками тварин.

Знахідки, зроблені С. М. Дегерменджи, зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 145; Телегин, Дегерменджи, 1984.

Поселення **Крупяне-Iб** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час шурфування знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983.

Поселення **Лиманське Озеро-I (Дронівка З)** зрубної культури.

На багат шаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар. Під час розкопок виявлено рештки будівель. Досліджено серію культових комплексів, котрі містили черепи коней, кістяк собаки тощо. Інші знахідки репрезентовано фрагментами посудин, бронзовими шилом та прикрасою, кам'яними зернотерками, молотами, розтиральниками, абразивами, глиняними прясельцями, уламками ливарних форм тощо.

Джерела та література: Татаринів, Копыл, 1975, с. 358; Ковалева, 1976; Копыл и др., 1976, с. 341; Татаринів и др., 1976; 1978; 1996, с. 28, 29; Татаринів, 1979б, с. 260–263; 1993, с. 18, 37, 49–50, 65 и др.; Дегерменджи и др., 1977, с. 288–289; 1978, с. 320–321; Березанская, 1982, с. 69; Список..., 1988, с. 48; Бурдо и др., 1991, с. 12; Татаринів, Федяев, 1999; Журавлев, 2001, с. 6 и др.; табл. 20, 30, 40, 45, 50; Ромашко, 2013, с. 262, 263–264¹⁴.

Поселення **Лиманське Озеро-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,3 м. Під час розкопок виявлено котлован будівлі та поховання. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, уламком тиглю, кам'яним молоточком, бронзовим шилом, мідними шлаками.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1978, с. 321; Татаринів, 1986, с. 315; Список..., 1988, с. 48; Татаринів и др., 1988; Татаринів и др., 1996, с. 32.

Поселення **Москвине** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,35 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Поселення **Нітриєс-I** зрубної культури.

Знаходиться за 0,85 км на південь-південний захід від південно-східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1998 р.

Розміри 100 x 100 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Нітриєс-I-A** зрубної культури.

¹⁴ У книзі В.А. Ромашко фігурують дві пам'ятки – поселення біля с. Дронівка (Ромашко, 2013, с. 262) та «еще одно поселение у с. Ямполь» (Ромашко, 2013, с. 263–264). Насправді, це одна й та сама пам'ятка – Лиманське Озеро-I.

Знаходиться за 0,8 км на південь-південний захід від східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець, на південний захід від заболоченої низини (за 0,15 км на північний схід від поселення Нітріус-І).

Виявлений співробітниками ДОКМ у 1998 р.

На пам'ятці знайдено 1 фрагмент посудини. Також наявні артефакти доби середньовіччя.

Знахідка зберігається у ДКМ.

Поселення **Нітріус-ІІ** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Нітріус-ІІ-Б** зрубної культури.

Знаходиться за 1,1 км на схід-південний схід від східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець, за 0,15 км на північний захід від сучасного річища р. Нітріус (ліва притока р. Сіверський Донець) (за 0,2 км на схід від поселення Нітріус-ІІ).

Виявлений співробітниками ДОКМ у 1998 р.

На пам'ятці знайдено 1 фрагмент посудини.

Знахідка зберігається у ДКМ.

Поселення **Новоселівка-І** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар, потужність якого за межами котлованів сягає 0,9 м. Зверху його перекрито шаром дюнного піску потужністю на окремих ділянках до 0,7 м. Під час розкопок виявлено 4 котловани будівель, 6 зольників, більшість яких насичена великою кількістю кісток тварин, 4 ями за межами будівель (в одній знаходився кістяк теляти). Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, тиглів, глиняними прясельцями, бронзовим шилом, знаряддями із кістки (фрагменти тупиків, наконечник стріли) та каменю (уламки сокир – просвердленої та прив'язних, абразиви, товкачі, грузило), крем'яними відщепами, зокрема, обпаленими, шматочками мінеральної фарби тощо. Цікавим фактом є присутність на поселенні фрагментів кераміки черкаскульської культури.

Судячи за стратиграфічними спостереженнями та аналогіями кераміці, Новоселівське поселення існувало впродовж довгого часу (імовірно, із перервами). Виникло воно, на нашу думку, наприкінці ранньозрубного періоду (тут і далі використано термінологію Т. О. Шаповалова (1983а; 1983б)). Цим часом, вірогідно, датується зольник ІІ розкопу І та золистий прошарок (рештки будівлі?), досліджений у південній частині розкопу ІІ.

Більша частина комплексів та артефактів із культурного шару належить до сабатинівського часу. Зокрема, у розкопі І із І сабатинівським горизонтом еталонного для Середнього Подонців'я Іллічівського поселення можуть бути синхронізовані зольники І та ІІ й яма 2. При цьому у доволі репрезентативній керамічній вибірці із зольника ІІІ питома вага фрагментів, орнаментованих валиками, складає 12,5% від загалу декорованих артефактів. У розкопі ІІ до цього горизонту належать зольник І, зольник ІІ (разом із котлованом ІІ, у якому він знаходився), котлован ІІІ та яма 4. Питома вага валикової орнаmentaції на кераміці із цих комплексів не перевищує 9,7%.

До ІІ сабатинівського горизонту можна віднести більшу частина матеріалів із шару, котрий перекривав перераховані вище об'єкти розкопу І (питома вага фрагментів із валиковою орнаmentaцією складала тут 32,1%). Даним періодом датуються також деякі комплекси із розкопу ІІ – яма 5 та яма із кістяком тварини.

Поселення функціонувало і на початку білозерського часу (синхронно фінальному зрубному горизонту Іллічівки). Про це свідчить наявність серед матеріалів розкопу І фрагментів посудин, орнаментованих «перлинами». До фінальної зрубної культури, імовірно, відноситься функціонування котловану І розкопу ІІ (тут виявлено фрагмент кубкоподібної посудинки, котра має аналогії у білозерській культурі, уламок горщика із «комірцем» та деякі інші керамічні артефакти, які маркують фінал зрубного часу), котлован ІІІ а також розвали 3 та 4 із того ж розкопу. До складу останніх входили фрагменти посудин, орнаментованих валиками із незімкнутими кінцями.

Під час розкопок поселення у розкопі ІІ було досліджено серію культових комплексів. Вище ми вже згадували яму із кістяком тварини. Зазначимо, що останній лежав на лівому боці черепом на північний захід. При цьому, перш ніж тварину закопали, у неї видалили хвіст та копита задніх кінцівок. Передні кінцівки також видалили, а потім, розчленувавши їх по суглобах, поклали поряд із тушею. На нижній щелепі, тазовій кісці та кістках передніх кінцівок добре видно сліди обпалення. Додамо, що у заповненні ями знайдено поодинокі дрібні фрагменти посудин.

У зольнику І виявлено скупчення перепалених кісток (здебільшого дрібних уламків). Серед кісток лежали камінці, зокрема шматки білого розсіпчастого мінералу, шматочки шлаку та одиничні фрагменти посудин.

У заповненні котловану І знаходився розвал посудини, поряд із яким лежали фрагмент тупика та кістяний наконечник стріли.

У котловані ІІІ (біля південної стінки) знайдено вкриті сажею абразив, відбійник та гальку, які створювали компактне скупчення.

У прошарку золи (південна частина розкопу) були виявлені рештки вогнища, де знаходилися уламки цілеспрямовано спаленого тупика.

Знахідки зберігаються у ДКМ (частина їх загинула внаслідок обстрілу музею у серпні 2014 р.).

Джерела та література: Циміданов, 1988; 1989; 1990; Полідович, Циміданов, 1995, с. 54; рис. 2, 2; Колесник, Гершкович, 1996; 2001, с. 99; Герасименко, 1997, с. 31, 33, 35; рис. 17; Ромашко, 2013, с. 266; Циміданов, 2015, с. 36; Подобед и др., 2016.

Поселення **Новоселівка-II** зрубної культури.

Знаходиться за 1,25 км на південь-південний захід від смт Новоселівка Лиманського р-ну, на терасі правого берегу р. Нітріус (ліва притока р. Сіверський Донець), на дюні.

Виявлене В. В. Цимідановим у 1981 р. У 1988 р. на пам'ятці провів шурфування С. М. Дегерменджі. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов та О. П. Циба.

Розміри 100 x 100 м. Культурний шар перекрито шаром дюнного піску потужністю до 1,0 м. У центральній частині дюни на глибині 1,92–2,72 м від поверхні знаходиться зрубний зольник. У південно-східній частині дюни зрубний шар залягає на глибині 1,45–1,70 м від поверхні. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, крем'яними відщепами та кістками тварин. Також виявлено шар бондарихинської культури (перекриває зрубний) та середньовічне поховання.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Герасименко, 1997, с. 31, 35; рис. 17.

Пункт **Переїзд-О** зрубної культури.

Знаходиться за 0,8 км на схід-південний схід від східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на терасі правого берегу р. Нітріус (ліва притока р. Сіверський Донець).

Виявлений В. В. Цимідановим у 1988 р.

У підйомному матеріалі – фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Підпісочне-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 1,0 м. У підйомному матеріалі та шурфах виявлено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Список..., 1988, с. 70; Дегерменджи и др., 1990.

Поселення **Полупанове-III** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,5 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Джерела та література: Татаринів, 1986, с. 315.

Поселення **Правдьошине** зрубної культури.

На багат шаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,8 м (місцями його перекрито шарами більш пізнього часу). Під час досліджень, котрі проводив Е. С. Кравченко, виявлено котлован будівлі. На поселенні знайдено фрагменти посудин та кістки тварин.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Сибилев, 1924; Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 31/164, к. 22; Телегин, 1950; Дегерменджи, 1983; Телегин, Дегерменджи, 1984; Татаринів, 1986, с. 314; Дегерменджи и др., 1990.

Поселення **Прилипське Лісництво-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок виявлено фрагменти посудин.

Джерела та література: Татаринів, 1980а, с. 344; Список..., 1988, с. 74.

Поселення **Прилипське Лісництво-II** зрубної культури.

На північний схід від с. Дронівка Бахмутського р-ну (на території Лиманського р-ну), на лівобережжі р. Сіверський Донець. Точно не локалізується.

Виявлене та розкопувалося С. Й. Татаринівим у 1984 р.

Розміри 200 x 100 м. Потужність культурного шару – до 0,6 м. У розкопі знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Татаринів, 1986а, с. 315.

Поселення **Прогін** зрубної культури.

На багат шаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,6 м, перекритий стерильним піском. Під час розкопок знайдено фрагменти посудин та кістки тварин.

Частина знахідок (матеріали досліджень С. М. Дегерменджі) зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Татаринів, 1986, с. 315.

Поселення **Рубці-Березняги** зрубної культури.

На багатощаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») під час розкопок, які у 1956 р. проводила С. С. Березанська, було досліджено зрубний шар потужністю до 1,2 м. У ньому виявлено зольник та рештки 2 будівель. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, виробами із каменю (зокрема, 5 фрагментів сокир та абразиви) та кістки (проколки, прясельця), крем'яними відщепами, кістками тварин.

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України.

Джерела та література: Телегін, 1955; 1959, с. 73; Березанская, 1956; 1959; 1982, с. 99, 176, 187; Шрамко, 1962, с. 111; Писларий, Филатов, 1972, с. 80; Кравец, 1987, с. 70; Список..., 1988, с. 73; Денисова, 1989, с. 60-61; Бурдо и др., 1991, с. 2-3; Татаринов, 1993а, с. 49.

Поселення **Рубці-острів Піщаний (Брижувате)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар. Знайдено фрагменти посудин (рис. 49), глиняні кульку та хлібець, кістяну проколку, кварцитові розтиральник та дископодібне знаряддя, фрагмент кам'яної сокири із слідами вторинного використання.

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України, Ізюмському, Донецькому, Лиманському краєзнавчому музеях, Історичному музеї СДІАЗ та у автора.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 143-144; Пасичник, 2007, рис. на с. 15, 21.

О. Й. Духін

Пункт **Слов'яногірськ-II (Ярова-I)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Частина знахідок (артефакти, виявлені С. М. Дегерменджів) зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1981; Кротова, Дегерменджи, 1984.

Поселення **Старий Караван-III** зрубної культури.

На багатощаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») у верхній частині культурного шару під час розкопок було виявлено фрагменти посудин зрубної культури та кістки тварин.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 145-146; Шаповалов и др., 1978, с. 399; Клименко, Цымбал, 2006, с. 183-185; Ромашко, 2013, с. 44, 267.

Поселення **Торське** зрубної культури.

Знаходиться на північній окраїні с. Торське Лиманського р-ну, на лівому березі р. Жеребець (ліва притока р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

На поселенні виявлено фрагменти посудин.

Джерела та література: Список..., 1988, с. 74.

Поселення **Усове Озеро** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок було досліджено велику кількість об'єктів зрубної культури – 13 жител, 4 будівлі, пов'язані із металургійним виробництвом, рештки печей для плавки міді та бронзи, 2 зольники, «культові місця», 6 поховань тощо.

Артефакти зрубного часу доволі різноманітні. Це, зокрема, керамічний посуд (здебільшого фрагментований) (рис. 50, 1-4), глиняні прясельця (рис. 50, 5-8) та культові вироби (рис. 51, 1-4), кам'яні молоти (рис. 51, 5), товкачі (рис. 51, 6), зернотерки, мотики, рокові мотики, «лопати» із тазових кісток та лопаток великих тварин, кістяні чинбарські знаряддя («ножи-стамески», струги, тупики, скребки, «ковзани»), псалії (рис. 51, 7), прясельця (рис. 51, 8), лошила, рукоятки, гарпун (рис. 51, 9) тощо.

Багато знахідок належить до решток металургійного виробництва. Серед них – фрагменти глиняних ливарних форм для виготовлення сокир, серпів, ножів, наконечників списів та інших виробів (рис. 52, 3), тиглі (рис. 52, 4), ллячки (рис. 52, 5). У цьому виробництві використовувалася і значна частина виявлених кам'яних знарядь: молоти, молотки, товкачі, «рудотерки» (вони вживалися для подрібнення мідної руди). Численними є абразиви, котрі слугували для обробки металевих виробів.

Також під час розкопок виявлено значну кількість кісток тварин – свійських (велика рогата худоба, вівця, коза, свиня, кінь, собака) та диких (здебільшого кабан, а також – бобер, заєць, борсук, вовк тощо). Зафіксовано і сліди землеробства – обвуглені зерна проса, відбитки на фрагментах посудин зерен пшениці, ячменю, жита, вівса, проса, віки.

В існуванні зрубного поселення можна виділити щонайменше 3 періоди. Перший, відповідно до періодизації Т. О. Шаповалова (1983а; 1983б), датується ранньозрубним часом. Саме впродовж цього періоду функціонувало спеціалізоване поселення металургів-ливарників. Другий період відповідає I та II сабатинівським горизонтам Іллічівки. Безперечних слідів металургійного виробництва комплекси даного періоду не містять. Нарешті, третій період датується ранньобілозерським часом (що синхронно фінальному зрубному горизонту Іллічівки). До нього, на нашу думку, належать житла 8, 12 та 14, котрі містили фрагменти

горщиків, орнаментованих низько розташованими валиками, валиками із «вусами» (рис. 50, 4), «перлинами». У цих будівлях також не виявлено решток металургійного виробництва.

На поселенні досліджено велику серію культових комплексів. Доречно згадати найяскравіші із них. На північно-східній окраїні пам'ятки розкопано вимостку із кісток тварин (головним чином, великої рогатої худоби та коней), яка розташовувалася на «подушці» із світлого піску, перемішаного із білою глиною. У центрі вимостки лежали точило та 2 енеолітичних крем'яних ножи. Серед кісток знаходилися фрагменти посудин, а навкруги було багато золи.

Неподалік від цього культового місця розміщала ще одна вимостка. Вона була глинобитною. Вимостку оточували уламки вапняку, а зверху її було засипано крихтами цього каменю. Навкруги також концентрувалося багато золи.

У південній частині поселення знаходився зольник, поряд із яким виявлено корчагу, де лежали камінь та 5 кістяних заготовок для проколок.

У центральній частині поселення, де не було будівель, виявлено поховання двох собак.

Низка культових комплексів була досліджена у котлованах будівель. Зокрема, біля східної стінки житла 5 знаходився жертвник у вигляді материкового підвищення, посипаного світлим піском. Поряд зафіксовано обпалену ділянку, а також – розвал посудини та ямку, заповнену вохрою, де лежав виріб із лопатки тварини. На самому жертвнику розташовувалися глиняні фігурки у вигляді тварин, коліщаток та яєць (рис. 51, 1-4).

Знахідки зберігаються здебільшого у фондах ІА НАН України. Частина їх (матеріали із розкопок Т. О. Шаповалова та О. П. Рудакова) знаходиться у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Рудаков, 1974, с. 360; Косарева, 1979, с. 73-74; Татаринів, 1979б, с. 262, 265; 1993а, с. 45-49, 65 і др.; Березанская, 1980, с. 253-255; 1982, с. 130, 134, 140; 1989; 1990; Березанська, Косарева, 1982, с. 5-7; Березанская, Гершкович, 1983, с. 101; Привалова, 1986, с. 25-26; Кузьміна, 1987, рис. 6, 14; Список., 1988, с. 74; Денисова, 1989, с. 60-61; Подобед и др., 2013, с. 36; 2015а, с. 71; Цимиданов, 2016, с. 60-61.

Пункт **Усове Озеро-А** зрубної культури (?).

За 0,1 км на південний захід від поселення Усове Озеро було знайдено бронзове шило (рис. 54, 8).

Джерела та література: Соловкін та ін., 2016, с. 167.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Пункт **Форпостна-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Форпостна-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Форпостна-IV** зрубної культури.

Знаходиться за 2,35 км на захід-південний захід від залізничної станції Форпостна (смт Дробишеве Лиманського р-ну), на лівому березі р. Нітріус (ліва притока р. Сіверський Донець).

Виявлене В.В. Цимидановим у 1987 р. Обстежувалося співробітниками ДОКМ у 1998 р.

Розміри – 100 x 100 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Шемігонове** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кравченко та ін., 2010.

Поселення **Щурове-I** зрубної культури.

Знаходиться на північно-західній окраїні смт Щурове Лиманського р-ну, на дюні висотою 1 м, котра знаходиться на мисоподібному виступі борової тераси лівого берегу р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься над заплавою на 8 м.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри 100 x 60 м. На поселенні знайдено фрагменти посудин (рис. 53, 1). Також наявні матеріали бондарихинської культури та доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Пункт **Щурове-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Дегерменджи и др., 1994.

Пункт **Щурове-IV** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») знайдено фрагменти зрубної кераміки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Щурове-V** зрубної культури.

Основна частина поселення знаходиться на території санаторію «Щуровський» (розташований за 0,5 км на південний схід від смт Щурове Лиманського р-ну), на захід та південний захід від братської могили радянських воїнів, на обриві лівого берегу р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься над заплавою на 7 м. Її південно-східний край знаходиться у межах бази відпочинку «Ромашка».

Імовірно, поселення фігурує у звіті Д. С. Цвейбель за 1963 р. Там зазначено, що його виявили студенти В. Анохін та В. Потапов. Згідно з наведеною у звіті інформацією, під час розкопок, що здійснювалися на поселенні у 1962 р., були знайдені фрагменти глиняних посудин, зокрема орнаментованих «перлинами», та сковорідок, а також керамічне прясельце й тваринні кістки. У 1970-ті рр. пам'ятку знайшов О. Й. Духін. У 1976 р. її обстежив Т. О. Шаповалов. Дослідник виявив у обриві рештки котловану будівлі. У 1994 р. поселення оглянули співробітники ДОКМ, у 2010 р. – В. В. Циміданов, у 2012 р. – Е. О. Шаповалов.

Розміри пам'ятки – близько 80 x 60 м. Потужність культурного шару – до 1,0 м. У підйомному матеріалі – фрагменти кераміки. Також наявні артефакти бондарихинської культури та доби середньовіччя.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Цвейбель, 1963; Шаповалов, Духин, 1977, с. 389; Список., 1988, с. 74; Дегерменджи и др., 1994; Ромашко, 2013, с. 267.

Поселення **Щурове-VI** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Середньодонська катакомбна культура») знайдено фрагменти зрубних посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Щурове-VIII** зрубної культури.

Розташоване за 2,6 км на південний схід-південь від смт Щурове Лиманського р-ну (за 2,1 км на південний схід-південь від братської могили радянських воїнів, котра знаходиться на території санаторію «Щуровський»), на мисоподібному виступі надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься над рівнем заплави на 4–7 м.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри 50 x 40 м. На поселенні знайдено фрагменти посудин. Також наявні артефакти доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Щурове (стоянка 3-5 біля хут. Гарунова)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 34/167, к. 56.

Поселення **Щурове-НКМЗ** зрубної культури.

Знаходиться за 1,95 км на південний схід-південь від смт Щурове Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець (на території бази відпочинку НКМЗ).

Виявлене Е. Є. Кравченком.

Розмір 50 x 50 м. Знахідки із підйомного матеріалу та шурфу репрезентовані фрагменти посудин та кістки тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Ямпіль-I** зрубної культури.

Знаходиться за 0,1 км на південь-південний захід від південно-західної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на дюні, котра примикає до першої надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене С. М. Дегерменджи у 1984 р.

Розміри – 100 x 100 м. На поселенні знайдено фрагменти посудин. Також наявні матеріали доби середньовіччя. Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Поселення **Ямпіль-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.
Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Поселення **Ямпіль-V (Ямпільське лісництво)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та бронзові вироби – шило і фрагмент серпа (рис. 54, б). Останній, імовірно, належить до типу Дербедень, варіант Кабакове (за: (Дергачев, Бочкарев, 2002)).

Знахідки зберігаються у ДКМ та СКМ.

Джерела та література: Татаринів, 1980а, с. 344; Список..., 1988, с. 74; Полідович та ін., 2011; Соловкін та ін., 2016, с. 167.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Пункт **Ямпіль-VI** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та уламок бронзового ножа із прямими лезами (рис. 54, 5) (можливо, належить до бондарихинської культури).

Знахідки зберігаються у ДКМ та СКМ.

Джерела та література: Полідович та ін., 2011; 2012, рис. 1, 3.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Поселення **Ямпіль-VII** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та ливниковий витин, котрий було відламане від бронзового виробу, відлитого у матриці (рис. 54, 7).

Знахідки зберігаються у ДКМ та СКМ.

Джерела та література: Соловкін та ін., 2016, с. 167–168.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Поселення **Ямпіль-VIII** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Пункт **Ямпіль-Західне** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розвідок та шурфування знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984; Дегерменджи и др., 1990.

Пункт **Ямпіль-Ц-I** зрубної культури.

Знаходиться за 1,2 км на схід-південний схід від східної окраїни смт Ямпіль Лиманського р-ну, на довгому піщаному підвищенні, котре вклинюється у заплаву лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений В. В. Цимідановим у 1989 р.

У підйомному матеріалі – фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ямпіль-Ц-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ямпіль-Ц-III** доби неоліту(?).

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ярова-Гути-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») знайдено фрагменти зрубної кераміки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

Пункт **Ярова-IX** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ярова-XI-A** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та уламок зернотерки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ярова-XIV-B** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Середньодонська катакомбна культура») знайдено фрагменти зрубних посудин.
Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Ярова-XV** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Ярова-Б** зрубної культури.
Знаходиться за 1,2 км на схід-північний схід від південної окраїни західної частини смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець.
Виявлений співробітниками ДОКМ у 1998 р.
На пам'ятці знайдено 1 фрагмент посудини. Також наявні матеріали доби середньовіччя.
Знахідка зберігається у ДКМ.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Поселення **Андріївка** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та уламок крем'яного вкладишу серпа.
Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 146.

О. Й. Духін

Поселення **Бакай-I** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Поселення **Бакай-II** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Поселення **Бакай-III** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Поселення **Бакай-IV** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Джерела та література: Дегерменджи, 1987, с. 326.

А. В. Шамрай

Поселення **Банне-Сахалін («стоянка 1»)** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») виявлено фрагменти посудин. Можливо, із цього поселення походить бронзовий серп типу С-16 (за: (Черних, 1976))¹⁵.
Серп зберігається в Історичному музеї СДІАЗ.
Джерела та література: Фонд Н.В. Сибилева, ф-5, № 30/163, к. 17; Одинцова, 1948; Список..., 1988, с. 84; Каталог..., 1993, № 211.

Поселення **Банне-Сахалін-III** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Частина знахідок зберігається у фондах ІА НАН України.
Джерела та література: Фонд Н.В. Сибилева, ф-5, № 30/163, к. 19; Одинцова, 1948; 1952, с. 161.

Поселення **Богородичне-I** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Знахідки зберігаються в Історичному музеї СДІАЗ.

Поселення **Богородичне-II** зрубної культури.
На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.
Знахідки зберігаються у ДКМ.
Джерела та література: Полідович та ін., 2011.

¹⁵ За типологічною схемою В. А. Дергачьова та В. С. Бочкарьова, виріб належить до серпів Волго-Уральської групи типу Дербедень, варіант Дербедень (Дергачев, Бочкарев, 2002, с. 1989).

Поселення **Видилиха** зрубної культури.

На багаточаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розкопок було досліджено зрубний шар. У ньому виявлено фрагменти посудин, кістки тварин тощо.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 144; Колесник и др., 2004.

Пункт **Висла Балка-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Висла Балка-III** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено фрагменти посудин. Під час шурфування, котре проводив Е. С. Кравченко, шар зрубної культури не було зафіксовано.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кравченко та ін., 2010.

Поселення **Висла Балка-IV** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин (частина їх орнаментована наліпними валиками, прокресленими лініями, відбитками зубчастого штампу та пальцю), кам'яні товчач, розтиральник, уламок абразиву, шматки гематиту, шматочки шлаку, кістки тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Заворотна, Давыденко, 2006, с. 47-49.

Поселення **Висла Балка-V** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Поселення **Глибока Макатиха** зрубної культури.

Знаходиться за 0,5 км на північ від с. Глибока Макатиха Слов'янського р-ну, на схилі лівого берегу р. Макатиха (ліва притока р. Гола Долина, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлене Е. С. Кравченком у 1980-ті рр.

Розміри – 500 x 200 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Поселення **Іванівка-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Поселення **Карпівка-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та бронзове шило.

Шило зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Филиппов, Шамрай, 2011, с. 36.

А. В. Шамрай

Поселення **Карпівка-III** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та кістки тварин.

А. В. Шамрай

Поселення **Карпівка-VII** зрубної культури.

Знаходиться за 3,0 км на південь від центральної частини с. Маяки Слов'янського р-ну, на двох підвищеннях тераси правого берегу р. Бесарабиха (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлене А. В. Шамраєм та Е.С. Кравченком у 2001 р.

Розміри – 300 x 50 м. Знахідки із підйомного матеріалу та шурфу репрезентовано фрагментами посудин, уламками кісток тварин та шматками обпаленої глини.

А. В. Шамрай

Поселення **Ковалівка** зрубної культури.

Знаходиться за 0,15 км на південь-південний схід від південної окраїни смт Райгородок Слов'янського р-ну, на мисоподібному виступі тераси лівого берегу р. Казенний Торець (права притока р. Сіверський Донець).

Відоме краєзнавцям м. Слов'янськ із 1970-х рр.

Розміри 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин та уламок глиняного «хлібця».

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Телегін, Дегерменджи, 1984; Кравченко та ін., 2010.

Поселення **Краснопілля-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар, котрий містить золу. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, уламками абразивів, кам'яним кулястим виробом, шматком обпаленої глини та кістками тварин.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, В. В. Циміданов

Поселення **Краснопілля-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та абразив.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, В. В. Циміданов

Поселення **Краснопілля-III** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та абразив.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, В. В. Циміданов

Поселення **Краснопілля-IV** зрубної культури.

Знаходиться за 1,6 км на південь-південний схід від східної окраїни с. Краснопілля Слов'янського р-ну, на терасі лівого берегу р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець) (зараз – поблизу берегу водосховища).

Виявлене О.О. Соловкіним та О.П. Філіповим у 2012 р., обстежене ними та Цимідановим у 2016 р.

Розміри – 100 x 50 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин та уламок зернотерки. Також наявні матеріали доби середньовіччя.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, В. В. Циміданов

Пункт **Мазанів Яр** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Гершкович и др., 2012.

Поселення **Малинівка-V** зрубної культури.

Знаходиться за 0,6 км на схід від північної частини с. Першомар'євка Слов'янського р-ну, на лівому березі балки, яка є лівою притокою р. Біленька (права притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлене О.В. Колесником.

Розміри – 230 x 120 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Поселення **Маяки, розкоп I (II)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок виявлено зольник зрубної культури (жовтуватий глинистий шар із великим вмістом золи) потужністю до 0,5 м. Зверху його перекривали наміви та шар доби середньовіччя, сумарна потужність котрих місцями сягала 2,7 м. У зольнику знайдено фрагменти посудин (деякі орнаментовані наліпними валиками, прокресленими лініями, відбитками штампів, мотузки тощо), бронзове шило, кістяні вироби, зокрема трубочку та тупик, кістки тварин.

Джерела та література: Швецов, Кравченко, 1990.

Поселення **Маяки, селище 3** зрубної культури.

Знаходиться за 1,5 км на схід-північний схід від с. Маяки Слов'янського р-ну, на майданчику першої надзаплавної тераси корінного правого берегу р. Сіверський Донець, вище від гирла Ложникового яру.

Відоме краєзнавцям м. Слов'янськ із 1970-х рр. У 2005 р. Е. Є. Кравченко провів на пам'ятці розкопки (досліджено площу 324 кв.м).

Розміри близько – 100 x 75 м. Під час розкопок виявлено шар зрубної культури потужністю до 0,6 м. Зверху його перекривали шари доби середньовіччя та більш пізнього часу. Артефакти із розкопу репрезентовано фрагментами посудин, бронзовими прутиком та вістря стріли, кістками тварин. У 50 м на схід від поселення знайдено фрагмент бронзового кинджалу (рис. 55, 1), котрий датується добою пізньої бронзи.

Знахідки зберігаються у ДКМ та СКМ.

Джерела та література: Кравченко и др., 2006, с. 226-227; Полідович та ін., 2014, рис. 1, 5; Соловкін та ін., 2016, с. 168.

Поселення **Маяцьке-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,75 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Маяцьке-III** зрубної культури.

Знаходиться за 1,2 км на схід-північний схід від смт Донецьке Слов'янського р-ну, на мисоподібному виступі тераси правого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене Е. Є. Кравченком у 1985 г. Обстежувалося ним же у 1989 р.

Розміри 200 x 50 м. Потужність культурного шару – до 0,8 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин та кістки тварин (частина їх є обпаленою). Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Минівський Яр-III** зрубної культури.

Знаходиться за 1,05 км на схід-північний схід від південно-східної окраїни с. Богородичне Слов'янського р-ну, на мису правого берегу Минівського яру (права притока р. Сіверський Донець).

Виявлене у 1973 р. Е. Є. Кравченком. Обстежувалося ним же у 1987 та 2000 р. У 1989 р. було обстежене О. В. Колесником та В. А. Підобідом.

Розміри 250 x 100 м. Потужність культурного шару – до 0,5 м. Виявлено фрагменти посудин, кочедиг, кістки тварин, крем'яні відщепи. Також наявні матеріали бондарихинської культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Колесник и др., 1989.

Поселення **Мирне-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Пункт **Мирне-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено поодинокі фрагменти посудин.

Поселення **МТФ** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,6 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, глиняною ллячкою, крем'яним вкладишем серпа.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 146.

О. Й. Духін

Поселення **Новомиколаївка** зрубної культури.

Знаходиться на схід від південної частини с. Новомиколаївка Слов'янського р-ну, на терасі лівого берегу р. Черкаська (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Є відомим краєзнавцем м. Слов'янськ із 1970-х рр.

Розміри 800 x 200 м. На пам'ятці виявлено фрагменти посудин.

Поселення **Олександрівка** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Кравченко, Петренко, 2007.

Місцезнаходження **Пережат** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») виявлено фрагменти посудин та бронзове шило (рис. 55, 8).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1985; Дегерменджи и др., 1985; Дегерменджи, 1987, с. 326; Соловкін та ін., 2016, с. 170–171.

Поселення **Прелесне** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Куприянова, 1960.

Поселення **Пришиб-V** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Поселення **Рай-Олександрівка-VI** зрубної культури.

Знаходиться за 0,65 км на північ від с. Рай-Олександрівка Слов'янського р-ну, на мису правого берегу балки, котра є лівою притокою р. Суха (ліва притока р. Бахмут – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлене О. О. Соловкіним у 2010 р. Надалі неодноразово обстежувалося ним із А. В. Шамраєм та О. П. Філіповим.

Розміри 150 x 100 м. На пам'ятці виявлено фрагменти посудин, бронзові шила (3 екз.), ніж, фрагмент ножа, намистину (рис. 55, 2-7, 9-14). Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у СКМ.

Джерела та література: Соловкін та ін., 2016, с. 168-170.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Поселення **Рай-Олександрівка-VII** зрубної культури.

Знаходиться за 2,5 км на північ від с. Рай-Олександрівка Слов'янського р-ну, на правому березі балки Довга, котра є лівою притокою р. Суха (ліва притока р. Бахмут – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлене О. О. Соловкіним у 2012 р. Надалі неодноразово обстежувалося ним із А. В. Шамраєм та О. П. Філіповим.

Розміри 200 x 100 м. На пам'ятці виявлено фрагменти посудин та бронзове шило (рис. 53, 8).

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Поселення **Рай-Стародубівка (Стародубівка)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок було досліджено культурний шар загальною потужністю до 1,2 м. У ньому знайдено артефакти зрубної культури – фрагменти посудин

(горщиків, банок, гострореберних, сковорідок), кам'яні вироби (зернотерки, розтиральники, фрагменти молотів), кістяні ложило, шпатель, проколку, глиняне прясельце тощо. Перераховані знахідки залягали, головним чином, на глибині, більшій, ніж 0,4 м. Імовірно, до зрубної культури належать також 2 поховання, виявлені у культурному шарі.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 146; Клименко, 1978; 1979; 1999, с. 86–88; Кротова, Дегерменджи, 1984; Список..., 1988, с. 85; Клименко, Цымбал, 1991, с. 26; 1999, с. 7; 2002, с. 33, 34; 2006, с. 185; 2007, с. 48; Ромашко, 2013, с. 266.

Поселення **Райгородок** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») виявлено фрагменти зрубних посудин (рис. 53, 3).

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1981; Дегерменджи, 1983; Список..., 1988, с. 84; Телегін та ін., 1997, с. 146.

Поселення **Райгородок-III** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю близько 0,4 м (його перекриває шар піску товщиною до 1,0 м). Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Поселення **Святогірське лісництво-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин. Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Святогірське лісництво-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин. Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Середній Яр** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин та кістки тварин.

А. В. Шамрай

Пункт **Сидорове-I** зрубної культури.

Знаходиться за 0,3 км на південь-південний захід від південної окраїни смт Сидорове Слов'янського р-ну, на плато правого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений Е. Є. Кравченком у 2003 р. під час розкопок середньовічного Сидорівського городища.

Розміри 300 x 100 м. На пам'ятці знайдено 2 посудини та фрагменти кераміки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Сидорове-II** зрубної культури.

Знаходиться за 0,5 км на південь-південний захід від центральної частини смт Сидорове Слов'янського р-ну, на мису біля місці впадіння балки Висла у заплаву правого берегу р. Сіверський Донець (на правому березі балки).

Виявлений Е. Є. Кравченком під час розкопок середньовічного Сидорівського городища.

На пам'ятці знайдено фрагменти кераміки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Сидорове-III** зрубної культури.

Знаходиться на північно-східній окраїні смт Сидорове Слов'янського р-ну, на березі правобережної стариці р. Сіверський Донець.

Виявлене Е. Є. Кравченком.

На пам'ятці знайдено фрагменти кераміки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Сидорове-IV** зрубної культури.

Знаходиться за 1,3 км на південь-південний захід від південної окраїни смт Сидорове Слов'янського р-ну, на обмеженому ярами виступі плато правого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене С. Й. Татариним у 1978 р. Пізніше обстежувалося Е. Є. Кравченком. У підйомному матеріалі – фрагменти кераміки, прясельце із пісковика та фрагмент кам'яної полірованої сокири.

Джерела та література: Татарини и др., 1978.

Поселення **Сидорове-V** зрубної культури.

Знаходиться за 0,6 км на південь-південний захід від південної окраїни смт Сидорове Слов'янського р-ну, на терасі правого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене О. В. Колесником у 2013 р.

На пам'ятці знайдено фрагменти кераміки.

Пункт **Сидорове-VI** зрубної культури.

Знаходиться за 0,75-1,10 км на південь-південний захід від південної окраїни смт Сидорове Слов'янського р-ну, на терасі правого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлений О. В. Колесником у 2013 р.

Довжина – 350 м. У підйомному матеріалі – поодинокі фрагменти кераміки.

Поселення **Слов'яногірськ-XV** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним зрубний шар потужністю до 0,3 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Слов'яногірськ-XVII** зрубної культури.

Знаходиться на південний схід від північно-східної окраїни м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на краю тераси лівого берегу р. Сіверський Донець. На північний схід та південний схід від поселення розташовані заболочені низини, а на схід – невеличке озеро.

Виявлене В. В. Цимідановим у 2001 р.

Розміри 100 x 50 м. Потужність культурного шару – близько 0,9 м. У шурфі знайдено фрагменти посудин та кістки тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Слов'яногірськ-заказник** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 144.

О. Й. Духін

Поселення **Слов'янськ-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розкопок було виявлено зрубний шар потужністю до 0,5 м. Його перекрито шаром XVIII-XX ст. потужністю до 0,5 м. Під час розкопок знайдено фрагменти посудин (рис. 53, 4-7), керамічного тиглю, кістки тварин. Серед артефактів із підйомного матеріалу – талькова ливарна форма для виготовлення прикрас.

Знахідки зберігаються у ДКМ та СКМ.

Джерела та література: Татаринів, 1980, с. 344; 1993, с. 49; Список..., 1988, с. 85; Циміданов и др., 2004; Ромашко, 2013, с. 266.

Пункт **Слов'янськ-A** зрубної культури.

Знаходиться за 1,7 км на південь-південний схід від південної окраїни м. Слов'янськ, на порослому лісом плато, нахиленому у бік р. Казенний Торець (права притока р. Сіверський Донець).

Пам'ятка відома краєзнавцям м. Слов'янськ із 1970-тих рр. Обстежувалася Я. П. Гершковичем у 2011 р.

Під час огляду пам'ятки, котрий здійснив Я. П. Гершкович, підйомний матеріал не було виявлено, проте у минулі роки тут знаходили фрагменти посудин.

Джерела та література: Гершкович и др., 2012.

Поселення **Соболівка-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

А. В. Шамрай

Поселення **Соболівка-II** зрубної культури.

Знаходиться за 0,4 км на південь від смт Соболівка (північна частина м. Слов'янськ), на мису лівого берегу балки, котра є притокою р. Колонтаївка (ліва притока р. Казенний Торець – правої притоки р. Сіверський Донець).

У 2000 р. обстежувалося А. В. Шамраєм та Е.Є. Кравченком, у 2001 р. – Е. Є. Кравченком та С. М. Разумовим.

Розміри 50 x 50 м. На пам'ятці виявлено фрагменти посудин.

А. В. Шамрай

Поселення **Стариця** зрубної культури.

На багат шаровій пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») у підйомному матеріалі та розкопах зустрічалися фрагменти зрубної кераміки.

Джерела та література: Телегин та ін., 1983; 1997, с. 145.

О. Й. Духін

Поселення **Теплинський Ліс-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Поселення **Тернова-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Поселення **Тернова-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Поселення **Тетянівка-I(К)** зрубної культури.

Знаходиться у центральній частині с. Тетянівка Слов'янського р-ну, на краю тераси правого берегу р. Сіверський Донець (вул. Набережна, буд. 211-213).

Виявлене Е. Є. Кравченком у 1970-ті рр. Обстежувалося співробітниками ДОКМ у 2002 р. Можливо, поселення було відомим М.В. Сібільову (у записках дослідника фігурують 2 стоянки у слободі Тетянівка).

Розміри 100 х 50 м. Виявлено фрагменти посудин.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 34/167, к. 40, 42.

Поселення **Тетянівка-III** зрубної культури.

Знаходиться у східній частині с. Тетянівка Слов'янського р-ну, на пологому схилі дюноподібного підвищення, розташованого на захід від правобережної стариці р. Сіверський Донець (вул. Лісна, буд. 36-40).

Виявлене Е. Є. Кравченком у 2007 р. Можливо, було відомим М. В. Сібільову.

Розміри 150 х 100 м. Потужність культурного шару – до 0,4 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин та кістками тварин.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 34/167, к. 40, 42; Кравченко, 2007.

Поселення **Тетянівка-IV** зрубної культури.

Знаходиться у центральній частині с. Тетянівка Слов'янського р-ну (на городах по вул. Пролетарська), на терасі правого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене Е. Є. Кравченком у 2009 р. Можливо, поселення було відомим М. В. Сібільову.

Розміри 100 х 100 м. У підйомному матеріалі – фрагменти посудин. Також наявні артефакти доби середньовіччя.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 34/167, к. 40, 42; Кравченко та ін., 2010.

Поселення **Тішина** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин та кістки тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полідович та ін., 2011.

Поселення **Торець-У** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин та антропоморфний абразив.

Джерела та література: Легенди., 2004, рис. на с. 47, 5; Горбов, Кабанова, 2010, рис. 7, 3; 8, 4; Усачук, 2010, с. 104.

Поселення **Троїцьке** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Джерела та література: Куприянова, 1960.

Поселення **Хрестище-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено зрубний шар потужністю до 0,6 м. Знахідки із підйомного матеріалу та шурфів репрезентовано фрагментами посудин, кам'яними виробами та кістками тварин.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985; Ромашко, 2013, с. 265.

Поселення **Хрестище-II** зрубної культури.

Знаходиться у північній частині с. Хрестище Слов'янського р-ну (за 0,85 км на захід-південний захід від братської могили), на високому виступі правого берегу балки, котра є лівою притокою р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець).

Виявлене Д.П. Кравцем у 1985 р.

Розміри 100 х 100 м. Потужність культурного шару – до 0,6 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин та кам'яний ротиралийник.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985; Ромашко, 2013, с. 265.

Поселення **Хрестище-III** зрубної культури.

Знаходиться за 0,6 км на південний захід від південної окраїни с. Хрестище Слов'янського р-ну, на виступі пологої надзаплавної тераси р. Гола Долина (ліва притока р. Сухий Торець, басейн р. Сіверський Донець) (зараз – на березі водосховища).

Виявлене Д. П. Кравцем у 1985 р.

Розміри 200 x 100 м. У підйомному матеріалі – фрагменти посудин, кістяне прясельце та крем'яний вкладиш серпа.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985; Кравец, 1987, с. 69; 1990, с. 73.

Поселення **Хрестище-IV** зрубної культури.

На пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин та крем'яний вкладиш серпа.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985; Кравец, 1987, с. 69; 1990, с. 73.

Поселення **Ярова-II-західна** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») під час розкопок виявлено зрубний шар потужністю близько 0,5 м за межами котловану будівлі. Під час розкопок частково досліджено землянку, котру заповнював зольник. Знахідки репрезентовано фрагментами керамічних посудин, половинкою глиняного прясельця, 2 уламками кістяних тупиків, крем'яними виробами, кістками тварин, фрагментами панцирів черепах.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Заворотна, 2006; Цимиданов, 2012, с. 372.

БАХМУТСЬКИЙ РАЙОН

Поселення **Веселе** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин та кістки тварин.

Джерела та література: Волошко и др., 1978, с. 308; Список..., 1988, с. 48.

Поселення **Володимирівка-I** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку «Дніпро-донська бабинська культура») знайдено фрагменти керамічних посудин, зернотерку, товкач та кришку від ливарної форми.

Джерела та література: Копыл, 1981, с. 264; Список..., 1988, с. 48.

Поселення **Володимирівка-II (Карфаген)** зрубної культури.

Знаходиться на південній окраїні т.зв. «Карфагену» – правобережної частини с. Володимирівка Бахмутського р-ну, на правому березі р. Мокра Плотва (права притока р. Бахмут – правої притоки р. Сіверський Донець).

Розміри – 100 x 75 м. У підйомному матеріалі – фрагменти керамічних посудин.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Поселення **Голубівка (Леликів Ліс)** зрубної культури.

Знаходиться за 1,5 км на захід-північний захід від західної окраїни с. Голубівка Бахмутського р-ну, на мисоподібному виступі плато у верхів'ях р. Васюківка (ліва притока р. Бахмут – правої притоки р. Сіверський Донець).

Виявлене співробітниками Артемівського краєзнавчого музею у 2013 р.

У підйомному матеріалі – фрагменти керамічних посудин. На пам'ятці також наявна кераміка доби середньовіччя.

Поселення **Дронівка-I** зрубної культури.

На багатошаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Середньодонська катакомбна культура») під час розкопок С. Й. Татарінова було виявлено зрубний шар потужністю до 0,2 м (він залягає на глибині близько 0,8 м). Знахідки із шурфів репрезентовано фрагментами керамічних посудин, виробами із кістки та кременю, кістками тварин.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 2/12; Татарінов, 1969; 1979а, с. 83; Список..., 1988, с. 49.

Поселення **Дронівка 2 (Платонівка-I)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин та кістяні вироби. Зокрема, у фондах ДКМ зберігається «ковзан», зроблений із метаподії великої тварини (картка «а 1982»).

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 168/21, к. 32; Татарінов, Копыл, 1974, с. 348-349; Список..., 1988, с. 53; Татарінов, 1988, с. 339-340.

Поселення **Дронівка («Гирло Бахмутки»)** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 31/164, к. 26; Список..., 1988, с. 49.

Поселення **Кірове** зрубної культури.

Знаходиться на східній окраїні с. Свято-Покровське (колишнє Кірове) Бахмутського р-ну, на лівому березі т.зв. «Кіровской Вілкі» – лівій притоки р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Виявлене С. Й. Татариним у 1973 р.

Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Джерела та література: Татарин, Копыл, 1974, с. 349; Список..., 1988, с. 49.

Поселення **Оріхово-Василівка** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин та кістки тварин.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерела та література: Кравец, Посредников, 1996, с. 103–104.

Р. О. Литвиненко

Поселення **Сіверськ-I** зрубної культури.

Знаходиться у межах м. Сіверськ Бахмутського р-ну, на правому березі р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Виявлене С. Й. Татариним у 1967 р.

У підйомному матеріалі – фрагменти керамічних посудин.

Поселення **Сіверськ-II** зрубної культури.

Знаходиться у межах м. Сіверськ Бахмутського р-ну, на правому березі р. Бахмут (права притока р. Сіверський Донець). Точно не локалізується.

Виявлене С. Й. Татариним у 1979 р.

У підйомному матеріалі – фрагменти керамічних посудин. Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Джерела та література: Татарин, 1980, с. 345; Список..., 1988, с. 54; Татарин и др., 1996, с. 28.

Поселення **Серебрянка** зрубної культури.

Знаходиться на північній окраїні с. Серебрянка Бахмутського р-ну, на правому березі р. Сіверський Донець, біля підніжжя крейдяної сопки.

Виявлене С. Й. Татариним у 1979 р.

У підйомному матеріалі – фрагменти керамічних посудин.

Джерела та література: Фонд Н. В. Сибилева, ф-5, № 167, к. 16; Список..., 1988, с. 54.

Поселення **Трипілля** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Поселення **Яковлівка** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Джерела та література: Татарин, 1974; Список..., 1988, с. 54.

ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ РАЙОН

Поселення **Львівка-II** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок виявлено зрубний шар потужністю до 1,0 м. У північній частині пам'ятки розташовується зольник. Знахідки із підйомного матеріалу та траншей репрезентовано фрагментами посудин (деякі орнаментовані наліпними валиками), виробами із кварциту, крем'яним вкладишем серпа.

Джерела та література: Шаповалов, Кравец, 1985; Кравец, 1987, с. 69; 1990, с. 73.

РОЗДІЛ VII. БОНДАРИХІНСЬКА КУЛЬТУРА

(див. карту на рис. 57)

ЛИМАНСЬКИЙ РАЙОН

Поселення **Брусівка-II** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин.

Знахідки із розвідки 1994 р. зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994; Ромашко, 2013, с. 262.

Поселення **Гай-III** бондарихинської культури.

Знаходиться за 3,0 км на північний схід від с. Діброва Лиманського р-ну, імовірно¹⁶, на краю довгого вузького мису або перешийку шириною до 50 м, до якого із півночі та півдня примикали давні пересохлі озера. Більша частина пам'ятки, за винятком її східної окраїни, була зруйнована кар'єром.

Виявлене у 1989 р. Ю. Б. Полідовичем. Розкопувалося ним же у 1989-90 рр. (досліджено усі рештки пам'ятки площею 210 кв. м).

Культурний шар мав потужність до 0,2 м. Він залягав під шаром гумусованого супіску товщиною до 0,6 м. У розкопці було виявлено східний край котловану будівлі, заглибленої у материк на глибину до 0,10-0,15 м. При розкопках знайдено фрагменти кераміки, виріб округлої форми із отвором посередині, зроблений із стінки посудини, крем'яні артефакти (свердло, скребла, масивні заготовки знярядь тощо), 2 бронзові скроневі підвіски спіралеподібної форми (лежали одна на одній у будівлі за 2,5 м на південний захід від північно-східного кута котловану), 3 уламки зернотерок (2 знаходилися у будівлі за 2 метри від середини східної стінки), 10 фрагментів розтиральників, шматок лимоніту. Також наявні артефакти XVIII-XIX ст.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полидович, 1990; Колесник, Гершкович, 2001, с. 110-112; Легенди..., 2004, с. 53, рис. 2.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Глибоке Озеро-I** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок досліджено бондарихинський шар потужністю до 0,4 м. Виявлено 4 ями. Знахідки репрезентовано фрагментами кераміки, уламком пряслиця із стінки посудини, глиняною лячкою, уламками зернотерок, крем'яними виробами, кістками тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полидович, 1991; Колесник, Гершкович, 2001, с. 107-108.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Діброва-I** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») під час розкопок, котрі здійснював Я. П. Гершкович, у верхньому шарі, котрий, за термінологією цього дослідника, належить до «постзрубного часу», було досліджене поглиблене житло підквадратної форми, розмірами 8,6 x 7,6 м. Серед кераміки житла, як і всього верхнього шару, як зазначає Я. П. Гершкович, переважають посудини малобудковських і бондарихинських типів, але також присутні посудини, які можна співставити із артефактами східної зони культур валикової кераміки, зокрема, саргаринсько-олексіївськими. Ще одна виразна група посуду знаходить західні, білогрудівсько-чорноліські, аналогії.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Татаринів, 1986а, с. 315; Гершкович, 1990, с. 58-59; 1995, с. 37; 1996, с. 24; 1998, с. 63, 76, 78; рис. 8; 14; Колесник, Гершкович, 1996, с. 9, 11-13; рис. 1; 2001, с. 105, 107; Ромашко, 1997, с. 19; 1998, с. 89-90; Телегін та ін., 1997, с. 146; Горбов, Литвиненко, 1998, с. 72; Журавлев, 2001, с. 9 и др.; табл. 25, 32, 37, 42, 47, 52, 54, 56, 59, 60, 66, 67, 69; Легенди..., 2004, с. 53, рис. 3; Ромашко, 2013, с. 43, 282 и др.

Поселення **Довгеньке-I** бондарихинської культури.

Знаходиться за 3,5 км на захід-південний захід від північно-західної окраїни смт Щурове Лиманського р-ну, на підвищеній ділянці у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець. Ділянка за рівнем співпадає із надзаплатною терасою. Із півночі, заходу та півдня поселення оточене озером Довгеньким, а зі сходу до нього прилягає заболочена низина.

Виявлене Е. С. Кравченком у 1970-ті рр.

Розміри – 50 x 50 м. Потужність культурного шару – до 0,4 м. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин та бронзовий браслет (рис. 58, 1).

Браслет зберігається в Історичному музеї СДІАЗ.

Джерела та література: Каталог..., 1993, № 230.

¹⁶ Первинну топографію поселення з'ясувати важко, бо на момент його виявлення ландшафт даної території було сильно спотворено кар'єром.

Поселення **Довгеньке-III** бондарихинської культури.

Знаходиться за 3,4 км на захід-південний захід від північно-західної окраїни смт Щурове Лиманського р-ну, на оточеному заболоченими низинами підвищенні у заплаві лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлене Е.Є. Кравченком у 1970-ті рр.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Поселення **Дробишеве-II** бондарихинської культури.

Знаходиться за 0,25 км на захід від західної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на підвищеній ділянці у заплаві лівого берега р. Сіверський Донець. Ділянка за рівнем співпадає із надзаплатною терасою.

Виявлене В. В. Цимідановим у 1990 р. Обстежене у 1998 р. співробітниками ДОКМ. У 2017 р. стан пам'ятки перевірили В. В. Циміданов та О. П. Циба.

На пам'ятці знайдено фрагменти посудин. Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Місцезнаходження **Дробишеве-В** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Дробишеве-Г** бондарихинської культури.

Знаходиться, приблизно, за 0,5 км на південь від західної окраїни смт Дробишеве Лиманського р-ну, на надзаплатній терасі лівого берегу р. Сіверський Донець (на ділянці, де у минулому знаходився колгоспний двір). Точно не локалізується.

Виявлене Ю.Б. Полідовичем та В.В. Цимідановим у 1989 р. У 1998 р. було здійснено спробу обстежити поселення, але знайти його не вдалося.

На момент виявлення пам'ятка була сильно зруйнована внаслідок функціонування колгоспного двору. Під час її огляду були знайдені фрагменти посудин.

Поселення **Жеребець-II** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Зливки** бондарихинської культури.

На багатощаровому поселенні (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок, які проводив М. Л. Швецов, досліджено шар бондарихинської культури. У ньому виявлені фрагменти посудин, кістяний псалій (рис. 58, 2, 3) та крем'яні вироби.

Джерела та література: Швецов, 1986, с. 327; Ромашко, 2013, с. 262; Подобед и др., 2014, с. 95.

Поселення **Іллічівка** бондарихинської культури.

На багатощаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок, котрі здійснював Т. О. Шаповалов, у південно-західній частині поселення було виявлено ділянку із шаром бондарихинської культури, де досліджено котлован будівлі. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин (рис. 46, 1, 2), кам'яними абразивами, розтиральниками, зернотеркою, крем'яними виробами, зокрема вкладишами серпів (рис. 46, 18), кістками тварин.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті.

Джерело та література: Шаповалов, 1976, с. 152, 166, 168; 1983а, с. 18-19; 1983б; Список..., 1988, с. 72; Ромашко, 1995, с. 18; 2013, с. 46, 262-263 і др.; Горбов, Литвиненко, 1998, с. 71; Колесник, Гершкович, 2001, с. 103.

Поселення **Колективний** бондарихинської культури.

Знаходиться за 0,25 км на північний захід від дачних ділянок, розташованих на захід від м. Лиман (за 0,37 км на південний захід від зп «Колективний»), на терасі лівого берега р. Сіверський Донець, поблизу пересохлого озера.

Виявлене В. В. Цимідановим у 1989 р. Обстежувалося ним же у 1990 р.

Розміри – 100 х 50 м. Слабогумусований культурний шар має потужність до 0,3 м. Його повністю перемішано під час оранки, котра здійснювалася для посадки сосон між першим та другим відвідуванням поселення. У підйомному матеріалі – фрагменти посудин, зернотерка, уламки абразивів, відбійник із гальки, крем'яні вироби (скреблоподібне знаряддя, нуклеуси, відщепи; частина їх є обпаленою).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Місцезнаходження **Коржуп** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983.

Місцезнаходження **Кругле Озеро-I** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») знайдено поодинокі фрагменти посудин.

Поселення **Лиманське Озеро-I (Дронівка 3)** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок досліджено кілька котлованів будівель бондарихинської культури із рештками обвуглених стовпів, серія господарських ям, можливо, горн для виробництва заліза¹⁷ й, вірогідно, поховання за обрядом кремації. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин, зернотерками, розтиральниками, крем'яними виробами, зокрема вкладишами серпів, бронзовою скроневою підвіскою тощо.

Частина знахідок зберігається у фондах ІА НАН України.

Джерела та література: Ковалева, 1976; Копыл и др., 1976, с. 341; Татаринов и др., 1976; 1996, с. 32; 2001, с. 40; Дегерменджи и др., 1977, с. 289; Дегерменджи и др., 1978, с. 320; Татаринов, 1980а; 1980б; 1986б, с. 36; 1988, с. 339; Березанская, 1982, с. 69; Список., 1988, с. 48; Бурдо и др., 1991, с. 12; Ромашко, 1995, с. 15, 18; 2013, с. 262, 263-264.

Місцезнаходження **Нітріус-II-B** бондарихинської культури.

Знаходиться за 1,2 км на південний схід-південь від східної окраїни смт Ярова, на підвищеній ділянці у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець. Ділянка за висотою співпадає із надзапальною терасою.

На пам'ятці виявлено фрагменти посудин. Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Новоселівка-II** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») виявлено бондарихинський шар, котрий перекрито шаром дюнного піску товщиною до 1,0 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин та кістками тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Герасименко, 1997, с. 31, 35; рис. 17.

Поселення **Полупанове-II** бондарихинської культури.

Знаходиться за 3,35 км на захід-північний захід від північно-західної окраїни смт Щурове Лиманського р-ну, на дюні у заплаві лівого берегу р. Сіверський Донець, за 0,1 км на південь від східного кінця оз. Полупанове.

Виявлене Е.С. Кравченком у 1970-ті рр. У 1987 р. обстежувалося ним же.

Розміри 100 x 100 м. Під час огляду дюни у 1987 м на розвіяній вітром ділянці у південній частині пам'ятки було помічено чорні плями – рештки ямок від стовпів огорожі чи будівлі. 8 із ямок було досліджено. Вони розташовувалися по лінії північ – південь із інтервалом 0,3-0,5 м (глибина від сучасної поверхні – до 0,5 м, у заповненні зустрічалися вуглини). Біля ямок знаходилися шматок обвугленої плашки (довжина 18 см, ширина 3 см) та кілька фрагментів бондарихинської кераміки.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Пункт **Полупанове-III** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Поселення **Прилипське Лісництво-I** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Татаринов, 1980а, с. 344; Список., 1988, с. 74.

Поселення **Прогін** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Частина знахідок (матеріали досліджень С.М. Дегерменджи) зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Татаринов, 1986, с. 315.

Поселення **Рубці-Зацерковка** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Середньодонська катакомбна культура») знайдено фрагменти посудин.

Джерела та література: Телегин, 1955.

¹⁷ Деякі дослідники не вважають горн бондарихинським (Шрамко, Шрамко, 1995, с. 58, 59; Колода, 1996, с. 8-9; Терехова и др., 1997, с. 32, 33; Шрамко, Буйнов, 2012, с. 314). Скоріш за все, він належить до салтово-маяцької культури (Шрамко, Шрамко, 1995, с. 58, 59; Колода, 1996, с. 8-9).

Поселення **Рубці-тирло** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») наявний бондарихинський шар потужністю до 0,2 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

О.Й. Духін

Поселення **Старий Караван-I** бондарихинської культури.

Знаходиться на північній окраїні с. Старий Караван Лиманського р-ну, на мисоподібному виступі схилу тераси лівого берега р. Сіверський Донець (за 400 м від заплави й на 9 м вище її рівня), біля западини, котра, вірогідно, є рештками давнього озера.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри – 140 х 90 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Старий Караван-II** бондарихинської культури.

Розташоване на північно-східній окраїні с. Старий Караван Лиманського р-ну, на південно-західному березі пересохлого озера, у межах улоговини, котра знаходиться на боровій терасі лівого берега р. Сіверський Донець (за 450 м від заплави й на 10 м вище її рівня).

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри – 80 х 40 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Старий Караван-III** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») знайдено фрагменти посудин та крем'яні вкладиші серпів.

Знахідки зберігаються у Донецькому університеті та ДКМ.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 145-146; Шаповалов и др., 1978, с. 399; Клименко, Цымбал, 1991, с. 26; 2002, с. 33; 2005б, с. 291; 2006, с. 183-185; 2007, с. 48; Ромашко, 2013, с. 44, 267.

Поселення **Усове Озеро** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт»), у її північній частині, під час розкопок досліджено рештки будівель. Скупчення артефактів бондарихинської культури виявлені й у інших місцях. Знахідки репрезентовано здебільшого фрагментами посудин та кістками тварин.

Джерела та література: Березанская, 1990, с. 9, 107; 2001; Ромашко, 2013, с. 46, 263.

Місцезнаходження **Щурове-I** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Місцезнаходження **Щурове-II** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи, 1983; Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Щурове-III** бондарихинської культури.

Локалізується за 1,25 км на північний захід-північ від братської могили радянських воїнів, яка знаходиться на території санаторію «Щуровський» (розташований за 0,5 км на південний схід від смт Щурове Лиманського р-ну), на краю тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри – 280 х 100 м. Культурний шар частково знаходиться на дні пересохлого озера. На пам'ятці знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Пункт **Щурове-IV** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») знайдено фрагменти кераміки (рис. 58, 4).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Щурове-V** зрубної культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») знайдено фрагменти посудин (рис. 58, 5).
Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994; Ромашко, 2013, с. 267.

Поселення **Щурове-VII** бондарихинської культури.

Знаходиться за 2,0 км на південний схід-південь від смт Щурове Лиманського р-ну (на території будинку відпочинку поблизу станції човнів), на мисоподібному виступі тераси лівого берегу р. Сіверський Донець. Пам'ятка підноситься над заплавою на 2-3 м.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1994 р.

Розміри – 50 x 40 м. У підйомному матеріалі – фрагменти керамічних посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Ямпіль-IV** бондарихинської культури.

Знаходиться за 0,8 км на південний схід-південь від смт Ямпіль Лиманського р-ну, на ділянці надзаплавної тераси лівого берегу р. Сіверський Донець, котру із заходу «обрізає» серія стариць.

Виявлене В. В. Цимідановим у 1989 р.

Розміри – 150 x 50 м. Знахідки репрезентовано фрагментами керамічних посудин.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

Поселення **Ямпіль-V (Ямпільське лісництво)** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Татаринів, 1980а, с. 344; Список., 1988, с. 74; Полідович та ін., 2011.

Поселення **Ямпіль-VI** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти посудин. Можливо, до бондарихинської культури належить знайдений на поселенні уламок бронзового ножа.

Джерела та література: Полідович та ін., 2011; 2012, рис. 1, 3.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Місцезнаходження **Ярова-IX** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Місцезнаходження **Ярова-IX-б** бондарихинської культури.

Розташоване за 1,37 км на південь-південний схід від школи смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищенні у заплаві лівого берега р. Сіверський Донець. Поверхня пам'ятки знаходиться на рівні надзаплавної тераси.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1998 р.

Розміри – 50 x 50 м. На пам'ятці знайдено фрагменти кераміки. Також наявні матеріали пенківської культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Місцезнаходження **Ярова-XV** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Місцезнаходження **Ярова-XVI-а** бондарихинської культури.

Знаходиться за 0,8 км на схід від східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну, на підвищеній ділянці заплави, котра за висотою співпадає із рівнем надзаплавної тераси.

Виявлене співробітниками ДОКМ у 1998 р.

У підйомному матеріалі – поодинокі фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Поселення **Донецьке** бондарихинської культури.

Знаходиться за 0,8 км на північний схід від смт Донецьке Слов'янського р-ну, у нижній частині схилу плато правого берега р. Сіверський Донець.

Виявлене А. В. Шамраєм, О. П. Філіповим та О. О. Соловкіним.

Розміри – 50 x 50 м. У підйомному матеріалі – фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

О. О. Соловкін, О. П. Філіпов, А. В. Шамрай

Місцезнаходження **Минівський Яр-III** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») знайдено фрагменти посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Колесник и др., 1989.

Поселення **Рай-Стародубівка (Стародубівка)** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок знайдено артефакти бондарихинської культури. Вони здебільшого залягали на глибині до 0,4 м. Знахідки репрезентовані фрагментами посудин (рис. 59-63), уламком кам'яної заготовки молоту, 9 крем'яними вкладишами серпів тощо.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 146; Клименко, 1978; 1981, с. 255-256; 1999, с. 86-88; Кротова, Дегерменджи, 1984; Список..., 1988, с. 85; Клименко, Цымбал, 1991, с. 26; 1999, с. 7; 2002, с. 33-34; 2005б, с. 291; 2006, с. 185; 2007, с. 48; Ромашко, 1995, с. 18; 2013, с. 266.

Поселення **Слов'яногірськ-Х** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») при розкопках виразний бондарихинський шар не виявлено (імовірно, його зруйновано під час оранки, котра здійснювалася для насадження сосон), проте у різних місцях дослідженої площі (здебільшого у її східній частині) було знайдено фрагменти посудин та крем'яний вкладиш серпа. Цікавою є наявність на цій пам'ятці фрагментів посудини культурної групи Студенок-5 (рис. 56).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Циміданов, Полідович, 2004.

Поселення **Слов'яногірськ-ХХ** бондарихинської культури.

Знаходиться у західній-південно-західній частині м. Святогірськ Слов'янського р-ну (за 0,5 км на південний захід-захід від автовокзалу), на невисокій задернованій терасі, яка тягнеться вздовж лівобережної заплави р. Сіверський Донець, на південь від заболоченої низини, за 600 м від сучасного річища.

Виявлене В. В. Цимідановим у 2001 р.

Розміри – 100 x 50 м. Потужність культурного шару – до 0,6 м. Знахідки із шурфів репрезентовано фрагментами посудин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Поселення **Слов'яногірськ-12(П)** бондарихинської культури.

Знаходиться за 1,95 км на захід від м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на північно-західному схилі великої дюни зі складним рельєфом, розташованої за 150 м від краю тераси лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене Ю. Б. Полідовичем у 2001 р.

Знахідки із підйомного матеріалу та шурфів репрезентовано фрагментами посудин, крем'яними виробами та кістками тварин.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Слов'яногірськ-18(К)** бондарихинської культури.

Знаходиться за 3,0 км на захід від м. Святогірськ Слов'янського р-ну, на пологому схилі тераси лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлене Е.С. Кравченком у 1980-ті рр. У 2001 р. обстежене співробітниками ДОКМ.

Розміри – 100 x 70. Потужність культурного шару – близько 0,15 м. Знахідки із підйомного матеріалу та шурфів репрезентовано фрагментами посудин та крем'яними виробами. Також наявні матеріали доби середньовіччя.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Слов'яногірськ-27** бондарихинської культури.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним бондарихинський шар потужністю до 0,4 м. Знахідки репрезентовано фрагментами посудин.

Ю. Б. Полідович

Поселення **Стариця** бондарихинської культури.

На багат шаровій пам'ятці (див. розділ «Неоліт та енеоліт») під час розвідок та розкопок на різних ділянках (зокрема, у північній частині) виявлено фрагменти бондарихинських посудин.

Джерела та література: Телегін та ін., 1983; 1997, с. 145.

РОЗДІЛ VIII. ПАМ'ЯТКИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

(див. карту на рис. 64)

ЛИМАНСЬКИЙ РАЙОН

Поселення **Брусівка-III.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») зібрано фрагменти амфор, кружальних горщиків та глечиків, які відносяться до салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

Північна частина пам'ятки зайнята під городи.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

В. К. Гриб

Поселення **Волокове-I.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») С. Й. Татариним досліджувався ямний могильник ранньосередньовічного часу. Поблизу поселення знайдено залізну сокиру (рис. 66, 3), яка відноситься до часів Хозарського каганату (VIII-X ст.).

Пам'ятка руйнується ерозійними та антропогенними процесами.

Знахідки передано до фондів краєзнавчого музею м. Бахмут.

Джерела та література: Телегін и др., 1983; Татринов и др., 1986; Татаринов, 1993б, с. 55; Телегін та ін., 1997.

В. К. Гриб

Поселення **Глибоке Озеро-II.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») під час розвідки було знайдено фрагменти середньовічної кераміки, а також уламок казана, виготовленого із чавуну.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

В. К. Гриб

Поселення **Діброва-I.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») виявлено кераміку салтово-маяцької культури.

Джерела та література: Плетнева, 1956.

В.К. Гриб

Поселення **Діброва-II.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час шурфування було виявлено культурний шар потужністю до 0,8-1,0 м. У його верхній частині знаходяться залишки кераміки, кісток тварин, які відносяться до салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Татаринов, 1986, с. 315.

В. К. Гриб

Поселення **Дробишеве-К.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») було виявлено культурний шар ранньосередньовічного часу, котрий внаслідок оранки фактично знищено. Зустрічались фрагменти амфор, горщиків, керамічних прясел, уламки кісток тварин, велика кількість шлаків.

Поселення довгий час розорювалося, але зараз є задернованим. Деякі ділянки культурного шару знищено вітровою ерозією майже до материка.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Циміданов, 1991.

В. К. Гриб

Поселення **Закітне.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») було зібрано фрагменти кераміки часів Хозарського каганату – стінки та ручки червоноглиняних амфор, стінки та вінця кружальних горщиків.

Джерела та література: Плетнева, 1956; 1967, с. 193; Список..., 1988, с. 71.

В. К. Гриб

Поселення **Зливки.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») верхній прошарок насичений знахідками салтово-маяцької культури: фрагментами червоноглиняних амфор та глечиків, кружальних горщиків. Досліджено декілька господарських ям цього періоду та одне житло напівземлянкового типу. Зустрічалися поодинокі фрагменти посуду, прясло та лячка пеньківської культури (рис. 65, 1-4). На деяких ділянках культурний шар

раннього середньовіччя був перекритий нашаруваннями XVIII-XX ст. Також зафіксовано дуже зруйнований прошарок постсалтівського часу. Знайдено уламки чавунних казанів.

На території поселення відкрито два ямних ґрунтових могильника. На західній ділянці пам'ятки – №1 (VIII-IX ст.), ближче до центру – №2 (XII-XIII ст.).

Окопи часів Другої світової війни, господарська діяльність місцевих мешканців та піщаний кар'єр зруйнували частину поселення.

Джерела та література: Городцов, 1905, с. 175; Плетнева, 1956; 1957, с. 192; Куприянова, 1960; Шаповалов, 1970; Березовец, 1975, с. 423, 431; Швецов, 1984, с. 341-342; 1987а, с. 433-434; 1987б, с. 96-97; 2006, с. 275-278; Список., 1988, с. 71-72; Михеев, Копыл, 1989, с. 52; Кравченко, 2000, с. 76-77; Швецов, Литвиненко, 2010, с. 229-240.

В. К. Гриб

Поселення Іллічівка.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») верхня частина культурного шару відносилась до часів Хозарського каганату (VIII-X ст.). При його дослідженні було виявлено фрагменти кераміки (амфор, глечиків, горщиків), цілий горщик, прикрашений орнаментом у вигляді прямих та хвилястих ліній, прясла, уламки залізного дроту, кілька зольників, скупчення уламків кісток тварин. Також наявні матеріали пізнього (XI-XIV ст.) середньовіччя.

У культурному шарі поселення зафіксовано 10 ямних поховань, більша частина яких датується VIII-X ст. і тільки два – XIII-XIV ст.

Знахідки зберігаються у фондах археологічного музею Донецького університету.

Джерела та література: Сібільов, 1932; Телегін, 1950, с. 55-56; Плетнева, 1967, с. 192; Шаповалов, 1972, с. 61-66; Березовец, 1975, с. 423; История., 1976, с. 484; Список., 1988, с. 71-72; Швецов, Литвиненко, 2010, с. 229-240.

В. К. Гриб

Археологічний комплекс «Городище Кіровське» (городище, селище №1, селище №2).

Розташований на північ-північний схід від смт Зарічне Лиманського р-ну (лівий берег р. Сіверський Донець), на плато, котре підноситься над луговиною р. Жеребець приблизно на 30 м.

Пам'ятку відкрито С.Й. Татариним, О.Г. Копилом та В.М. Меценко у 1975 р. У різні роки вона обстежувалася В.К. Михеевим, О.І. Приваловим, Е.Є. Кравченком, А.В. Шамраєм.

Городище займає мисоподібний майданчик, утворений правим берегом р. Жеребець та безіменним струмком, який впадає у річку із заходу. Розміри городища 200 x 150 м. Із напільної сторони воно захищене валом та ровом. Зі східного боку знаходиться вхід до цитаделі, який захищено додатково системою валів та ровів. Із півдня до городища примикає велике (800 x 100 м) селище (№1). Погана збереженість валів не дозволяє впевнено окреслити стародавню систему фортифікаційних споруд на цій ділянці. Один із перших дослідників городища – В.К. Михеев вказував на наявність у його північній частині могильника. Залишки напівзруйнованого поховання, із якого походить глечик, дослідив О.І. Привалов. На цей час могильник на городищі не знайдено.

На території городища, особливо на ділянці, яку займає селище, зібрана велика кількість фрагментів амфор, піфосів, горщиків, сіроглиняних глечиків а також залізних шлаків. Розвідувальний шурф на селищі виявив культурний шар потужністю до 0,6 м, насичений уламками кераміки, яка відноситься до салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

У 1977 р. загоном під керівництвом С.Й. Татарінова було відкрито селище №2, яке знаходиться безпосередньо на території смт Кіровськ. Його культурний шар сягає 1,1 м і є насиченим уламками кісток тварин та фрагментами амфор, піфосів, кухонних горщиків.

Загальна площа пам'ятки – 60 га. Вона відноситься до часів Хазарського каганату.

Пам'ятка розорюється, руйнується ерозійними процесами та зсувами.

Матеріали з археологічного комплексу передано до фондів краєзнавчого музею м. Бахмут.

Джерела та література: Копыл и др., 1976, с. 341-342; Волошко и др., 1978, с. 308-309; Михеев, 1985, с. 22; Татарин, 1986, с. 315; Список., 1988, с. 72; Михеев, Копыл, 1989, с. 51; Татарин и др., 1996, с. 46-47; Кравченко, 2002, с. 15-25; 2004, с. 263-264.

В. К. Гриб

Поселення Красноярське-І (Дробишеве).

Знаходиться за 1,25 км на захід від будівлі контори Дробишевського лісництва Лиманського р-ну. Займає оточену лісом галявину на східному березі оз. Красноярське (стариця р. Сіверський Донець).

Виявлене В. В. Цимідановим у 1997 р. У 1998 обстежено В. І. Кузіним та С. Р. Хозінім. Розкопки не проводилися.

Розмір пам'ятки близько 200 x 200 м. Площа – 4 га.

Зачистка стінок силосної ями, розташованої у північно-західній частині пам'ятки, показала, що культурний шар має потужність до 0,6 м. У стінці ями зафіксовано рештки спаленого стовпа та скупчення фрагментів кераміки. Імовірно, ямою було зруйноване житло. Культурний шар на цій ділянці складається із

прошарку чорного гумусу (до 34 см потужністю; у нижній частині – плями золи), нижче якого – сірий супісок (до 45 см), а під ним – материковий пісок. Шурфами на решті території поселення зафіксовано малонасичений знахідками культурний шар (сірий супісок). Знахідки репрезентовано фрагментами кераміки пенківської культури. Поодинокі фрагменти посудин датуються добою салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

Частина пам'ятки зруйнована при спорудженні силосної ями. У минулі роки територія поселення оралася.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В. К. Гриб

Поселення **Кругле Озеро-I**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт»), як зазначали усі її дослідники, серед підйомного матеріалу зустрічалися фрагменти червоноглиняних амфор та кружальних горщиків, характерних для салтово-маяцької культури. Розвідувальні шурфи (№1-7) показали, що знахідки VIII-X ст. фіксуються на відмітках 0,1-0,75 м.

Поселення руйнується дорогою та силосною ямою.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Левицкий, Телегин, 1950; Волошко и др., 1978; Татаринов и др., 1978; Кротова, Дегерменджи, 1984; Дегерменджи и др., 1990.

В. К. Гриб

Поселення **Кругле Озеро-II**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») серед підйомного матеріалу та у верхніх прошарках розкопу були зафіксовані фрагменти кераміки салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

В. К. Гриб

Поселення **Лиманське Озеро-I (Дронівка 3)**.

На багатошаровій пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») зібрано фрагменти кераміки салтово-маяцької культури. Культурний шар ранньосередньовічного часу сягав 0,4 м та був насиченим фрагментами амфор, глечиків, горщиків. Зустрічались скупчення кераміки, які майже наполовину склались із уламків червоноглиняних амфор. Дослідження вказують на те, що територія поселення поширюється на північну частину дію.

У північно-західній частині поселення відкрито ямний ґрунтовий могильник салтово-маяцької культури.

Площа пам'ятки розорюється.

Знахідки зберігаються у Бахмутському краєзнавчому музеї та Донецькому Центрі інституту сходознавства ім. А. Кримського.

Джерела та література: Татаринов, Копыл, 1975, с. 358; Татаринов, Копыл и др., 1977; Дегерменджи, Татаринов и др., 1977, с. 289; Татаринов, Литвиненко, 2015, с. 18-19.

В.К. Гриб

Поселення **Лозове**.

Знаходиться на кордоні Донецької та Харківської областей на околиці с. Лозове Лиманського р-ну, біля хут. Несподіване.

Відкрите А.В. Шамраєм. Досліджувалось ним же та В.І. Кузіним.

Пам'ятка займає мисоподібний піщаний півострів. Верхній її шар відноситься до салтово-маяцької культури, нижній – до доби бронзи. Знахідки із культурного шару ранньосередньовічного часу типові для цієї групи пам'яток – червоноглиняні уламки амфор, глеків, стінки від шароподібних горщиків.

Знахідки передано до фондів СКМ.

Джерела та література: Кузин-Лосев, Шамрай, 2005, с. 96-97.

В.К. Гриб

Поселення **Нітріус-I-а**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») серед нечисленних фрагментів кераміки, які було виявлено, траплялись уламки червоноглиняних амфор та глеків, кружальних горщиків із лінійно-хвилястим орнаментом.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В.К. Гриб

Городище **Новоселівське**.

Пам'ятка знаходиться на лівому березі р. Сіверський Донець, за 3,8 км на північ-північний схід від гирла р. Нітріус (ліва притока Сіверського Донця), під забудовою сучасного смт Новоселівка Лиманського р-ну. Вона займає підвищений майданчик на правому березі р. Нітріус, обмежений із півдня та південного заходу

стародавнім яром. Ще у 50-ті роки минулого століття на городищі були помітні земляний вал та рів, які тягнулися від одного із відрогів яру до берега ріки. На сьогодні рештки укріплень повністю зруйновані.

У 20-30-ті роки XX ст. городище обстежив М. В. Сібільов, наприкінці 60-х – В. К. Михеєв, у 80-ті – О. І. Привалов. У 2006 р. територію пам'ятки обстежили співробітники ДОКМ.

Площа городища сягає 14-15 га.

На південь від городища, на правому схилі одного із ярів, розташоване селище №1. Ще одне селище (№2) знаходиться на протилежному (лівому) березі Нітріуса, на південний схід від городища. Воно займає територію на схилах майданчика у верхній частині піщаної тераси. Довжина селища із півдня на північ складає більш, ніж 1 км, з заходу на схід – 300-400 м. Північна частини селища зруйнована сучасними гідротехнічними спорудами.

Серед підйомного матеріалу знаходили фрагменти кераміки салтово-маяцької культури (піфосів, амфор), декілька керамічних прясел. Знайдено кістяну голку, скоріш за все для плетіння рибальського спорядження, залізний кручений гак побутового призначення, срібну, схожу на монету, платівку із зображеннями тамги та руноподібних знаків.

За даними М. В. Сібільова, на пам'ятці були знайдені фрагменти кераміки золотоординського часу. Останні обстеження звузили хронологію Новоселівського городища до VIII-X ст. і пов'язують його існування із Хозарським каганатом.

Оскільки площа пам'ятки знаходиться під сучасними забудовами, це ускладнює її дослідження. Городище постійно руйнується внаслідок господарської діяльності.

Джерела та література: Сібільов, 1950, с. 104; Сибилев, ф. 5. №168, к.80; Березовець, 1975, с. 423; Михеєв, 1985, с. 22; Список..., 1988, с. 73; Михеєв, Копыл, 1989, с. 51; Кравченко, 2004, с. 264; 2016а, с. 223-238.

В. К. Гриб

Поселення **Новоселівка-І.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок було виявлено фрагменти посудин салтово-маяцької культури. Їх наявність у культурному шарі пов'язується із функціонуванням у ті часи (VIII-X ст.) Новоселівського городища.

Значна частина пам'ятки зруйнована під час сучасної господарської діяльності.

Знахідки зберігаються у ДКМ. Частина їх загинула внаслідок обстрілів 2014 р.

Джерела та література: Цимиданов, 1988; 1989; 1990.

В. К. Гриб

Поселення **Правдощине.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт»), загальна площа якої складає близько 3 га, у верхніх нашаруваннях зустрічаються фрагменти кераміки, типові для посуду салтово-маяцької культури (VIII-X ст.). Серед них траплялись уламки горщиків так званого «давньоруського» типу. Знайдено половинку срібного дирхему, який датується другою половиною XIV ст.

Поселення інтенсивно розорюється.

Знахідки зберігаються у ДКМ та СКМ.

Джерела та література: Сибилев, 1932; Телегин, Одинцова, 1950; Татаринів, 1986, с. 315; Дегерменджи и др., 1990; Кравченко, 2000, с. 75.

В. К. Гриб

Поселення **Рубці-острів Піщаний.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено знахідки доби середньовіччя. Д. Я. Телегін, обстежуючи поселення, керувався перш за все інформацією про зруйнований у 1936 р. у районі хут. Березняги могильник. Дослідник виявив це місце і навіть розкопав одне поховання. Поряд із могильником було зафіксовано зольник із уламками посуду ранньосередньовічного часу. Скоріш за все, територія, на якій знаходилися ямний могильник та край селища, була затоплена Червонооскольським водосховищем у 1957-1959 рр.

Поселення знищується водами Червонооскольського водосховища.

Знахідки зберігаються у Харківському історичному краєзнавчому музеї, ДКМ, Лиманському краєзнавчому музеї, СДІАЗ, ІА НАН України.

Джерела та література: Сибилев, 1952, с. 139; 1959, с. 99; Телегин, 1956, с. 13-14; Либеров, 1961, с. 150; Археологічні пам'ятки..., 1961, с. 90; Телегін та ін., 1983; Список..., 1988, с. 73; Цимиданов, Духін, 2016, с. 16.

В. К. Гриб

Поселення **Старий Караван-І.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Бондарихинська культура») було знайдено фрагменти ліпної та червоноглиняної гончарної кераміки, які відносяться до салтово-маяцької культури.

Поселення руйнується процесами ерозії ґрунту.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

В. К. Гриб

Поселення **Старий Караван-II.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Бондарихинська культура») у підйомному матеріалі відокремлюється серія фрагментів кераміки часів Хозарського каганату: амфор, глечиків, горщиків.

Територія поселення пошкоджена сучасною забудовою.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

В. К. Гриб

Поселення **Усове Озеро.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») у верхньому прошарку культурного шару зустрічалися знахідки ранньосередньовічного часу у вигляді фрагментів кераміки.

Знахідки зберігаються у фондах ІА НАН України та, імовірно, Донецькому університеті.

Джерела та література: Шаповалов, Рудаков, 1974, с. 360.

В. К. Гриб

Поселення **Форпостна-VI (Дробишеве).**

За 1,0 км на північний захід від західної околиці смт Дробишеве Лиманського р-ну, на схилі правого берегу р. Нітріус (басейн р. Сіверський Донець).

Виявлене В. В. Цимідановим у 1981 р. Обстежено загоном Відділу охорони пам'яток археології ДОКМ у 1998 р.

Розмір пам'ятки – близько 250 x 100 м. Площа – 2,5 га. Потужність культурного шару – до 0,5 м.

Знахідки представлено керамічними фрагментами горщиків пенківської культури.

Пам'ятка розорюється.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В. К. Гриб

Поселення **Щурове-I.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») у підйомному матеріалі зустрічалися фрагменти червоноглиняних амфор, кружальних горщиків та глечиків, які відносяться до салтово-маяцької культури. Крім того було знайдено розвал цілого горщика, який, вірогідно, походить зі зруйнованого поховання. Окрім матеріалів VIII-X ст. виявлено уламки посуду XI ст.

Поселення руйнується вивітрюванням поверхні та процесами ерозії ґрунту.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

В.К. Гриб

Поселення **Щурове-II.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») зібрано підйомний матеріал у вигляді фрагментів кераміки салтово-маяцької культури. Ранньосередньовічна кераміка представлена декількома ручками та стінками червоноглиняних амфор, вінцями кружальних горщиків та вінцем піфосоподібної посудини.

Більша частина поселення зайнята під огороди. Руйнується забудовами.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

В. К. Гриб

Поселення **Щурове-III.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Бондарихинська культура») зібрано підйомний матеріал у вигляді фрагментів керамічного посуду салтово-маяцької культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

В. К. Гриб

Поселення **Щурове-VIII.**

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») серед підйомного матеріалу зустрічалися поодинокі фрагменти кераміки ранньосередньовічних посудин.

Частина пам'ятки зруйнована при спорудженні дороги.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1994.

В. К. Гриб

Поселення **Явір.**

Знаходиться у лісі, за 1 км на південь від контори Дробишевського лісництва Лиманського р-ну. Займає майданчик першої надзаплавної тераси правого берегу однієї зі стариць Сіверського Донця.

Відкрите Е.С. Кравченком у 1986 р. Досліджувалось ним у 2001 р.

Розмір пам'ятки – 150 x 150 м. Загальна площа 2,25 га.

Територія поселення поділена на три частини трьома неглибокими ярами. Знахідки ранньосередньовічного часу зафіксовані на центральному майданчику розмірами 80 x 100 м. Було зібрано підйомний матеріал – фрагменти амфор, глечиків та горщиків, керамічне прясло, бронзову деталь від кінської упряжі. Досліджена напівзруйнована господарська яма, у заповненні якої було знайдено уламки кісток тварин, точильних каменів, фрагментів стінок посудин, ручка амфори.

Частина пам'ятки засаджена лісом.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кравченко и др., 2002. с. 87-107.

В. К. Гриб

Поселення Ямпіль.

Розташоване на схід від смт Ямпіль Лиманського р-ну, на правому березі р. Жеребець (ліва притока р. Сіверський Донець). Займає надзаплавну терасу на території Ямпільського лісництва.

Пам'ятка відкрита у 1980 р. загоном під керівництвом С. Й. Татарінова. Обстежувалася ним же у 1984 р.

Кількість фрагментів кераміки салтово-маяцької культури незначна, що дало підстави віднести пам'ятку до кочовищ Хозарського часу. При обстеженні знайдено залишки розмитого річкою поховання із кружальним горщиком, типовим для салтово-маяцької культури.

Джерела та література: Копыл, 1981, с. 264; Татарінов, 1986, с. 314-315.

В. К. Гриб

Поселення Ямпіль-II-К.

Знаходиться за 1,5 км на південь від східної частини смт Ямпіль Лиманського р-ну, на березі стариці лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлене В.І. Кузіним та Ю.Г. Ковалем у 2001 р.

Розмір пам'ятки близько 90 x 60 м, площа – 0,63 га. Потужність культурного шару складає 0,15-0,2 м.

Підйомний матеріал складався із фрагментів кераміки пеньківської культури. Розвідувальні шурфи дали той же самий матеріал – фрагменти ліпного посуду пеньківської культури та уламки кісток тварин.

Пам'ятка використовується як пасовище.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В. К. Гриб

Поселення Ямпіль-III-К.

Знаходиться за 1,7 км на південь від східної частини смт Ямпіль Лиманського р-ну. Займає мисоподібний виступ, утворений впадінням у старицю струмка (лівий берег р. Сіверський Донець).

Виявлене В. І. Кузіним та Ю. Г. Ковалем у 2001 р.

Розмір пам'ятки близько – 200 x 60 м, площа – 1,2 га. Потужність культурного шару складає 0,15-0,2 м.

Знахідки представлені фрагментами ліпного посуду пеньківської культури та кістками тварин.

Пам'ятка знаходиться на орному полі.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В. К. Гриб

Поселення Ямпіль-Західне.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено окремі фрагменти кераміки салтово-маяцької культури, котрі розсіяні на площі 0,6 га. Розвідувальний шурф показав, що культурний шар насичений слабо і сягає 0,3 м.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

В.К. Гриб

Кочовище Ярова XIII-в.

Розташоване за 0,8 км на південний захід-захід від східної окраїни смт Ярова Лиманського р-ну. Займає прирусловий вал лівого берега р. Сіверський Донець.

Виявлено В. В. Цимідановим у 1981 р. Обстежено загоном Відділу охорони пам'яток археології ДОКМ у 1998 р.

Розмір пам'ятки близько 400 x 100 м. Площа – 4 га.

Серед підйомного матеріалу зустрічались поодинокі фрагменти кераміки ранньосередньовічного часу (VIII-X ст.).

Пам'ятка розорюється.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Кочовище Ярова XIV-в.

Розташоване за 0,65 км на південний захід від смт Ярова Лиманського р-ну, на приусловому валу лівого берегу р. Сіверський Донець.

Виявлено В. В. Цимідановим у 1981 р. Обстежено загоном Відділу охорони пам'яток археології ДОКМ у 1998 р. Розкопки не проводилися.

Розмір пам'ятки близько 150 x 100 м. Площа – 1,5 га.

Серед підйомного матеріалу зустрічались фрагменти кераміки ранньосередньовічного часу (VIII-X ст.).

Пам'ятка розорується.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В. К. Гриб

Поселення Ярова-XV.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») серед підйомного матеріалу частина керамічних фрагментів належить до доби середньовіччя. Фрагмент чавунного казана датується другою половиною XIV ст.

Територія поселення сильно пошкоджена під час будівництва. Культурний шар на окремих ділянках є розвіяним.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В. К. Гриб

Поселення Ярова-Б.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») серед підйомного матеріалу – фрагменти кераміки ранньосередньовічного часу (VIII-X ст.).

Знахідки зберігаються у ДКМ.

В. К. Гриб

Поселення Ярова-Гути-І.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Дніпро-донська бабинська культура») у підйомному матеріалі зустрічались поодинокі фрагменти червоноглиняних амфор (VIII-X ст.).

Територія пам'ятки задернована.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

В. К. Гриб

Поселення Ярова-Гути-ІІ.

Знаходиться у західній частині смт Ярова, на лівому березі р. Сіверський Донець. Розташоване на дюні.

Виявлене С. М. Дегерменджи у 1984 р. Розкопки не проводились.

Розмір пам'ятки – близько 120 x 100 м. Площа – 1,2 га.

Знахідки представлені фрагментами кружальної червоноглиняної кераміки доби середньовіччя, а також фрагментами посудин, орнаментованих «хвилею». Поселення відноситься до часів Хозарського каганату (VIII-X ст.).

Поверхня пам'ятки задернована, розвіюється.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1984.

В. К. Гриб

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Поселення Адамівка.

Вперше щодо поселення VIII-X ст. у районі с. Адамівка згадував М. В. Сібільов. Записи відносно цієї пам'ятки зберігаються у рукописах Т. О. Шаповалова. Мабуть, завдячуючи останньому, вона потрапила до видань 60-70 років минулого століття, у яких локалізується між селами Адамівка та Нікольське. На сьогодні точне місцезнаходження пам'ятки не встановлено. Не виключено, що територія, де знаходилось поселення, потрапило під забудову.

Джерела та література: Сибилев, ф. 5, № 168. к. 81; История..., 1976, с. 631.

В. К. Гриб

Поселення Бакай-І.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено матеріали, які є типовими для середньовічних пам'яток. Це фрагменти червоноглиняного посуду – амфор та глечиків, а також стінок кружальних горщиків.

Підйомний матеріал передано до фондів СКМ.

Джерела та література: Дегерменджи и др., 1990.

В. К. Гриб

Поселення **Богородичне-II**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») на площі 70 x 70 м виявлено знахідки ранньосередньовічного часу. Вони репрезентовані уламками кісток тварин та невиразними фрагментами стінок червоноглиняних амфор.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Полідович та ін., 2011.

В. К. Гриб

Випадкова знахідка – **пальчаста фібула (с. Богородичне)**.

Фібула (рис. 65, 9) знайдена у 2008 р. біля урочища Видилиха, за 2 км на захід від с. Богородичне Слов'янського р-ну.

Відноситься до типу «пальчастих», довжиною – 17,5 см, завтовшки – 0,3 см. Зверху напівкруглого щитка знаходяться п'ять виступів. Дужка вигнута, прикрашена повздовжнім рельєфним виступом. Нижній щиток ромбічної форми закінчується зооморфним зображенням. На його боках симетрично розташовані три пари круглих виступів. Зовнішня сторона щитків прикрашена циркульним орнаментом, зворотній бік гладкий, зі слідами доопрацювання після відливки. Зверху він має виступи для кріплення голки, яка сама по собі відсутня. Знизу є ще один виступ у формі букви «Г», який слугував затискувачем для голки.

Датується кінцем VII – початком VIII ст. і пов'язується із племенами пеньківської культури.

Джерела та література: Гриб, Давыденко, 2010. с. 19-22.

В. К. Гриб

Поселення **Великий Лиман-II**.

Розташоване на низьких ділянках схилу річки, напроти озера Великий Лиман за 1,8 км від хут. Пасіка. Займає майданчик площею приблизно 100 x 70 м і висотою над урізом води до 10 м.

Відкрите В.В. Давиденком під час розвідок у складі експедиції ДонНУ (кер. О.В. Колесник).

Потужність культурного шару складає близько 0,4 м. Шар характеризується низькою насиченістю знахідками. Окрім уламків кісток тварин знайдено невелику кількість фрагментів червоноглиняних амфор ранньосередньовічного часу.

Знахідки передано до фондів музею СДІАЗ.

Джерела та література: Колесник, Давыденко, 2008, с. 34.

В. К. Гриб

Комплекс поселень **«Видилиха»**.

Знаходиться на правому березі р. Сіверський Донець в урочищі Видилиха, що у 3 км на північний захід від с. Богородичне Слов'янського району.

Місцезнаходження групи поселень було відкрите О. Й. Духіним на початку сімдесятих років минулого століття, у 1983 р. оглядалось Д. Я. Телегіним, Е. Є. Кравченком, А. В. Шамраєм. У різні часи в межах пам'ятника М.Л. Швецов знайшов вістря залізного списа (рис. 66, 1), О. Й. Духін та А. В. Шамрай – металеві тесла, вушка казанів. Розвідувальні розкопки проводились Е. Є. Кравченком у 1985 р. Стационарні – у 2004-2008 роках спільною експедицією ДонНУ, ДОКМ та СДІАЗ під загальним керівництвом О. В. Колесника.

Під час досліджень встановлено, що в урочищі Видилиха знаходиться комплекс археологічних пам'яток: залишки майстерні часів пізнього палеоліту, поселення енеоліту та бронзової доби, раннього залізного часу (городецька культура), пеньківської та салтово-маяцької культур, а також залишки споруд Нового часу.

Поселення часів раннього середньовіччя (Видилиха-1) займає північний бік балки Савонова і розташоване на майданчику розміром 200 x 150 м, обмеженому з одного боку болотистою ділянкою стариці, з другого – схилом корінного берегу, з третього – правим берегом балки. Майданчик підноситься над сучасною заплавою Сіверського Донця на 10-12 м.

До ранньосередньовічного (VIII-X ст.) часу відносяться знахідки уламків амфор та горщиків вкритих лінійно-хвилястим орнаментом (рис. 67, 7), залишки відкритого кострища та котловану споруди, скоріш за все, господарського призначення. Серед індивідуальних знахідок – уламок бронзового браслету та мідна привіска, вістря спису, кістяна накладка луку. У заповненні однієї із господарських ям, крім численних фрагментів кераміки і кісток тварин, було знайдено кістяний виріб, поверхня якого була вкрита різними зображеннями міфологічного значення (рис. 69, 2). Було відкрито також одне поховання.

Під час досліджень культурних прошарків V-VII ст. (пеньківська культура), які знаходились у південно-східній частині поселення, було виявлено кераміку (рис. 65, 6, 10, 11), глиняне прясло (рис. 65, 5), фрагмент бронзового браслету (рис. 65, 7), скляну намистину (рис. 65, 5), а також отримано численні матеріальні свідчення виробництва заліза – зразки металургійних шлаків, уламки стінок керамічного посуду із залишками шлаку, різноманітні вироби із заліза (рис. 65, 12).

Досліджені господарські ями були заповнені кістками тварин та уламками ліпної кераміки. Дуже цікавим є відкриття культового комплексу, який складався із глиняних та металевих виробів.

Матеріали експедиції зберігаються у фондах музею СДІАЗ.

Джерела та література: Швецов, 1987, с. 97; 1993б; Телегін та ін., 1997, с. 311-320; Кравченко, 2000, с. 77; Колесник, 2003; Колесник и др., 2004; Колесник и др., 2006; Гриб, Колесник, 2015, с. 170-180.

В. К. Гриб

Поселення **Видилиха-II**.

Входить до комплексу пам'яток «Видилиха». Займає широкий мисоподібний майданчик на лівому березі б. Саконова. Із західного боку майданчик обмежений схилом корінного берегу висотою до 8 м, з північно-східного – болотистою ділянкою стариці. Вся площа поселення вкрита луговою рослинністю, чагарником та деревами.

Нечисленний матеріал, зафіксований у декількох розвідувальних шурфах, складався із невеликих фрагментів грубої ліпної кераміки, уламків круглodonних амфор та кісток свійських тварин. Незважаючи на доволі велику площу майданчика (400 x 200 м), археологічні знахідки концентрувались у його центральній частині.

Джерела та література: Колесник и др., 2006; Колесник, Давыденко, 2008. с. 31.

В. К. Гриб

Поселення **Висла Балка-IV**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти кружальних горщиків та червоноглиняних амфор, котрі відносяться до салтово-маяцької культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Колесник и др., 1996.

В. К. Гриб

Поселення **Висла Балка-V**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») знайдено фрагменти кераміки, котрі відносяться до салтово-маяцької культури.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Колесник и др., 1996.

В. К. Гриб

Поселення **Государів Яр**.

Знаходиться за 6 км на північний захід від с. Богородичне Слов'янського р-ну, на правому березі р. Сіверський Донець. Займає лівий берег глибокого яру, який на топографічній мапі XIX ст. носить назву Государев Яр. Місцеві мешканці називають цей яр Собачим.

Відкрите В. В. Давиденком у 2010 р. У цьому ж році пам'ятник обстежив В. К. Гриб, у 2015 р. – загін харківської експедиції під керівництвом І. В. Голубевої.

У місці найбільшого скупчення фрагментів кераміки, на лівому схилі яру, за 200 м від його верхів'я, було закладено шурф. Потужність культурного шару становила 0,8-1,10 м. Було знайдено два жорнові камені, розвали двох кружальних горщиків, залізний ніж, дужку від казана, численні кістки тварин. Кількість знахідок вказувала, що шурф потрапив на якусь споруду, тому його було законсервовано.

На правому схилі яру знайдено сім скупчень металевих предметів, кожне з яких знаходилося в окремій ямці на глибині приблизно 0,5 м. До складу скупчень входили предмети сільськогосподарського призначення (серпи (рис. 68, 2, 4), мотики (рис. 68, 8), наральники, коси, чересла (рис. 68, 1, 7), леміши (рис. 68, 6), сокири), знаряддя домашнього промислу та побуту (уламки біметалевого казана, ложкоріз (рис. 68, 3)), кінське спорядження (залізні пута (рис. 68, 5), стремена (рис. 66, 10, 11), ботало). Огляд місця знахідок дозволив зафіксувати уламки кісток тварин, фрагменти кружальних горщиків та верхню частину шабельного руків'я.

Призначення скупчень (комплексів) металевих предметів залишається дискусійним. Дехто із науковців вважає їх тимчасовими схованками (тайниками), інші пов'язують із поховальною традицією за типом кремацій.

Не виключно, що на правому схилі яру може знаходитись могильник.

Матеріали поселення датуються добою Хозарського каганату та постсалтівським часом (кінець VIII – початок XI ст.). І. В. Голубева відносить знайдені комплекси металевих речей до післямонгольського часу.

Обидва схили яру засаджені лісом, що ускладнює дослідження пам'ятника. Поселення руйнується природними ерозійними процесами, протизаконними розкопками шукачів скарбів та діяльністю місцевого лісництва під час заготівель деревини.

Джерела та література: Давыденко, Гриб, 2011, с. 250-269; Давыденко, Гаврилова, 2011, с. 31; Колода, 2013, с. 73-81; 2014. с. 54-55; 2015, с. 111-129; Голубева, Голубев, 2015; Голубева, 2016, с. 49-50; Голубев, 2017, с. 11-18.

В. К. Гриб

Поселення **Карпівка-I**.

Розташоване за 1,4 км на південь-південний схід від східної околиці с. Карпівка. Займає невисоку терасу лівого берегу р. Бесарабиха.

Відкрите місцевими красзнавцями. Обстежене Е. Є. Кравченком та А. В. Шамраєм.

Розміри поселення сягають 200 x 100 м. Зібрано підйомний матеріал у вигляді фрагментів кераміки салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

Пам'ятка знаходиться на орному полі.

Знахідки передано до фондів СКМ.

В. К. Гриб

Кочовище **Козача Пристань**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок виявлено потужний культурний шар, який відноситься до багатьох культур у тому числі і до культур ранньосередньовічного часу – пеньківської та салтівської. Завдяки дослідженням встановлено, що поселення пеньківської культури (V-VII ст.) займало східну частину природного підвищення та поступово переходило в урочище Підкова. Кочовище хозарського часу (VIII-X ст.) знаходилося у межах центральної частини цього підвищення. Нажаль, культурний шар, який відноситься до часів раннього середньовіччя, суттєво порушений під час зведення козаками захисних ескарпів містечка Козача Пристань у XVII-XVIII ст. Вдалось дослідити дві господарчі ями V-VII ст.

Знахідки зберігаються у СКМ та частково у ДКМ.

Джерела та література: Спесивцев, 1905; Федоровский, 1902; Шрамко, 1962; Кравченко, 1998б; 1999, с. 20-22; 2000, с. 75-76; 2012а, с. 90; 2013, с. 284-285.

В. К. Гриб

Поселення **Миколаївка**.

Розташоване за 1,5 км на південний захід від м. Миколаївка Слов'янського р-ну на піщаному підвищенні правого берегу р. Казенний Торець.

Площа пам'ятки – 350 x 80 м.

На поселенні знайдено фрагменти червоноглиняних амфор та кружальних горщиків, які відносяться до салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

Джерела та література: Список..., 1988, с. 82.

В. К. Гриб

Поселення **Минівський Яр-I**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») під час розкопок, котрі проводили О. Ф. Горелік та О. О. Кротова, було виявлено шар салтово-маяцької культури. Його потужність становить 1,2-1,3 м. Окрім уламків кісток свійських тварин та чисельних фрагментів кераміки у цьому шарі були знайдені металеві вироби та великі шматки обпаленої глини.

Серед фрагментів кераміки виділяються уламки ліпних товстостінних корчаг та кружальних горщиків. Шароподібні тулуби останніх вкриті орнаментом із численних горизонтальних ліній. Відігнуті назовні вінця цих посудин були прикрашені пальцевими вдавненнями або косими насічками. Досить частою знахідкою під час досліджень ранньосередньовічного шару поселення були фрагменти червоноглиняних амфор.

Металеві вироби представлені залізною пряжкою округлої форми та квадратним у перетині штирем. Скоріш за все, господарського призначення.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Левицкий, Телегин, 1950; Горелик, Кротова, 1976; 1977, с. 282.

В. К. Гриб

Поселення **Минівський Яр-II**.

Розташоване за 2,5 км на схід від с. Богородичне Слов'янського р-ну, у лощині із правої сторони Минівського Яру. Знаходиться за 0,3 м на захід від Святогірського городища, що дає підстави вважати обидві пам'ятки археологічним комплексом.

Поселення було виявлене у двадцяті роки минулого століття М. В. Сібільовим, який у 1926 р. здійснив на ньому невеликі за обсягом розкопки. Обстежене Е. Є. Кравченко у 1988 р., А. В. Колесником, В. А. Підобідом та В. М. Дєдовим у 1989 р.

Приблизні розміри поселення становлять 300 x 100 м.

Під час досліджень М. В. Сібільова були знайдені уламки червоноглиняних амфор та кістки свійського верблюда. У 1970-ті роки В.К. Михеев підняв із поверхні пам'ятки залізне тригранне вістря стріли. Розвідувальні роботи, які проводились вже у наш час, показали, що культурні залишки раннього середньовіччя залягають у шарі гумусу потужністю до 0,7 м. Найбільш поширеною знахідкою на пам'ятці були уламки ліпних горщиків із орнаментом у вигляді горизонтальних та хвилястих ліній. Фрагменти амфор відносяться до так званого «причорноморського» типу, деякі з них були ангобовані і мали виразну зовнішню жолобчастість. До індивідуальних знахідок відносяться керамічні прясла та пробки, виготовлені із уламків червоноглиняних посудин, прикраса із перламутру у вигляді розетки та залізний ніж. Поселення загалом датується ранньосередньовічним часом (VIII-X ст.). Слід відзначити поодинокі знахідки кераміки, яка датується XI-XIII ст.

Територія пам'ятки неодноразово розорювалась. Зараз вона засаджена деревами.

Знахідки зберігаються у фондах СДІАЗ.

Джерела та література: Сібільов, 1950; Колесник и др., 1989; Кравченко, 2000.

В. К. Гриб

Поселення **МТФ**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти кераміки салтово-маяцької культури. Також наявні знахідки золотоординського часу.

Культурний шар поселення поруйновано сучасними перекопами.

В. К. Гриб

Поселення **Орджонікідзе**.

Розташоване за 2,2 км на північний-захід від с. Пришиб Слов'янського р-ну, на терасі вздовж високого корінного правого берега р. Сіверський Донець.

Виявлене слов'янськими краєзнавцями. Обстежене Е.С. Кравченком у 2001 р.

Розмір пам'ятки – близько 150 x 100 м. Площа – 1,5 га.

Знахідки представлені уламками кружального посуду салтово-маяцької культури.

Пам'ятка знаходиться на орному полі.

В. К. Гриб

Городище **Осіянська Гора-I**.

Знаходиться за 0,4 км на північ-північний схід від смт Донецьке Слов'янського р-ну, на правому березі р. Сіверський Донець. Розташоване на ділянці високого мису корінного берега ріки, утвореного двома глибокими балками. Маючи з трьох боків круті схили, майданчик городища займав сплюснену вершину пагорба і був найвищою точкою навколишньої місцевості.

Пам'ятка досліджувалася Е. С. Кравченком у 1986 р. Пізніше неодноразово обстежувалася ним же, а також В. В. Давиденком.

Сегментоподібну ділянку мису розміром 50 x 100 м із північного боку відокремлює вал, залишки якого дуже зруйновані. Зафіксовано частки горілого стовпа із пропеченою навкруги землею. Місце в'їзду до городища виявити не вдалося. Можливо, воно знаходилося у східній частині пам'ятки, у тому місці, де починався спуск до яру.

Культурний шар потужністю до 0,4-0,5 м зафіксовано як за валом, так і на ділянці, котра ним відокремлена. Знахідки представлено кістками тварин та керамікою салтівської культури. Поодинокі знахідки фрагментів ліпного посуду дослідниками пам'ятника відносяться до IV-II ст. до н.е.

Дані стосовно топографії фортифікаційних споруд городища та його етнокультурної прив'язки потребують додаткових досліджень.

Поверхня пам'ятки задернована, пошкоджена коліями польових доріг та оборонними спорудами часів Другої світової війни. Північний край городища руйнується зсувами.

Знахідки зберігаються у фондах СДІАЗ.

Джерела та література: Швецов, 1992, с. 4-5; Кравченко и др., 1999; Кравченко, 2004, с. 248-249; 2010, с. 21; 2015а, с. 187-199.

В. К. Гриб

Поселення **Осіянська Гора**.

Знаходиться за 0,5 км на північ від смт Донецьке Слов'янського р-ну у розпадку між двома пагорбами, які називаються Осіянська та Лиса Гора, на правому березі р. Сіверський Донець.

Виявлене у 1986 р. Е. С. Кравченком. Пізніше неодноразово обстежувалося ним же та В. В. Давиденком.

Розмір пам'ятки складає близько 150 x 100 м. У розвідувальному шурфі знахідки ранньосередньовічного часу виявлено на глибині 0,2-0,3 м. Вони представлені фрагментами червоноглиняних амфор, глечиків та кружальних горщиків. На глибині 0,4-0,5 м зафіксовано уламки ліпної кераміки.

На території поселення Е. С. Кравченком у 1988 р. було знайдено окремі речі (бронзові тригранні вістря стріл та залізний кинджал), які він відносить до скіфського та сарматського часу.

У 1976 р. О. Я. Привалова тут зафіксувала зруйноване поховання VIII-Xст. із якого походить залізний ніж.

Територія поселення використовується місцевими мешканцями під пасовище.

Знахідки зберігаються у фондах СДІАЗ.

Джерела та література: Кравченко, 1993, с. 50; Привалова, 1993, с. 53; Кравченко и др., 1998; Кравченко, 2004, с. 248-249.

В. К. Гриб

Поселення **Перекаг**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Палеоліт та мезоліт») зібрано підйомний матеріал у вигляді фрагментів кераміки, характерних для пам'яток VIII-X ст.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Кротова, Дегерменджи, 1985; Шамрай, 1993, с. 55.

В. К. Гриб

Поселення **Пришиб-I**.

Знаходиться за 2 км на південний захід від с. Пришиб Слов'янського р-ну, на схилі високого корінного правого берега р. Сіверський Донець.

Виявлене А. В. Шамраєм у 1980-ті р. Обстежене Е. Є. Кравченком у 2001 р.

Розмір пам'ятки – близько 200 x 100 м. Площа – 2 га.

Знахідки представлені фрагментами кружального посуду салтово-маяцької культури (VIII-X ст.).

На території поселення знаходиться пасовище.

В. К. Гриб

Поселення **Пришиб-III**.

Знаходиться у південно-східній частині сучасного с. Пришиб Слов'янського р-ну, на високій терасі правого берега р. Сіверський Донець. Займає мисоподібний майданчик біля місця впадіння невеликого струмка у річку.

Відкрите слов'янськими краєзнавцями. Обстежене Е. Є. Кравченком у 2002 р.

Розмір пам'ятки близько 250 x 100 м. Площа – 2,5 га.

Досліджена господарська яма із керамікою салтово-маяцької культури, серед якої зустрічалися поодинокі фрагменти посудин давньоруського типу. Середньовічний шар перекрито прошарками хутірських садиб XVIII ст.

Пам'ятка майже повністю знаходиться під забудовою.

Джерела та література: Кравченко, 2000, с. 75.

В. К. Гриб

Випадкові знахідки – **військове спорядження (Пришиб-Тетянівка)**.

За інформацією М. В. Сібільова, на полі, яке знаходилось між с. Пришиб та с. Тетянівка, випадково було викопано меч, вістря списа, стремено та пряжку від поясу.

Не виключено, що предмети військового спорядження походять зі зруйнованого підкурганного поховання.

Після огляду знахідок М. В. Сібільовим їх було передано до Святогірського краєзнавчого музею.

Джерела та література: Сибилев, 1932.

В. К. Гриб

Поселення **Рай-Олександрівка-VI**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Зрубна культура») знайдено фрагменти керамічного посуду, типового для пам'яток VIII-X ст. – уламки амфор та кружальних горщиків.

Частина знахідок зберігається у СКМ.

В. К. Гриб

Поселення **Рай-Стародубівка (Стародубівка)**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено матеріали салтово-маяцької культури. Вони представлені фрагментами посудин та керамічним пряслом, виготовленим зі стінки червоглиняного глечика із геометричним орнаментом у вигляді перехрещених ліній. До цього ж часу належить бронзовий пінцет. Досліджено також два безінвентарних середньовічних поховання.

Поселення задерноване, північний край розмивається річкою.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Клименко, 1978; 1981, с. 255-256; Клименко, Цымбал, 2002, с. 44.

В. К. Гриб

Городище **Райгородок**.

У своїх працях городище згадують В. Ф. Спесівцев, І. А. Федоровський, В. О. Городцов. До наших часів пам'ятка не збереглася. Не останню роль у цьому зіграла традиційна для місцевого населення діяльність, пов'язана із видобутком крейди. Вірогідніше за все, остаточно залишки фортифікаційних споруд городища були знищені у 50-ті роки XX століття, коли видобуток крейди набув промислових масштабів.

Щодо колишнього розташування городища існує декілька припущень. О. Я. та О. І. Привалови, керуючись, вочевидь, даними В. Ф. Спесівцева та М. В. Сібільова, розміщували його за 3 км на північний захід від сучасного смт Райгородок. Е. Є. Кравченко, спираючись на інформацію місцевих старожилів, висловив припущення, що городище було розташоване на північ від селища, понад старим руслом Сіверського Дінця – Маяцьким озером, та займало ділянку корінного правого берега р. Сіверський Донець, неподалік від впадіння у нього р. Казенний Торець.

В. Ф. Спесівцев залишив опис городища, згідно якого воно займало підвищену над навколишньою місцевістю територію, площею біля «квадратной версты». Західна частина пам'ятки була відокремлена подвійним рядом земляних валів, північна – глибоким яром, південна – озерами. Вже на час обстеження пам'ятки В. Ф. Спесівцевим культурний шар був порушений і навкруги були помітні численні уламки кераміки та кременю.

З території городища, а також із прилеглої до нього місцевості, походить срібний дирхем 815-816 рр., меч, на срібному ефесі якого було нанесено ім'я його господаря «Емір Гарс ед-Дин» (рис. 70, 3, 4) (XIII-XIV ст.), чисельні монети золотоординського часу. У 1954 р. В.М. Євсєєв поблизу городища знайшов залізу сокиру часів Золотої Орди.

Знахідки цілої цегли дозволяють припустити, що на території городища зводились цегляні споруди.

На північний схід від городища, на лівому березі р. Казенний Торець, дослідники кінця XIX ст. відмічали багатощарове, у тому числі і з шаром салтово-маяцької культури, поселення. У 1960-ті роки Д. Я. Телегін та Т. О. Шаповалов обстежили залишки зруйнованого могильника, який знаходився із північного боку села (правий берег р. Сіверський Донець), та з якого походять окремі речі, у тому числі десять горщиків.

Сьогодні місце, де знаходилася група пам'яток, які входили до складу археологічного комплексу «Городище Райгородок» (городище, селище, могильник) повністю зруйноване кар'єром і засипано відвалами.

Комплекс відноситься до часів Хозарського каганату та Золотої Орди.

Знахідки зберігаються в Ермітажі (РФ), музеї Харківського університету, ДКМ, СКМ, фондах СДІАЗ.

Джерела та література: Спесивцев, 1892, с. 186-192; 1894; ОАК, 1901, с. 84-87; Спесивцев, 1902, с. 385; Федоровский, 1902, с. 72-74; Спесивцев, 1905, с. 155-156; Багалей, 1905, с. 49-50, 74-75; Городцов, 1905, с. 260, 331-332; Сібільов, 1926, с. 24; Михеев, 1970; Березовец, 1975, с. 423; Список..., 1988, с. 83-84; Привалова, Швецов, 1993, с. 56; Косиков и др., 1997, с. 7-8; Кравченко, 2004, с. 243, 247-248; Панасенко, 2007, с. 65-67; Кравченко, 2010, с. 21-22; 2014, с. 407-474; 2015а, с. 187-199; Татаринов, Литвиненко, 2015, с. 9; Кравченко, 2016б, с. 287-289.

В. К. Гриб

Поселення **Райгородок**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») серед підйомного матеріалу зустрічалися фрагменти кераміки салтово-маяцької культури.

Частина знахідок зберігається у ДКМ.

Джерела та література: Санжаров, Братченко, 1981; Список..., 1988, с. 84; Телегін та ін., 1997, с. 146; Кравченко, 2015а, с. 187-199.

В. К. Гриб

Городище **Святогірське**.

Розташоване на правому березі р. Сіверський Донець, за 1,5 км на захід від Святогірського монастиря, між Минівським Яром та урочищем Бабине. Пам'ятка знаходиться на мисоподібному майданчику, який височить над Сіверським Дінцем на 70-80 метрів. Входить до меж території Національного парку «Святі Гори».

Городище виявлене М. В. Сібільовим у 20-ті роки минулого століття. У подальші роки неодноразово оглядалося М. О. Макаренком, В. М. Євсєєвим, С. О. Плетньовою, Г. Г. Афендіком, В. К. Михеевим. У 1989 р. експедицією ЕТО «Фонд» під керівництвом О. В. Колесника було знято план городища, зроблені розрізи валів та закладено декілька шурфів. У 1995 р. пам'ятку вивчав загін експедиції під керівництвом М. Л. Швецова.

Городище складається із двох частин – основного (внутрішнього) укріплення і додаткового (зовнішнього), які огорожені земляними валами і ровами. Вали прикривають городище з напільного, найбільш вразливого, боку. Загальна протяжність рову 60 – м, ширина – 10 м, сучасна глибина місцями сягає 1,5 м. Зовнішній вал у висоту – 0,5 м, завширшки – 10 м і завдовжки – 60 м. Вхід на городище знаходиться з напільної сторони. Він оформлений у вигляді перемички шириною 5 м і довжиною 10 м між зовнішньою та внутрішньою частинами. Західну частину мису, на якому розташоване городище, було підсилено ескарпами.

Внутрішній вал, перед яким викопано ще один рівчак, має підковоподібну форму. Його загальна довжина – 40,5 м, ширина – 10 м, висота – до 1 м. Рів, завширшки 5 м, у довжину сягає 40 м і має глибину 0,5 м. Перемичка входу у внутрішню частину зміщена вбік і не співпадає зі входом у зовнішню. Такий прийом у фортифікаційних спорудах добре відомий і використовується для зміни кута атаки супротивника. Розріз валів виявив залишки від ряду дерев'яних стовпів, які було встановлено вздовж валу.

Існує думка, що городище має ще і третю внутрішню частину, яка, власне, і виконувала функцію цитаделі.

Дослідження внутрішньої частини городища виявили слабо насичений знахідками культурний шар потужністю 0,20–0,25 м. Серед знахідок – фрагменти ліпних горщиків видовжених пропорцій, із прямими слабо відігнутими вінцями, прикрашених пальцевими заціпами, амфор із округлими денцями, горщиків із врізними горизонтальними лініями, маленької червонолакової посудини, ліпної кришки, уламків точильних каменів. Знайдено залізне тригранне вістря стріли.

Зафіксовані залишки трохи заглибленої у землю споруди із відкритим вогнищем, а також дві господарські ями.

Пам'ятка датується добою Хозарського каганату (VIII-X ст.). Припущення стосовно будівництва і функціонування городища у сарматські часи потребує більш ґрунтовних доказів.

Територія городища засаджена лісом і пошкоджена окопами часів Другої світової війни.

Знахідки зберігаються у музеї Харківського державного університету та у фондах СДІАЗ.

Джерела та література: Сібільов, 1950, с. 102; Михеев, 1970; 1985, с. 21–22; Колесник и др., 1989; Михеев, Копыл, 1989, с. 51; Кравченко, Швецов, 1994; Плетнева, 1999, с. 68; Кравченко, 2004; 2015а, с. 187–199.

Поселення Святогірське лісництво-I.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час шурфування виявлено культурний шар потужністю до 0,4 м. Він розподіляється на кілька прошарків: 0-0,2 м – гумусовий шар, в якому присутні знахідки фрагментів ліпної кераміки, кістки тварин, вуглинки; 0,2-0,4 м – світло-сірий шар підгрунтя, без знахідок; нижче – материковий пісок.

Знахідки пенківської (V-VII ст.) культури представлені фрагментами стінок ліпних горщиків.

Поверхня пам'ятки задернована.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджі та ін., 2002.

В. К. Гриб

Поселення Святогірське лісництво-II.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») є наявним культурний шар потужністю до 0,4 м. У ньому виявлені знахідки пенківської культури (V-VII ст.), представлені фрагментами стінок ліпних горщиків.

Поверхня пам'ятки задернована.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджі та ін., 2002.

В. К. Гриб

Поселення Святогірське лісництво-III.

Розташоване за 2,75 км на захід від м. Святогірська Слов'янського р-ну. Знаходиться на лівому березі стариці р. Сіверський Дінець (на борівій терасі).

Виявлене загоном Відділу охорони пам'яток археології ДОКМ у 2002 р. Розкопки не проводились.

Розмір пам'ятки – близько 100 x 50 м. Площа – 0,5 га. Потужність культурного шару – до 0,5 м.

Знахідки доби середньовіччя представлені фрагментами стінок ліпних горщиків.

Поверхня пам'ятки задернована.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджі та ін., 2002.

В. К. Гриб

Поселення Святогірське лісництво-IV.

Знаходиться за 2,95 км на захід від м. Святогірська Слов'янського р-ну, на лівому березі стариці р. Сіверський Донець (на борівій терасі).

Виявлене загоном Відділу охорони пам'яток археології ДОКМ у 2002 р. Розкопки не проводились.

Розмір пам'ятки – близько 100 x 60 м. Площа – 0,6 га. Потужність культурного шару – до 0,5 м.

Культурний шар розподіляється на кілька прошарків: 0,0-0,4 м – гумусований ґрунт із знахідками середньовічної кераміки; 0,4-0,5 – перехід до світлого піску із знахідками крем'яних виробів.

Знахідки доби середньовіччя представлені фрагментами стінок ліпних горщиків.

Поверхня пам'ятки задернована.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Дегерменджі та ін., 2002.

В. К. Гриб

Поселення Середній Яр-I.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») виявлено фрагменти червоноглиняних амфор VIII-X ст., які відносяться до часів Хозарського каганату.

Площа пам'ятки розорується.

В. К. Гриб

Археологічний комплекс «Сидорівське городище».

До складу комплексу входять – городище, селище, два могильники. Загальна площа комплексу складає близько 120 га. Він займає ділянку високого правого берега р. Сіверський Донець, розділену балкою Висла, Середнім та Сидорівським ярами. Комплекс знаходиться на території с. Сидорове Слов'янського р-ну та на південь від нього.

У різні роки XX століття городище обстежувалося М. В. Сібільовим, Г. Г. Афендіком, С. О. Плетнєвою, Б. А. Шрамком, В. К. Михеевим. Останній у 1971 р. провів археологічні розкопки окремих ділянок городища. Пам'ятка враховувалася у працях І. І. Ляпушкіна. Постійно обстежувалася місцевими краєзнавцями.

Наприкінці 80-х років минулого століття В. В. Давиденко, користуючись усною інформацією місцевих мешканців села, виявив на схилах прилеглих до городища ярів два ґрунтових могильники. Перші чотири напівзруйнованих поховання одного із них були досліджені В. В. Давиденком та В. К. Грибом у 1989 р. У 1994, 1996 та 1997 рр. могильники розкопувалися О. В. Колесником, Е. С. Кравченком та В. В. Давиденком.

Починаючи із 2000 р. системні дослідження археологічного комплексу проводив Е. С. Кравченко (2000-2003 рр.).

Городище знаходиться на південно-східній околиці села і займає плато трикутної форми. Місцеві мешканці називають це місце «Малим городищем». Укріплення представлені двома рядами земляних валів, розташованих на відстані 150 м один від одного. Розорані залишки внутрішніх валів збереглися у південній частині пам'ятки. Паралельно ним у південно-західній частині городища, яка поросла лісом, проходять зовнішній вал та рів. Кінці валу підходять до урвища плато із боку Сіверського Дінця і Середнього Яру. На східному схилі пагорба зберігся ступінчатий ескарп. Вхід до городища знаходився по центру валу.

Лінія оборони городища проходила по кордону природних ярів, які були перетворені у рови. Вдалося дослідити залишки дерев'яних оборонних споруд у вигляді обгорілих плах та стовбурів, які було встановлено по краю земляних валів. Приблизна площа городища, яка обмежена валами, складає 17,9 га. Існує думка, що городище складалося із трьох частин, дві із котрих мали укріплення у вигляді валів та ровів. Складна система фортифікаційних споруд пам'ятки потребує додаткових досліджень.

Поряд із Малим городищем, на ділянці площею майже у 100 га, знаходиться плато, яке місцеві мешканці назвали «Великим городищем». Археологічні дослідження встановили, що це плато не мало фортифікаційних споруд і було великим селищем біля городища.

Загальна розкопана площа селища складає майже 6500 кв.м. Досліджено напівземлянки та господарські споруди, майстерня гончарів, два гончарні горна, ями господарського призначення. Серед знахідок – велика кількість керамічного посуду (амфор, глечиків, горщиків, казанів) (рис. 67, 1-6), металевих виробів господарського призначення (ножі, сокири, цвяхи, ножиці, зубило, замки, ключі), предметів озброєння та військового спорядження (вістря стріл (рис. 66, 4-6), умбон від щита, кільця кольчуги), деталі одягу (фібули, пряжки (рис. 66, 9), бляшки з поясів (рис. 66, 7, 8)), прикраси (персні, дзвіночки, підвіски), фрагмент рогу із написом рунами (рис. 69, 4), фрагмент орнаментованого кістяного циліндру (рис. 69, 5).

На території пам'ятки було знайдено монети – візантійські соліди, табарістанські драхми, аббасідські дірхеми. Вони дозволили встановити часи будівництва та першого етапу існування городища – друга половина VIII – IX ст. Ділянки раннього етапу знаходяться за внутрішньою лінією укріплень. Другий етап функціонування Сидорівського городища припадає на другу половину IX – X ст. і пов'язується із прийшлим населенням, що сповідувало іслам. Ця важлива деталь встановлена завдяки розкопкам двох могильників, на яких досліджено 216 поховань, здійснених за мусульманським канонам. На сьогодні у складі археологічного комплексу Сидорівського городища відомо чотири могильники.

Територія археологічного комплексу розорюється.

Знахідки зберігаються у музеї Харківського національного університету, ДКМ, СДІАЗ.

Джерела та література: Сибилев, 1926а; 1950, с. 99-113; Плетнева, 1957; Ляпушкин, 1958, с. 150; Шрамко, 1962; Плетнева, 1967; Михеев, 1971; Плетнева, 1981, с. 152; Михеев, 1985, с. 19-21; Список..., 1988, с. 84; Михеев, Копыл, 1989, с. 51; Гриб, 1989; Кравченко, 1998а; Кравченко, Шамрай, 1989а; Кравченко, 1989б; Кравченко и др., 1998в; Колесник и др., 1996; Колесник, Кравченко, 1997; Кравченко, Цимиданов, 2000; Кравченко, 2001; Кравченко, Давыденко, 2001; Кравченко, 2002; 2003; 2004а; 2004б; 2005а, с. 208-222; 2005б, с. 153-186; Кравченко и др., 2005, с. 261-356; Кравченко и др., 2006; Кравченко, 2009а; 2009б; Кравченко и др., 2010; Кравченко, 2010, с. 20; 2011а; 2011б; Кравченко и др., 2011; Кравченко и др., 2011, с. 50-58; Кравченко, Петренко, 2011, с. 200-201; Кравченко, 2012б; Спинов, 2012, с. 26-54; Кравченко и др., 2012; Кравченко, Спинов, 2013, с. 38-51; Кравченко, 2015а, с. 187-189; 2015б, с. 135-143; 2016, с. 223-238; 2016а, с. 45-60.

В. К. Гриб

Поселення Слов'яногірськ-Х.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час розкопок була виявлена невелика кількість артефактів гунно-сарматського часу (II-III ст.) та доби раннього середньовіччя – пеньківської та салтово-маяцької культур.

Територія поселення засаджена лісом. Пам'ятка руйнується протипожежними канавами, ґрунтовою дорогою, будівлями.

Знахідки зберігаються у ДКМ.

Джерела та література: Цимиданов, Полідович, 2004; Хозин, 2007, с. 69-74.

В. К. Гриб

Поселення Соболівка-І.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») серед підйомного матеріалу зустрічалися фрагменти кераміки салтово-маяцької культури (VIII-X ст.). Найбільш відомою знахідкою є червоноглиняна баклага кримського виробництва, яку було знайдено у 1988 р. на території кар'єру Слов'яньського заводу із виготовлення цегли (місцезнаходження колишнього с. Соболівка). Разом із баклагою зустрічались окремі кістки людини. Скоріш за все, вона походить зі зруйнованого поховання.

Поселення руйнується кар'єром.

Знахідки зберігаються у фондах СКМ та ДКМ.

Джерела та література: Кравченко, Шамрай, 2000, с. 75; Кравченко, 2010, с. 16-33.

В. К. Гриб

Поселення **Стариця**.

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») під час багаторічних досліджень були виявлені матеріали ранньосередньовічного часу (пеньківської та салтово-маяцької культур).

Знахідки зберігаються у фондах ДКМ та Донецького Центру інституту сходознавства ім. А. Кримського.

Джерела та література: Татаринів, 1986, с. 314; Швецов, 1987б, с. 96-98; 2012а, с. 244-245; Швецов, Приходнюк, 1990; Приходнюк, Швецов, 1990; Телегін та ін., 1997, с. 145; Швецов, 1997; Колода та ін., 2004, с. 145-155.

В. К. Гриб

Городище **Теплинське (Богородичне)**.

Розташоване за 1,5 км на захід від с. Богородичне Слов'янського р-ну, на правому березі р. Сіверський Донець. Територія пам'ятки входить до складу природного національного парку «Святі Гори». У науковій літературі городище відоме ще як «Богородичне».

Було відкрите, вочевидь, у 20-ті роки минулого століття слов'янським краєзнавцем О. І. Абрамовим. До наукового обігу введено М. В. Сібільовим. Обстежувалося Б. А. Шрамком у 1957 р., С. О. Плетнєвою у цей же рік. Досліджувалося В. К. Михеєвим у 1972 р. Неодноразово обстежувалося місцевими краєзнавцями. Уточнення планіграфії і характеру фортифікаційних споруд городища здійснене В. В. Давиденком у 2006 р.

Пам'ятка займає найвищий (до 100 м) в окрузі пагорб правого берегу р. Сіверський Донець довжиною майже 1 км і завширшки 200-250 м. Із трьох боків площа майданчика, на якому розташоване городище, різко переходить у круті схили. Відноситься до типу захищених поселень із земляними валами, ровами та ескарпами. Складається із двох частин – цитаделі та власно городища. Вхід знаходиться із західної сторони, де розімкнуті вали утворюють прохід шириною до 3,5 м. Не виключено, що додатковий прохід до укріпленої частини городища мав місце і з південної сторони. У сучасному стані висота земляного валу сягає майже 2 м, ширина 6-7 м. Рів, завширшки 9-10 м, мав глибину до 1,8 м. Внутрішня частина городища має вигляд своєрідного трикутника завдовжки близько 530 м та завширшки від 50 м у східній та західній частинах до 200 м у центральній. Оскільки із західного та північного боків городище охоплюють круті схили, будь-які штучні фортифікаційні споруди тут відсутні. Разом із тим, деякі дослідники припускають можливість існування із північного та південної боків ескарпів, які були зруйновані ерозійним процесами.

У північній частині городища знаходилась цитадель – внутрішнє укріплення, розташоване на мисоподібному майданчику, відокремленому від основної частини пам'ятки балкою, додатково поглибленою ровом, та земляними валами. Завдяки розкопкам В. К. Михеєва встановлено, що по гребеню валу була споруджена дерев'яна стіна, від якої збереглися масивні обвуглені стовбури та плахи.

У північно-східному куті городища знаходиться куполоподібна височина діаметром 20 м та заввишки 1,2 м, із якої добре проглядається північна частина заплави Сіверського Дінця. Вірогідно її використання у якості спостережного пункту.

Слабо насичений знахідками культурний шар городища має відносно незначну потужність – 0,2-0,4 м, а в деяких місцях він взагалі відсутній. У різні часи на території пам'ятки було знайдено фрагменти різноманітної кераміки, залізний ніж, кольчугу, мідну фібулу та кам'яне жорно. Серед фрагментів кераміки виділяються уламки ліпних горщиків із вдавленнями по краю його вінець. Фрагменти типових для салтово-маяцької культури гончарних горщиків округлої форми та сіролискованого посуду зустрічались значно рідше.

На городищі були досліджені залишки напівземлянки прямокутної форми розмірами 2,0 x 2,8 м із розташованим у центрі відкритим вогнищем тарілкоподібної форми. У заповненні житла знайдено уламок ліпного горщика та бортик глиняної пательні.

У сучасній науковій літературі Теплинське городище традиційно пов'язується із салтово-маяцькою культурою доби Хозарського каганату (VIII-X ст.), але останнім часом не виключається можливість його появи ще у сарматські часи (II-III ст.) та існування включно до половецького часу (XI-XIII ст.).

Значна частина пам'ятки пошкоджена окопами часів Другої світової війни.

Джерела та література: Сібільов, 1930, с. 10; 1950, с. 99-113; Плетнєва, 1957; 1967, с. 22-23; 1981, с. 152; 1999, с. 68; Шрамко, 1962; Михеєв, 1972; 1985, с. 20-21; Історія..., 1976, с. 628; Березовець, Пархоменко, 1986, с. 215; Список..., 1988, с. 81; Михеєв, Копыл, 1989, с. 51; Кравченко, 2004, с. 262-263; 2015а, с. 187-199; Колесник и др., 2006; 2010, с. 29-36; Давиденко и др., 2006, с. 5-18.

В. К. Гриб

Городище **Тетянівське**.

Знаходиться за 300 м від східної околиці с. Тетянівка Слов'янського р-ну і розташоване на терасі висотою до 17-20 м над заплавою р. Сіверський Донець, напроти озер Криве та Пичужне.

Вперше відкрите М. В. Сібільовим. У різні часи вивчалося С. О. Плетнєвою, В. К. Михеєвим, Е. Є. Кравченком, В. В. Давиденком.

Приблизна площа городища складає 0,36 га. Із півдня, заходу та сходу воно було захищене валом і ровом. Вхід на городище знаходився у центральній частині південного валу. Не виключено, що до городища був ще один вхід, розташований у північно-східній частині укріплення. Вздовж північного схилу тераси до нього вела стародавня дорога, яка спускалася у заплаву до насипної дамби. Ця штучна, ймовірно, стародавня,

споруда у місцевого населення отримала назву «Турецький вал». Дамба з'єднувала городище із підвищенням близької до трапецієвидної форми, розташованим у заплаві на березі озера Криве.

На думку Е. С. Кравченка, крім Тетянівського городища до археологічного комплексу цієї групи пам'яток ранньосередньовічного часу входили ще два селища, розташовані на захід та схід від цитаделі, а також пристань стародавніх часів.

Фортифікаційні споруди, які ще у 50-ті роки минулого століття були добре помітні, у наш час зруйновані антропогенними та ерозійними процесами. Невеликий, прямокутної форми, майданчик укріплення щільно засаджений деревами, що ускладнює його дослідження.

Розвідувальні шурфи, загальна площа яких склала 20 кв.м, зафіксували два культурні шари, один із яких належав до раннього середньовіччя (VIII-X ст.). Його потужність від 0,3 до 0,6 метрів. У ньому були знайдені поодинокі уламки грубого ліпного посуду (горщиків?), фрагменти амфор «салтівського» типу та кістки свійських тварин.

Нижній шар поселення, утворений у ранньому залізному віці, належить до пізнього етапу городецької культури (IV-III ст. до н.е.).

Матеріали розкопок передані до фондів музею СДІАЗ.

Джерела та література: Сібілов, 1950, с. 101; Михеев, 1970; 1985, с. 22; Список..., 1988, с. 86; Михеев, Копыл, 1989, с. 51; Плетнева, 1999, с. 68; Кравченко, 2004, с. 262-263; Колесник, Давыденко, 2008, с. 35.

В. К. Гриб

Поселення **Тетянівське**.

Займає ділянку у центральній частині с. Тетянівка Слов'янського р-ну, на першій надзаплавній терасі, за 10-20 м від правого берега р. Сіверський Донець.

Відкрите С. М. Санжаровим у 1981 р. Обстежувалося Е. С. Кравченком у 2009 р. Вірогідно, воно було відоме ще М. В. Сібілову, який у своїх рукописах згадував дві стоянки у Тетянівській слободі, які враховувалися Д. Т. Березовцем при складанні ним карти пам'яток салтівської культури у сімдесяті роки минулого століття.

Площа збору підйомного матеріалу становила 400 x 200 м. Серед знахідок виділяються фрагменти ручок та стінок червоноглиняних амфор, верхніх частин кружальних горщиків, прикрашених зональним горизонтальним та хвилястим орнаментом.

Довгий час площа пам'ятки розорювалась або використовувалась під городи, що суттєво порушило її культурний шар.

Знахідки зберігаються у фондах археологічного музею Донецького університету.

Джерела та література: Сибилев, 1932; Сібілов, Ф-5, №34/167, к. 40, 42; Березовець, 1975, с. 423; Санжаров, Братченко, 1981; Список..., 1988, с. 86; Кравченко та ін., 2010; Кравченко, 2015а, с. 187-199.

В. К. Гриб

Випадкова знахідка – меч залізний (с. Тетянівка).

Фрагмент леза та рукояті залізного меча знайдено у с. Тетянівка Слов'янського р-ну.

Лезо двосічне, із широким долом. Перехрестя пряме. Верхів'я округле, зі слідами срібної насічки. Розміри 24,2 x 9,6 см.

Датується IX-X ст. Належить до мечів скандинавського типу.

Зберігається у фондах музею СДІАЗ.

Джерела та література: Дедов, Швецов, 1987; Швецов, 1993а.

В. К. Гриб

Археологічний комплекс «**Царине городище**» (Маяки)¹⁸.

До складу комплексу входять – городище, два селища, 4 могильника.

Комплекс розташований за 2 км на схід від с. Маяки Слов'янського р-ну, на високому мисі, який створений правим берегом р. Сіверський Донець і відрогами Ложникова яру. Загальна площа комплексу – близько 70 га.

Городище кілька разів згадується у документах XVII ст. Першу спробу його наукового аналізу здійснив Д. І. Багалій. Після огляду пам'ятки В. Ф. Спесівцевим декілька речей із городища потрапили до музеїв Харкова та Ермітажу. У 1901-1902 роках на городищі побував В. О. Городцов, на початку 1920-х років пам'ятку обстежували О. І. Абрамов і М. В. Сібілов, наприкінці 1930-х – Г. Г. Афендік, у післявоєнні часи – С. О. Плетнева, Б. А. Шрамко. Початок комплексних досліджень було покладено у 1963-1968 рр. В. К. Міхеєвим. У 1976-1978 рр. дослідження археологічного комплексу продовжив С. Й. Татаринів. У 1979 р. кілька поховань дослідив О. І. Привалов. З 1988 по 1991 роки розкопки здійснювались експедицією під керівництвом М. Л. Швецова. У 2001 та 2008 роках додаткові роботи з уточнення топографії фортифікаційних

¹⁸ Інколи городище, розташоване біля села Маяки Слов'янського р-ну Донецької області, називають «Маяцьким», що є неприпустимим, адже Маяцьке городище існує у Воронізькій області Російської Федерації. На цю помилку навіть із боку фахівців вказувала ще С. О. Плетнева (1999, с. 68). Відносно городища у Донецькій області доцільним буде вживати назву «Царине городище», або «Городище Маяки».

споруд городища та доповнення відомостей стосовно його окремих ділянок здійснив Е.С. Кравченко. Загальна досліджена площа археологічного комплексу на сьогодні складає не менш 7000 кв.м.

Майданчик городища, загальною площею 17,78 га, має трикутну форму (640 x 480 x 160 метрів). Із напільного (західного) боку городище захищене земляним валом і ровом, які з обох боків впираються у глибокі відроги Ложникова яру. Вхід знаходився у центральній частині укріпленої лінії. Фортифікаційні споруди сильно зруйновані антропогенними та ерозійними процесами. Залишки валів простежуються на південно-східній та південній частинах городища, ступінчатий ескарп є помітним на північному схилі пагорба. В. К. Міхеев відмічав, що рів, завширшки 3,9 м, завглибшки був 1,05-1,3 м.

Одне із селищ комплексу (приблизна площа – 30 га) знаходилось із західної сторони городища. Його особливістю є велика кількість знайдених фрагментів кераміки, яка належить до салтово-маяцької культури (VIII-X ст.). Товщина культурного шару становить 0,2-0,35 м.

Друге селище, площею 9 га, займало полого терасу, яка прилягала до укріплення із півдня та південного сходу. Культурний шар сягав 0,95 м і характеризувався насиченістю знахідками. На селищі зафіксовані залишки житлових споруд у вигляді юрт, напівземлянок та наземних будівель, господарських споруд, господарчих ям. Знахідки керамічних виробів представлені кухонним, столовим та тарним посудом. Зібрана велика і репрезентативна (більше ста найменувань) кількість виробів із заліза та кольорових металів. До індивідуальних знахідок відносяться: фрагмент амфори із написом тюркськими рунами; кістяна ємкість (релікварій?) хозарського часу, прикрашена зображенням битви вершників у оточенні тварин і птахів (рис. 69, 1); фрагмент ливарної форми для відливки християнського змійовика; кам'яний амулет (рис. 69, 3); бронзові амулети, які відображають культ коня та вершника; медальйон із зображенням Св. Миколая, виконаний у техніці перегородчастої емалі (рис. 70, 2), кам'яна іконка із зображенням Св. Миколая та Семи сплячих отроків Ефеських (рис. 70, 1), глиняний кальян (рис. 70, 9) (XIII-XIV ст.). Яскравим свідченням того, що городище довгий час відігравало значущу роль у торгівельно-економічних стосунках між Сходом та Заходом, є велика кількість монет, знайдених на території археологічного комплексу – сасанідських драхм, арабських дирхемів, золотоординських пулів (рис. 70, 5-8).

Навкруги городища відкрито чотири могильники, які відносяться до різних періодів існування пам'ятника (від середини VIII до останньої чверті XIV ст.).

Територія городища, особливо ділянок, де розташовані селища, постійно розорується. Крім антропогенних факторів на загальний стан збереженості пам'ятки впливають і природні чинники, як от: ерозія ярів та зсуви схилів.

Пам'ятка багатощарова. Зокрема, там виявлено матеріали пенківської (V-VII ст.) та салтово-маяцької (VIII-X ст.) культур раннього середньовіччя, осілого населення XI-XIII ст., золотоординського часу (XIII-XIV ст.).

Знахідки зберігаються у фондах археологічного музею Харківського національного університету, СКМ, ДКМ, Маріупольському краєзнавчому музеї, СДІАЗ.

Джерела та література: Багалій, 1890, с. 36-48; Городцов, 1905, с. 211, 1905а; Сибилов, 1926; 1926а; 1928; Афендик, 1948; Евсеев, 1949, с. 2; Плетнева, 1957; Ляпушкин, 1958, с.149; Шрамко, 1960; Михеев, 1963; 1964; 1965; 1966; Плетнева, 1967, с. 22; Михеев, 1968; Березовец, 1975, с. 423; Татаринів и др., 1976; Копыл и др., 1977, с. 310; Татаринів и др., 1978; Копыл и др., 1979, с. 346-347; Копыл, Татаринів, 1979, с. 267-273; Михеев, 1979, с. 371-372; Кляшторный, 1979, с. 270-274; Татаринів, 1980, с. 343-345; Плетнева, 1981, с. 152; Михеев, 1985, с. 12-18; Татаринів, 1986, с. 314; Березовец, Пархоменко, 1986, с. 215; Татаринів, 1988, с. 340; Пирко, 1988, с. 16; Список..., 1988, с.82; Швецов, Кравченко, 1988; Кравченко, 1989, с. 55-57; Швецов, 1989, с. 53-55; Михеев, Копыл, 1989, с. 51; Швецов, Кравченко, 1989; Кравченко, 1989, с. 56; Копыл, Татаринів, 1990; Швецов, 1990; Кравченко, Швецов, 1990а; 1990б; Швецов, Кравченко, 1990, с. 31-33; Нахапетян, Шамрай, 1990, с. 41-44; Кравченко, Швецов, 1991; Ходжайов, Швецов, 1992, с.74-78; Кравченко, Швецов, 1992, с. 102-113; Швецов, 1992, с. 4; Кравченко, Швецов, 1995, с. 70-79; Шамрай, 1995, с. 135-138; Швецов, Кравченко, 1995, с. 503-505; Татаринів, 1997, с. 8-9; Шамрай, Духін, 1997, с. 135-138; Бубенок, 1997; Швецов, 1997; Кравченко, 1999, с. 23-25; Плетнева, 1999, с.68-72; Кравченко, 2000, с. 77; Швецов, 2001, с. 68-76; Аксенов, 2003; Кравченко, 2004, с. 249, 260; 2004б, с. 24-39; 2005б, с. 153-156; Кляшторный, 2005, с. 95-102; Швецов, 2006, с. 275-278; Кравченко, 2006, с. 41-58; Кравченко и др., 2008; Кравченко, Петренко, 2008, с. 39-47; Кравченко и др., 2009, с. 56-59; Кравченко, 2009а; 2009б; 2009в; Кравченко, Петренко, 2009, с. 153-156; Шамрай и др., 2010, с. 49-54; Кравченко, Кушнір, 2010, с. 323-325; Кравченко, 2010, с. 20-21; Кравченко, Петренко, 2010, с. 37-48; Евглевский, Швецов, 2011; Дедов, Шамрай, 2011, с. 93-102; Ходжайов Т.К., М.Л. Швецов и др., 2012, с. 125-192; Кравченко, 2012, с. 95-96; Шамрай и др., 2012, с. 55-60; Евглевский, 2012, с. 117-124; Спинов, 2012, с. 26-54; Швецов, 2012б, с. 97-116; Спинов, 2013, с. 303-306; Соловкін, Полтавець, 2013, с. 64-68; Гриб и др., 2014, с. 64-96; Кравченко, 2014, с.407-474; Шамрай и др., 2014; Шамрай и др., 2015, с. 200-204; Кравченко, 2015а, с. 187-199; 2016, с. 223-224; 2016б, с. 287-289.

В. К. Гриб

БАХМУТСЬКИЙ РАЙОН

Поселення Дронівка 2 (Платонівка-І).

На пам'ятці (див. замітку у розділі «Неоліт та енеоліт») серед підйомного матеріалу виділяються вироби із заліза – серп та поясна пряжка, прясло, виготовлене із крейди, уламки амфор та кухонних горщиків. Культурний шар, який утворився за доби раннього середньовіччя, має потужність 0,2-0,3 м. Він насичений знахідками у вигляді фрагментів амфornoї кераміки та кружальних горщиків. Не виключено, що на території пам'ятки знаходився металургійний центр, на що вказують знахідки залізного шлаку. Виявлено також поодинокі фрагменти амфор, які є типовими для X-XI ст. Поодинокі фрагменти кераміки є властивими для більш пізнього часу.

Знахідки зберігаються у фондах Бахмутського краєзнавчого музею та Донецького Центру інституту сходознавства ім. А. Кримського.

Джерела та література: Татаринов, Копыл, 1974, с. 348-349; Татаринов, 1980, с. 344; Копыл, 1981, с. 264; Татаринов, 1988, с.339; Татаринов, Кравец и др., 1996, с. 46-47; Татаринов, Литвиненко, 2015.

В. К. Гриб

Поселення Дронівка-острів.

Знаходиться на острові біля с. Дронівка Бахмутського р-ну, у місці впадіння р. Бахмут у р. Сіверський Донець.

Відкрите під час розвідок С. Й. Татаринова у 1984 р.

На поверхні пам'ятки знайдено фрагменти амфор та керамічне прясло.

Джерела та література: Татаринов, 1986, с. 315.

В. К. Гриб

Кочовище Сіверськ.

Знаходиться у межах м. Сіверськ Бахмутського р-ну, на лівому березі р. Бахмут.

Відкрите С. Й. Татариновим у 1979 р.

На поверхні пам'ятки знайдено фрагменти кераміки часів Хозарського каганату.

Джерела та література: Татаринов, 1980, с. 345.

В. К. Гриб